

AUTORITETI PËR INFORMIMIN
MBI DOKUMENTET E
ISH-SIGURIMIT TË SHTETIT

KONFERENCË
NDËRKOMBËTARE
SHKENCORE

TË MOHUAR NGA REGJIMI

Burgjet, sistemi i internim-dëbimeve dhe puna
e detyruar në Shqipëri në 1945-1990

TË MOHUAR NGA REGJIMI

Përmbledhje e kumtesave dhe referateve
të mbajtura në Konferencën organizuar nga
Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet
e ish Sigurimit të Shtetit

Tiranë, më 30-31 tetor 2018

Përgatiti për botim: **Adela Toporja**
Ardita Repishti
Evis Dosari
Ornela Arapi

Redaktore shkencore: **Prof. Asoc. Dr. Sonila Boçi**

Redaktore gjuhësore: **Meliha Balla**

Përkthimi i materialeve: **Adelina Albrahimaj**

Përpunimi grafik
& kopertina: **Erjona Hudhra**
Viola Barjamaj

Botimi u mbështet nga Fondacioni Konrad
Adenauer (KAS), Tiranë

© *Copyright: Autoriteti për Informimin mbi
Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit*

ISBN 978-9928-302-04-5
Shtypur në shtypshkronja “Albtipografia”.
Tiranë

Tiranë, 2020

PËRMBAJTJA

Gentiana Sula - Kryetare e AIDSSH-së, Tiranë

Narrativë përbashkuese dhe e çliruar nga ideologjia, mbi themelin e të vërtetave historike 9

Hamit Kaba - Instituti i Historisë/ASA, Tiranë

Komunizmi shqiptar: ngjashmëri dhe veçori me vendet e tjera komuniste të Evropës Lindore e Qendrore (1944-1948) 14

Klejd Këlliçi - Fakulteti i Shkencave Sociale, Universiteti i Tiranës

Gulagu European: Regjimi i kampeve të punës dhe përqendrimit në Shqipëri, Gjermani Lindore dhe Bullgari, 1946-1950 30

Afrim Krasniqi - Instituti i Historisë/ASA, Tiranë

Trajtimi i të kaluarës në raport krahasues:
Shqipëria dhe Evropa Lindore 54

Beqir Meta - Instituti i Historisë/ASA, Tiranë

Vështrim analitik mbi sistemin e burgjeve, internimeve dhe përdorimin e punës së detyruar gjatë regjimit komunist në Shqipëri 84

Sabit Syla - Instituti i Historisë, Prishtinë

Vendosja e pushtetit jugosllav në Kosovë dhe në viset e tjera shqiptare (1944 - 1945) 102

Ana Lalaj - Instituti i Historisë/ASA, Tiranë

Pushteti dhe 'tjetri' që është përballë (Montimi i regjimit komunist në Shqipëri, 1944-1954) 114

Dorian Koçi - Muzeut Historik Kombëtar, Tiranë

Aparati stalinist i dhunës në burgjet e kampet e punës në Shqipëri 1949-1953 136

Ardiana Topi - Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet e ish Sigurimit të Shetit, Tiranë

Tipologjia e dokumenteve të krijuara nga ish Sigurimi i Shtetit 1944-1991 146

Femi Sufaj, Marinela Sota - Universiteti i Tiranës

Jeta në kampet e punës së detyruar, nga vështrimi i raporteve zyrtare 168

Gjon Boriçi - Akademia e Studimeve Albanologjike, Tiranë

Pohimi nga Byroja Politike e PPSH të dhunës ndaj të burgosurve dhe internuarve nga organet e Sigurimit të Shtetit deri në vitin 1953 194

Ermira Shtino, Marenglen Kasmi - AIDSSH, Tiranë

Robërit gjermanë të luftës dhe puna e detyruar gjatë viteve 1944-1952 218

Nevila Nika - Universiteti European i Tiranës

Trajtimi i shtetasve italianë në Shqipëri pas Luftës së Dytë Botërore nga Prof. Venanzio Lozzi tek At Giacomo Gardin 230

Sonila Boçi - Instituti i Historisë/ASA, Tiranë

Vizatimi i fytyrës së “armikut të popullit” në vitet e para të regjimit komunist 240

Gjon Berisha - Instituti i Historisë “Ali Hadri”, Prishtinë

Persekutimi i klerit katolikë nga Kosova që shërbeu në Shqipëri gjatë regjimit komunist 254

Ermal Frashëri - Universiteti i Harvardit, USA

Një vështrim mbi rregullimin juridik të punës gjatë periudhës 1944-1991 266

Çelo Hoxha - Instituti për Studimin e Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, Tiranë

Paligjshmëria e vendimeve të internim-dëbimit në periudhën 1944-1954 280

Etleva Smaçi - Akademia e Forcave të Armatosura, Tiranë

Shfrytëzimi i krahut të punës në repartet e Xhenios dhe Ndërmarrjet Ushtarake Bujqësore: trajtimi diskriminues i ushtarëve që vinin nga familjet e deklasuara 294

Selami Zalli - Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet e ish Sigurimit të Shtetit, Tiranë

Shkodra në vitet e vendosjes së diktaturës, 1945-1953, nga këndvështrimi i Historikut të Sigurimit të Shtetit 306

Alma Liço Mirakaj, Merita Sauku Bruci - Akademia e Studimeve Albanologjike, Tiranë Internim-dëbimet familjare në zonën e Dumresë 1968-1991: Dëshmi dhe refleksione	326
Natasha Llanaj Përpunja - Veprimtare e të drejtave të njeriut Qyteti minator i Selenicës në Vlorë	344
Fiona Todhri, Eris Dhamo - Universiteti i Tiranës Identiteti dhe profili i grave të dënuara politike në periudhën komuniste (1946-1990)	356
Agron Tufa - Instituti për Studimin e Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, Tiranë Mnemozina e topikëve të trishtë letrarë	368
Leonora Laçi - Instituti për Studimin e Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, Tiranë Totalitarizmi shqiptar përmes disa shkrimtarëve	384
Kejsi Ziu - Universiteti i Tiranës Spiunë dhe sabotatorë: Sakrifikimi i inxhinierëve të Maliqit dhe akuza për mision agjenturor amerikan gjatë regjimit komunist shqiptar	394
Gjergj Sinani - Universiteti i Tiranës Kujtesa dhe historia në diskursin post-totalitar	412
Enriketa Pandlejmoni (Papa) - Universiteti i Tiranës Kujtesa dhe rrëfimi i historive jetësore mbi kampet e punës së detyruar, internimet dhe burgjet në Shqipërinë Komuniste	430
Erald Kapri - Autoriteti i Mediave Audiovizive Vështrim krahasues mbi rehabilitimin e viktimave të komunizmit, rasti çek, gjerman, polak, estonez dhe rumun	450
Sara Çapaliku - Juriste Interesi publik në Shqipëri: Ballafaqimi me të shkuarën komuniste, në kontekstin e Integrimit Evropian	460

Etleva Demollari - Muzeu Kombëtar i Përgjimeve

“Shtëpia me Gjethe”

Muzeu kombëtar i përgjimeve “shtëpia me gjethe” në përballje me të kaluarën 470

Roland Qafoku - TV Channel One

Persekutorët përballë të persekutuarve pas rrëzimit të komunizmit 486

Edlira Agolli - Prezenca e OSBE në Shqipëri

Roli i Prezencës së OSBE-së në Shqipëri në mbështetjen e dialogut kombëtar për të kaluar komuniste në Shqipëri 502

Blerina Këllezi, Aurora Guxholli, Clifford Stevenson - Nottingham Trent University, UK

Diktatura nga këndvështrimi i të prekurve: Roli i familjes 514

Lukas Kaminski - Rrjeti Evropian i Kujtesës dhe Solidaritetit ENRS, Poloni

Dëbimet e komunizmit dhe puna e detyruar: përvoja polake Historia dhe Kujtesa 532

Tobias Wunschik - Autoriteti gjerman i hapjes së dosjeve, Gjermani

Puna e detyruar në Republikën Demokratike Gjermane 1950- 1990 546

Lori Amy - Universiteti i Gjeorgjisë së Jugut

Problemi i Hoxhës: Trashëgimia komuniste dhe kërkesat e të vdekurit 554

**KONFERENCË
NDËRKOMBËTARE
SHKENCORE**

**KONFERENCË
NDËRKOMBËTARE
SHKENCORE**

Gentiana Sula

Kryetare e AIDSSH-së, Tiranë

Fjala e hapjes në Konferencën shkencore “Të mohuar nga regjimi: kampet, burgjet dhe puna e detyruar”

**Narrativë përbashkuese
dhe e çliruar nga
ideologjia, mbi themelin
e të vërtetave historike**

“Sot është një ditë e shënuar.

AIDSSH me partnerë shumë të çmuar ia ka dalë ta gjejë veten duke luajtur një rol të rëndësishëm, mes një procesi të hulumtimit që synon rishqyrtimin e historisë bashkëkohore, ‘44 -’90....’”

Sot është një ditë e shënuar.

AIDSSH me partnerë shumë të çmuar ia ka dalë ta gjejë veten duke luajtur një rol të rëndësishëm, mes një procesi të hulumtimit që synon rishqyrtimin e historisë bashkëkohore, '44 - '90. 36 studiues, nga brenda dhe jashtë vendit, kanë vënë mundin e djersën e tyre, plus intelektin dhe formimin, me qëllim që të ndihmojnë shoqërinë tonë t'u përgjigjet pyetjeve "Pse?" dhe "Si ndodhi?", që në një kohë aspak të largët shqiptarët u "vunë kundër njëri-tjetrit", siç e thotë bukur një rrëfyes.

Shkollarët thonë, dhe ne e kemi provuar në lëkurë, që studimi i historisë bashkëkohore ka sfida të mëdha. Protagonistët ende jetojnë, faktet akoma nuk kanë dalë të gjitha në dritë; kujtimet dhe ditarët janë ende pa mbledhur e pa botuar; arkivat, përveçse janë masive, janë ende të pashfrytëzueshme plotësisht.

Një ndër tre të pyetur në vitin 2015 deklaroi se i përket një familjeje që ka përjetuar burg, internim, deportim, shpronësim apo është përjashtuar nga Partia e Punës.

Mungesa e një procesi të mirëfilltë shkencor për studimin e historisë ka bërë që empatia dhe mirëkuptimi të mungojë sot e kësaj dite për këto privime. Nga njëra anë është zemërimi, trishtimi, ankthi, humbja dhe të ndjerët i përjashtuar nga grupet e prekura, kurse nga ana tjetër është mohimi i krimeve, mungesa e ndjeshmërisë për vuajtjet dhe viktimat, si dhe nostalgjia për arritjet e diktaturës, siç u bë e qartë në studimin që OSBE kreu mbi perceptimet për diktaturën në vitin 2016.

Për më tepër, në rastin e Shqipërisë, ashtu si në vendet e bllokut lindor, ka dominuar për 50 vjet një indoktrinim masiv, përmes deformimit apo përdorimit selektiv të evidencave, që ka synuar legjitimimin e sistemit totalitar dhe shtypjen e kundërshtarëve politikë, brez pas brezi. Si përfundim, të vërtetat janë ende pa zbuluar. Historia e shumë të prekurve dhe të përndjekurve nga regjimi ende nuk është thënë e nuk është qartësuar as nga ata vetë. Bashkësitë janë ende në terr për ngjarje të rëndësishme, lidhje shkak-pasojë për to, etj.

Një ndër dëshmitaret e vuajtjeve të kampit të Tepelenës, Gjellë Gjikota që ende jeton, e shprehu me fjalët e saj të zemrës se "Shqipëria është e vogël për t'u parë, por edhe për t'u qarë". E vërtetë.

A është normale që ende sot të mbetemi kaq të përçarë? Kaq të pandjeshëm për vuajtjet e bashkëqytetarëve tanë? Kaq pak të interesuar për të vërtetat?

Vetëm një studim korrekt dhe një dialog i bazuar në dokumente dhe fakte mund të bëjë të mundur që historia bashkëkohore '45-'90 e periudhës që kemi në dorë, të mund të kuptohet më mirë.

Ç'është një hulumtim? Është një investigim sistematik dhe studim i një materiali dhe burimi, me qëllim që të tregohen fakte dhe të mbërrihet në konkluzione.

Çfarë është një hulumtues? Dikush që studion një subjekt në mënyrë të kujdesshme, me qëllim që të zbulojë informacion të ri, ose ta kuptojë më mirë këtë subjekt.

Më lejoni të ndaj me ju 3 synime drejt të cilëve po ecim me hapa të shpejtë, pikërisht për t'i shërbyer kësaj kategorie hulumtuesish sistematikë, që bazohen në burime dhe fakte, për të themeluar të vërteta dhe arritur në konkluzione.

Së pari: Në AIDSSH, objektivi kryesor është qasja në dokumentet e ish-Sigurimit, të bëhet sa më e kollajshme, e papenguar dhe e dobishme. Deri më sot: Po identifikojmë dhe mbledhim, përmes negociatave dhe bashkëpunimit me institucionet që kanë dokumente të ish-Sigurimit, MPB, SHISH, Arkivi Qendror i Shtetit, prokurori, degë të rretheve, drejtori të burgjeve, gjykata..të cilat, në masën më të madhe i kanë vënë në dispozicion dhe i kanë dorëzuar ato në arkivin e AIDSSH-së.

Po i përpunojmë dhe po i rendisim, në atë mënyrë që të bëhen sa më të dobishme.

Po i deklasifikojmë dhe anonimizojmë për mbrojtjen e të dhënave personale dhe privatësisë, me qëllim që interesi kombëtar të mbetet i pacenuar nga hapja e arkivave sekrete, por edhe personat të mos riviktimizohen përmes publikimit të thashethemeve dashakeqe që ushqenin urrejtjen klasore.

Po i shërbejmë dokumentet publikut në zyrat tona, në formë të digjitalizuar.

Po i publikojmë rast pas rasti, në formë inventarësh, të zbardhura në libër, ose online në faqe zyrtare, apo në media sociale.

Po i shoqërojmë me studime të studiuesve, e deri në ekspozita, apo kemi konceptuar edhe muzealizim.

Së dyti: ne në AIDSSH kemi marrë angazhim që të organizojmë sa më mirë bashkëpunimin me viktimat dhe familjet e tyre. Qëllimi është që të dëgjohet edhe zëri i viktimave.

Fakti është që në dosjet e Sigurimit mungon zëri i viktimave. Për ju të gjithë kjo është e qartë se pse. Këto dosje organizoheshin për të shtypur e kontrolluar armiqtë e Partisë. Institucioni i mbrojtjes përmes avokatit mbrojtës nuk ekzistoi. Po shpesh procedurat kanë qenë jashtëligjore. Mjafton të përmend rastin e të internuarve në kampet me tela me gjemba deri në 1954, ku me qëllim të qartë nuk hartoheshin as lista, por kishte vetëm numra.

Qytetarët që afrohen tek AIDSSH kanë shumë për të thënë. Është fakt se dosjet e Sigurimit janë një burim i rëndësishëm për të prekurit, për të qartësuar fatin e tyre në diktaturë, por në të njëjtën kohë, njerëzit nuk janë të reduktuar vetëm në atë sa i ka menduar Sigurimi. Ata kanë versionin e tyre të ngjarjes. Kanë ruajtur dëshmi të rralla, ditarë, arkiva familjare, foto, punime profesionale e artfakte që kanë shumë vlerë për të përcaktuar narrativën e tyre personale apo familjare. E cila, sidomos në rastet e figurave me rol politik, ka rëndësi për të gjithë ne. Për më tepër, ata kanë zërin e tyre, përjetimet e tyre, rrjedhën e ngjarjeve, të cilën studiuesit duhet ta përdorin patjetër, bashkë me materialet arkivore që gjenden për to.

Për këtë arsye, AIDSSH, me gjithë mundësitë e veta të pakta, do të mundohet të mbledhë sa më shumë nga zëri i viktimave.

Kështu mori jetë projekti “Edhe Muret Kanë Veshë”, i cili lajmëroi publikun e gjerë brenda dhe jashtë vendit, që dëshmitë e tyre janë të nevojshme dhe që kanë vlerë historike. Botimi i parë i rrëfimeve mbi kampin e Tepelenës doli në qarkullim edhe online dhe shpresojmë, në varësi të burimeve, të mund ta zgjerojmë këtë aktivitet. Qëllimi ynë është që brezat e rinj që do të interesohen në një kohë që të mbijetuarit nuk do të jetojnë më, të kenë mundësi ta kenë edhe këtë burim.

Së treti: të ndërtojmë partneritete sa më të frytshme me vendet që patën fat të ngjashëm historik me Shqipërinë, me qëllim që të mund të konceptualizojmë sa më mirë punën tonë në shërbim të hulumtuesve dhe publikut, të mësojmë si ta kontekstualizojmë sa më mirë dhe ta tregojmë në mënyrë të tillë që t'i shërbejë publikut të gjerë dhe sidomos rinisë, që nuk ka përvoja personale me

diktaturën, por ka gjithsesi probleme me përballjen e trashëgimisë së Sigurimit dhe diktaturës, në familje apo më gjerë, në përpjekje për të ndërtuar një shtet të së drejtës e demokraci funksionale. Në këtë kontekst, më lejoni të falënderoj për praninë në këtë konferencë të një përfaqësie të nderuar të Rrjetit European të Kujtesës dhe Solidaritetit, ku Shqipëria, prej 2016 është vend vëzhgues.

Personalisht, kam fatin ta përfaqësoj Shqipërinë në këtë rrjet të vlefshëm hulumtuesish dhe institucionesh nga vende të ndryshme të Europës Lindore e Qendrore, të cilët, me kurajën e provave dhe fakteve, dhe me disiplinën e racionalitetin e shkencës bëjnë të mundur që historia bashkëkohore e shekullit XX në Europë, që krijoi shumë luftëra e diktatura dhe dëmtoi miliona njerëz, të mund të kuptohet sa më mirë, me të vërtetat në themel, duke ndërtuar një narrativë përbashkuese, të çliruar nga ideologjia, dhe që është në shërbim të paqes e bashkëpunimit mes grupesh shoqërore, etnish, racash dhe vendesh.

Po ashtu, do të falënderoj një emër të nderuar të përpjekjeve për të vërtetën e shekullit XX, z. Lukas Kaminski, që ka pasur fatin të drejtojë Institutin e Kujtesës në Poloni, dhe që mbetet aktiv në këtë fushë, në rrafshin european.

Falënderime edhe për përfaqësuesit e institucionit homolog në Gjermani, që po ashtu ndajnë me ne eksperiencën gjermane në kampet e punës. Çdo ditë që zbatojmë ligjin për hapjen e dosjeve, që u ndërtua sipas modelit të zbardhjes së STASI-t, admirojmë cilësinë e mendimit që ngërthen ky ligj dhe ky institucion, që e kemi një ndër partnerët kryesorë në punën tonë.

Këta vizitorë të çmuar do të na ndihmojnë që të konceptojmë punën tonë, duke pasur të qartë të përbashkëtat dhe ndryshimet me vendet e tjera të bllokut komunist, qoftë të mënyrës se si funksionoi sistemi, qoftë të mënyrës se si funksionuan kampet, burgjet dhe puna e detyruar. Në bashkëpunim me kolegët më sipër dhe me komunitetin e hulumtuesve në vend, do të mundohemi të ndihmojmë për të ngritur një agjendë kombëtare për kërkimin shkencor dhe përkujtimin, përfshirë këtu edhe objektet e ndërgjegjes, për të cilat është bërë ende shumë pak. Kjo agjendë do të na ndihmojë për t'u fokusuar, përmirësuar bashkëpunimin mes nesh, dhe, e ndihmuar nga puna jonë e vazhdueshme, t'i shërbejë rishqyrtimit të historisë dhe edukimit qytetar.

Kjo agjendë do të na ndihmojë që të llobojmë me qeverinë edhe përmes partnerëve ndërkombëtarë, me qëllim që të zbatohet sa më shpejt e më mirë, aq më shumë se Shqipëria është e vonuar në këtë fushë.

Komunizmi Shqiptar: Ngjashmëri dhe veçori me vendet e tjera komuniste të Evropës Lindore e Qendrore (1944-1948)

ABSTRAKT

Analizohet sesi me asistencën e PKJ dhe të shtetit jugosllav, komunistët shqiptarë që gjatë Luftës, eliminuan kundërshtarët politikë dhe në mungesë të partive të tjera politike, pra, edhe të pluralizmit, pas luftës morën gjithë pushtetin politik në duart e tyre. Fshehja dhe manipulimi i këtij realiteti pas të ashtuquajturit Front Demokratik, duke e lënë gjoja PKSH në ilegalitet, instalimi i një modeli komunist, mungesa e marrëdhënieve diplomatike me SHBA dhe Britaninë e Madhe, lufta e klasave, rënduan gjendjen brenda dhe pozitën ndërkombëtare të Shqipërisë dhe i dhanë regjimit komunist shqiptar pamjen më të egër në raport me çdo vend tjetër të Evropës Lindore.

Në kumtesën time trajtohen dhe analizohen dy probleme kryesore që kanë të bëjnë me komunizmin shqiptar, së pari, me rrënjët e tij, të cilat gjenden te Lëvizja Nacionalçlirimtare, dhe së dyti, me veçoritë dhe ngjashmëritë e tij me vendet e tjera ish-komuniste të Evropës. Kuntimi im mbështetet kryesisht në burime arkivore shqiptare e të huaja dhe në një numër botimesh mbi shtetet totalitare komuniste të Evropës Lindore e Qendrore

Lufta e Dytë Botërore-Bazamenti i Regjimit Komunist në Shqipëri

Rrënjët e vendosjes së regjimit komunist në Shqipëri duhen kërkuar tek Lufta e Dytë Botërore (LDB): te lindja e Partisë Komuniste Shqiptare (PKSH) dhe rezistenca kundër pushtuesve italianë e gjermanë, e ideuar dhe e drejtuar prej saj; tek përpjekjet e saj pa kompromis për marrjen e pushtetit deri në asgjësimin e plotë të kundërshtarëve politikë e ushtarakë [Ballit Kombëtar dhe Legalitetit]; tek mbështetja deri diku e detyruar e dy Aleatëve Perëndimorë të luftës, Britanisë së Madhe dhe Shteteve të Bashkuara të Amerikës. PKSH do ta kishte pasur të vështirë, në mos të pamundur, që t'i arrinte synimet e saj, pa pasur në favor rrethanat ndërkombëtare. Në mënyrë të veçantë duhet theksuar roli dhe pesha e Bashkimit Sovjetik në LDB dhe ndikimi i tij i thellë në politikën globale të pasluftës. Pavarësisht se trupat e Ushtrisë së Kuqe nuk e shkelën territorin shqiptar, sikurse ndodhi me disa vende të tjerë të Evropës Lindore e Qendrore (prania e të parit mision ushtarak të BS në Shqipëri u bë e mundur vetëm në gusht 1944), ndikimi i tij mbi komunistët shqiptarë ishte i madh në aspektin ideologjik, frymëzues dhe të modelit të zgjedhur.

Çdokush që ka parë sadopak dokumentet arkivore shqiptare e të huaja të periudhës së LDB e ka vënë re trajtimin e diferencuar të BS në krahasim me dy Aleatët Perëndimorë të Luftës. Aleanca me BS është veçuar e dalluar qartësisht në çdo takim të rëndësishëm të mbajtur nga komunistët shqiptarë, ndonëse nuk janë lënë pa u përmendur as aleatët anglo-amerikanë, të cilët padyshim kontribuan më shumë se çdo kush tjetër për fitoren e shqiptarëve mbi Fuqitë e Boshtit, me praninë e misioneve të tyre në Shqipëri [që nga pranvera dhe vjeshta e vitit 1943], sidomos me ndihmat dhe furnizimet e tyre ushtarake, të cilat shkuan kryesisht për Lëvizjen Nacionalçlirimtare (LNÇ). Por, padyshim kjo panoramë nuk do të kishte qenë e plotë, pa përmendur rolin e Partisë Komuniste Jugosllave e të Titos, të cilët ishin realisht 'mësuesit' e udhëheqësve komunistë shqiptarë, të pranishëm në themelimin e PKSH dhe në çdo ngjarje tjetër të rëndësishme gjatë dhe pas luftës, para dhe pas skenës.

PKSH dhe Enver Hoxha pasi hodhën poshtë vendimet e Konferencës së Mukjes (gusht 1943) u përpoqën të hidhnin bazat e pushtetit të ardhshëm komunist, duke filluar me Konferencën e Labinotit (shtator 1943), dhe në mënyrë të veçantë me vendimet e marra në Kongresin e Përmetit (maj 1944) dhe në Mbledhjen e Beratit (tetor 1944). Me krijimin e Komitetit Antifashist

Nacionalçlirimtar dhe të Qeverisë Demokratike, të dala përkatësisht nga Kongresi i Përmetit dhe nga Mbledhja e Beratit, u dha goditje përfundimtare shpresave përkompromis dhe për qeveri gjithëpërfshirëse e me bazë të gjerë. Përpjekjet e mbretit Zog, të mbështetura edhe nga “Vatra” për të krijuar një qeveri të shqiptarëve në emigracion nuk e patën asnjëherë miratimin e qeverive të Aleatëve të Mëdhenj, të cilët nuk njohën gjithashtu asnjë qeveri të krijuar nga FNÇ, si në Kongresin e Përmetit ashtu edhe në mbledhjen e Beratit.

Asnjë nga këshillat dhe sugjerimet e Aleatëve Perëndimorë të Luftës për të zgjeruar bazën e pushtetit nga ana e FNÇ nuk gjeti zbatim. Drejtuesit e rinj të dalë nga lufta e bënë veshin e shurdhër ndaj kërkesave e tyre. Ndonëse u fol e u shkrua për liri e të drejta demokratike të qytetarëve apo për mbajtjen e zgjedhjeve të lira e demokratike pas luftës, shenjat e vendosjes së një regjimi autoritar apo totalitar ishin të dukshme. Për misionet e Aleatëve Perëndimorë krijuan shqetësim të veçantë disa nga vendimet e marra në Përmet e në Berat. Mosnjohja e asnjë qeverie tjetër, përveç asaj që kishte krijuar FNÇ në Përmet, apo vendimi për të mos lejuar kthimin e mbretit Zog në Shqipëri, cenonte ‘Kartën e Atlantikut’ dhe të drejtën e forcave të tjera për të konkurruar dhe vendosur për të ardhmen e vendit. Në Departamentin e Shtetit pati rezerva sidomos për terminologjinë e përdorur në Kongresin e Përmetit, kur thuhej se Lëvizja Nacionalçlirimtare do t’i shkatërronte plotësisht të gjitha ‘klikat e tjera reaksionare’¹⁾, të cilat nënkuptonin të gjithë ato forca dhe individë që mendonin ndryshe nga komunistët shqiptarë, të cilët nuk ishin dakord me vendosjen e komunizmit në vend, por aspironin për një model tjetër qeverisjeje. Përrjashtimi i tyre nga e drejta për të zgjedhur modelin që ata dëshironin shihej si ogur i keq.

Në ato rrethana, në verën e vitit 1944, brenda Departamentit të Shtetit (DSH) u hodh ideja për të krijuar një qeveri të shqiptarëve në Amerikë e njohur nga qeveria amerikane. Gjithashtu u kërkua të bëhej një deklaratë e re për Shqipërinë, më e plotë dhe më e gjerë se sa Deklarata e Dhjetorit e vitit 1942.

Por asnjë nga këto ide nuk gjeti mbështetje, sepse asnjë qeveri e pjesshme nuk mund të përfaqësonte popullin shqiptar dhe aq më pak qeveri të krijuara jashtë vendit, ndërkohë që pesha e rëndësës gjendej brenda vendit.

1) The National Archives and Record Administration (më tej: NARA), Roll 15, Year 1944, 875.009-544, 5 shtator 1944.

KOMUNIZMI SHQIPTAR: NGJASHMËRI DHE VEÇORI ME VENDET E TJERA KOMUNISTE TË EVROPËS LINDORE E QENDRORE

Por, përfaqësuesit e popullit shqiptar, si brenda ashtu edhe në emigracion, ishin të përçarë. Bashkimi i tyre u rekomandua si rruga më e mirë për sukses. Ndërsa LNÇ ndërmerre hapa konkrete për të ardhur në pushtet pas luftës, në Foreign Office (FO) dhe në Departamentin e Shtetit përgatiteshin studime e projekte për qeverisjen e ardhshme të Shqipërisë, të cilat në përgjithësi e shihnin si një përjashtim qeverisjen e vendit nga një qeveri e vetme e Frontit Nacionalçlirimtar. Si rezultat, të dy qeveritë e Aleatëve Perëndimorë e refuzuan kërkesën e LNÇ të 5 gushtit 1944 për njohjen e Komitetit Antifashist Nacionalçlirimtar me atributet e një Qeverie të Përkohshme të Shqipërisë.²⁾ Në të njëjtën mënyrë ata vepruan edhe ndaj Qeverisë Demokratike të dalë nga Mbledhja e Beratit. Asnjëra prej tyre nuk shihej si përfaqësuese e tërë popullit shqiptar. Mendohej parimisht, se qeveritë me bazë të gjerë do të siguronin më shumë stabilitet në vend, sepse do të mbështeteshin në vullnetin e gjerë të popullit shqiptar. Sigurisht, qeveri të tilla do të krijonin më shumë mundësi për të miratuar programe progresive, të cilat do ta vështirësonin apo shmangnin ardhjen në pushtet të një qeverie komuniste dhe vendosjen e regjimit komunist në vend.

‘Regjimi, përmendej në një studim të Aleatëve në vitin 1945, është i krahut të majtë dhe me karakter autoritar, megjithëse flet për parime demokratike dhe garanton se do të mbajë zgjedhje të përgjithshme për në Asamblenë Kushtetuese, që do të zëvendësojë qeverinë e tanishme të përkohshme’.³⁾

Në funksion të idesë për të krijuar një qeveri me bazë të gjerë, perëndimorët bënë përpjekje që në radhët e qeverisë së FNÇ të dalë nga Mbledhja e Beratit të përfshinin edhe disa elementë nacionalistë, të papërlyer në bashkëpunimin me gjermanët e italianët, të tillë si: Abaz Kupi, vëllezërit Kryeziu, apo ndonjë tjetër. Përpjekjet e tyre për ta riafruar Kupin me LNÇ kishin filluar më herët.

Hapi i parë ishte bërë kur Kupi ishte ftuar personalisht që të merrte pjesë në takimin e delegacionit të LNÇ me Aleatët në Itali, në periudhën korrik-gusht 1944, dhe më herët akoma, kur iu kërkua partizanëve shqiptarë që të ruanin territoret e tyre të kontrollit dhe të mos kalonin në veri të lumit Shkumbin. Por asnjë nga propozimet e Aleatëve nuk gjeti miratim nga PKSH dhe Enver Hoxha,

2) Nicolas J. Costa, Albania: A European Enigma, East European Monographs, New York: Columbia University Press, 1995, p. 113.

3) The National Archives (më tej: TNA, War Office (më tej: WO) 204/12572, 1945.

ndonëse Abaz Kupi e pranoi ftesën. Pas refuzimit të Hoxhës, Aleatët e tërhoqën ftesën për Abaz Kupin. Askush nuk mundi ta shpëtonte Shqipërinë nga konflikti i pastër civil, pas kalimit të forcave partizane në territoret e kontrolluara nga forcat nacionaliste, në verën e vitit 1944. PKSH jo vetëm që e refuzoi bashkëpunimin me Kupin, por Enver Hoxha i dha urdhër Mehmet Shehu që po të mundej ta likuidonte atë fizikisht.⁴⁾ Në bisedimet e Barit, delegacioni i LNÇ arriti të merrte miratimin e Aleatëve për ta njohur LNÇ si forca kryesore e rezistencës në Shqipëri, akt ky që u materializua me dërgimin e Misionit Ushtarak Shqiptar pranë forcave të Shtabit Aleat të Mesdheut në Itali, dhe me atashimin pranë Shtabit të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të përfaqësuesve të misioneve britanike e amerikane. Ndonëse kërkesa e delegacionit shqiptar për njohjen e qeverisë së përkohshme të dalë nga Kongresi i Përmetit u refëzua nga

Aleatët Perëndimore, LNÇ fitoi statusin e një aleati ushtarak. Ky konfirmim do të shoqërohej në tetor 1944 me një akt tjetër të Aleatëve Perëndimorë tërheqjen përfundimtare të mbështetjes së tyre për forcat nacionaliste në Shqipëri.

Britanikët në shtator 1944 po projektonin ta ndryshonin politikën e tyre, duke braktisur plotësisht forcat tradicionale nacionaliste dhe duke i ofruar të gjithë mbështetjen e tyre LNÇ. Kjo politikë mori formë të plotë pas promemories së datës 5 tetor 1944 të Sekretarit të Jashtëm të Qeverisë Britanike, Anthony Eden, e cila iu përcoll kryeministrit Churchill. Promemoria mbante titullin ‘Mbi situatën në Shqipëri dhe politikën e ardhshme britanike në këtë vend’.⁵⁾

Eden e pranonte mbizotërimin e forcave të FNÇ në Shqipëri. Ai e krahasonte këtë të fundit me partizanët e Titos dhe me ata të EAM-it në Greqi. “Kjo organizatë, përmendte ai, kishte ofruar rezistencë serioze si ndaj italianëve ashtu edhe ndaj gjermanëve”, ndërsa nënvizonte se, furnizimet e kohëve të fundit të Aleatëve kishin shkuar tërësisht në adresë të saj. Si forcë tjetër të rezistencës, Sekretari i Jashtëm britanik përmendte edhe ‘Lëvizjen e Legalitetit’, por, ai nuk harronte të shtonte se “kjo organizatë kishte muaj të tërë që nuk kishte ndërmarrë ndonjë aksion kundër gjermanëve”

4) Arkivi Qendror i Shtetit (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.) 41, Dosja (më tej: D.) 158, Viti (më tej: V.) 1944, Radiogram nr. 18 i Enver Hoxhës drejtuar Mehmet Shehut.

5) TNA, FO 371/43555. Promemorie e Anthony Eden për Churchill, 5 tetor 1994, f. 110-114.

KOMUNIZMI SHQIPTAR: NGJASHMËRI DHE VEÇORI ME VENDET E TJERA KOMUNISTE TË EVROPËS LINDORE E QENDRORE

Kupi, i shkruante Eden kryeministrit Churchill, personalisht nuk kishte bashkëpunuar me armikun, por ai kishte pasur kontakte me nacionalistët, duke përfshirë edhe ish anëtarë të qeverisë kukull. Si Kupi ashtu edhe nacionalistët e tjerë vazhdonin t'i siguronin Aleatët se do të luftonin kundër gjermanëve, por deri tani kishin ndërmarrë vetëm disa aksione të vogla.

Ata donin ndihma nga Aleatët me tërheqjes së gjermanëve, të diskutonin për vendosjen e kontrollit në Shqipëri. Eden e konsideronte jugun e Shqipërisë si bastionin kryesor të FNÇ, ndërsa Shqipërinë qendrore e veriore i cilësonte si 'shumë primitive dhe pak të hapura ndaj ekstremistëve të krahut të majtë'.

Por, për Sekretarin e Jashtëm britanik nuk ishte surprizë që forcat e FNÇ kishin hasur pak rezistencë gjatë kalimit të tyre në veriun e Shqipërisë. Eden vinte në dyshim aftësitë e Abaz Kupit dhe të nacionalistëve në këtë kohë, për të ndaluar forcat partizane nga kontrolli i plotë i vendit. Por edhe forcat aleate, gjykonte Eden, nuk mund ta ndalonin marshimin e forcave partizane në territoret e nacionalistëve shqiptarë. Pasi analizonte me kujdes situatën e Shqipërisë, sekretari britanik sugjeronte edhe rrugëzgjidhjen e saj, sigurisht duke respektuar interesat e Britanisë së Madhe.

Ai i shkruante Churchill-it: "Interesat tona në Shqipëri janë të kufizuara, por ne kemi premtuar që ta rimëkëmbim Shqipërinë e pavarur pas luftës dhe për këtë arsye ne do të kërkojmë rivendosjen e ligjit dhe rregullit, dhe në mënyrë të arsyeshme një qeveri të qëndrueshme.

Do të ishte kundër interesave tona një Shqipëri që do të kalonte plotësisht në influencën sovjetike, dhe për këtë arsye do të ishte e rrezikshme që të vijë në pushtet një qeveri e tillë"⁶⁾

Sekretari britanik arrinte në përfundimin se në rrethanat e krijuara, FNÇ do të kontrollonte tërë Shqipërinë, ndërsa britanikëve do t'u duhej që të fuqizonin pozicionin e tyre rreth kësaj force, me qëllim që të kompensojnë influencën ruse. Këtë propozim ai ia kishte përcjellë më parë edhe Macmillan-it.⁷⁾

Politika e propozuar nga Eden përbënte risi për FO, sepse deri tani ajo

6) TNA, FO 371/43555, Promemorie e Anthony Eden për kryeministrin Churchill, 5 tetor 1944, f. 110-114

7) Harold Macmillan kryente funksionin e ministrit rezident të qeverisë britanike pranë Shtabit Aleat të Mesdheut në Caserta, Itali.

kishte folur për mbështetjen e rezistencës së të gjithë shqiptarëve, pavarësisht nga dallimet dhe ideologjitë e tyre. Thelbin e politikës së re e përbënte braktisja përfundimtare e forcave të tjera [nacionaliste] dhe mbështetja tërësore ndaj FNÇ. Politika e re e britanikëve iu bë e njohur edhe aleatëve amerikanë, të cilët fillimisht u shfaqën të rezervuar, por shpejt edhe ata edhe ata do t'i bashkoheshin asaj. Sekretari i Shtetit Hull, më 5 tetor 1944, shfaqte pikëpamjen se Kupi dhe forcat nacionaliste shqiptare nuk e meritonin të ndihmoheshin më nga Forcat Aleate, ndërsa furnizimet e tyre ushtarake nuk do të shkonin më për ta, për shkak të qëndrimit jo aktiv të tyre ndaj armikut të përbashkët. Por, nga ana tjetër, në mënyrë të nënkuptuar fliste edhe për ndihmat ushtarake aleate që përfitonte LNÇ, të cilat po përdreshin nga partizanët shqiptarë jo vetëm për të luftuar gjermanët, por edhe kundërshtarët e tyre nacionalistë brenda vendit. Me mbështetjen e Aleatëve, LNÇ ishte fuqizuar më tej. Pavarësisht nga rezervat e misionëve aleate ndaj përdorimit të një pjese të furnizimeve të tyre për të likuiduar kundërshtarët nacionalistë, në vjeshtën e vitit 1944, mbizotëronte gjykimi se LNÇ ishte e vetmja forcë që luftonte realisht kundër gjermanëve.

Për momentin politika e mbështetjes tek më i forti dukej premtuese.

Aleatët Perëndimorë, të paraprirë nga britanikët, u munduan ta shfrytëzonin politikën e re për të zgjeruar bazën qeverisëse të LNÇ, duke e modifikuar e zbutur qeverinë e saj. Qeveria ekzistuese mund të bëhej më përfaqësuese, nëse do të përfshinte brenda saj elementë nacionalistë, të cilët kishin dhënë prova se kishin luftuar me pushtuesit gjermanë. Propozimi i ri, në thelb, përbënte një lloj tërheqjeje të Aleatëve, sepse tashmë nuk këmbëngulej më për të përfshirë në qeveri elementë të opozitës së gjërë brenda vendit apo në emigracion, por vetëm disa emra të veçantë nacionalistësh me reputacion pozitiv për sytë e popullit shqiptar.

Një qeveri që do të kishte mbështetjen e popullit do të ishte në gjendje që t'u qëndronte sfidave të ardhshme politike e ekonomike. "Doktrina politike e britanikëve dhe amerikanëve, presupozon që siguria politike mbështetet tek vullneti i popullit, dhe si rrjedhim, të gjitha qeveritë e reja të krijuara gjatë luftës, duhet të kenë mbështetjen e tij", si Britania e Madhe dhe SHBA i kushtuanvëmendje të madhe procesit të njohjeve de jure të qeverive të reja në Evropë. Parimisht ata donin të garantoheshin, sëpari, që të mos kishte opozita potencialisht më të forta se sa qeveritë e krijuara, dhe së dyti, që opozita të mos

KOMUNIZMI SHQIPTAR: NGJASHMËRI DHE VEÇORI ME VENDET E TJERA KOMUNISTE TË EVROPËS LINDORE E QENDRORE

jetë e shtypur, ndërsa qeveria duhej të jepte siguri se do të mbante zgjedhje të lira. Vështirë të pohohet se këto dy parime do të gjenin zbatim në një vend si Shqipëria. Zgjerimi i bazës qeverisëse me elementë nacionalistë u bë një nga pikat e patolerueshme dhe një ndër kushtet për njohjen e qeverisë së dalë nga Mbledhja e Beratit. Por, udhëheqja komuniste e LNÇ nuk e pranoi as këtë propozim të Aleatëve. Ajo u mundua të njolloshte çdo figurë nacionaliste jashtë radhëve të Frontit, pavarësisht nëse ata kishin bashkëpunuar apo jo me pushtuesit. Kupi dhe 'Legaliteti' ishin njollosur më herët, ndërsa me vëllezërit

Kryeziu u ndoq një taktikë tjetër. Atyre iu kërkua të përfshiheshin brenda radhëve të FNÇ. Sidoqoftë, në qeverinë e dalë nga Mbledhja e Beratit ishin përshirë disa ministra antifashistë me profil nacionalist, si Gjergj Kokoshi, ndërsa disa të tjerë, si Sheqet Beja, Riza Dani etj., kryenin detyra në forume të ndryshme legislative.

Aleatët Perëndimorë, në rrethanat ekzistuese, gjykonin si zgjidhjen më të mirë krijimin e një qeverie gjithë përfaqësuese. Por, një alternativë e tillë ishte e vështirë të arrihej sepse Partia Komuniste Shqiptare dhe Enver Hoxha nuk donin ta ndanin pushtetin me forca e individë jashtë radhëve të FNÇ, ndërkohë që Aleatët Perëndimorë nuk kishin plane e forca ushtarake për të zbarkuar në Shqipëri, të cilat do ta ndryshonin situatën në favor të tyre.

Deri në nëntor 1945 qeveria komuniste e Enver Hoxhës nuk hoqi dorë nga kërkesa për njohjen e saj nga SHBA dhe Britania e Madhe. Kryeministri shqiptar shfrytëzoi çdo mundësi për të imponuar njohjen e saj, që në thelb do të thoshte legjitimim i regjimit komunist në Shqipëri.

Për të nënshkruar marrëveshjen me UNRRAN-n, për të përfituar prej saj një program ndihmesh, Hoxha vuri si kusht firmosjen e marrëveshjes dypalëshe me cilësinë e kryeministrit të Shqipërisë. Por as qeveria amerikane dhe as ajo britanike nuk pranuan ta njihnin Qeverinë e Përkohshme të Shqipërisë dhe as kryeministrin e saj.⁸⁾

Ngjashmëri dhe veçori të regjimit komunist në Shqipëri me vendet komuniste të Evropës Qendrore e Lindore.

8) TNA, CAB, 106/459, The Civil Relief Operations of Anglo-American Forces in Balkans, Part VII, 31 mars 1946.

Vendosja e regjimit komunist në Shqipëri dhe në vendet e tjera të Evropës Lindore e Qendrore ka ngjashmëri dhe diferenca, të cilat do të mundohemi t'i përmendim dhe analizojmë më poshtë. Nuk ka dyshim se pothuajse të gjitha vendet komuniste në Evropë dhe Azi (ndoshta me përjashtim të Kinës) kopjuan modelin sovjetik të komunizmit. Por për shumë arsye që kanë të bëjnë me historinë dhe specifikat e këtyre vendeve, vihen re diferenca, të cilat në thelb nuk e atakojnë modelin totalitar komunist të ndërtimit të shtetit.

Në Shqipëri, sikurse në Jugosllavi, Bullgari, Çekosllovakia, Hungari, Rumani, Poloni, Gjermaninë Lindore, në Korenë e Veriut e në Kinë, u vendosën regjime komuniste të cilët prodhuan pak a shumë të njëjtat pasoja për popujt e tyre.

Çdokush mund të bëjë pyetjen: se si u bë e mundur që në një vend si Shqipëri një Parti Komuniste të krijuar në nëntor 1941 (ndërkohë që në vendet e tjera të Evropës partitë komuniste ishin krijuar përpara LDB), me një lëvizje komuniste të vakët e të përçarë, me një popullsi që nuk kishte ndonjë afeksion për komunizmin, me profil tradicional e deri-diku primitiv, individualiste tej mase dhe pak e prirë për të përqafuar idetë e reja politike, të bëhej e mundur vendosja e një regjimi komunist nga më të pashpirtët në Evropë stalinist dhe i pareformuar nga fillimi e deri në rënien e tij në vitin 1991?

Komunistët shqiptarë, me pak përjashtime (shih: Sejfulla Malëshovën, Kostandin Boshnjakun etj.), nuk ishin formuar e trajnuar në Bashkimin Sovjetik, sikurse kishte ndodhur me shumë udhëheqës të tjerë të Partive Komuniste të Evropës Lindore.

Së pari, vendosja e regjimeve komuniste në Evropë dhe në Shqipëri u arrit falë faktorit sovjetik, i cili ndikoi si gjatë Luftës së Dytë Botërore, por në mënyrë të veçantë pas përfundimit të saj. Ushtria e Kuqe u fut në territorin e shteteve që kishin mbështetur Fuqinë e Boshtit, të tilla si: Hungaria, Bullgaria e Rumania, dhe i ndryshoi realitetet politike në favor të saj. Kurdoherë që pushtohej një territor nga Ushtria e Kuqe atij do t'i imponohej sistemi sovjetik, shkruante Milovan Gjilasi. Por në Shqipëri dhe në Jugosllavi ndodhi ndryshe. Trupat e Ushtrisë së Kuqe nuk u futën asnjëherë në Shqipëri. "Partitë e tyre, shkruan

Szalontai Balazs, duke iu referuar rastit të Shqipërisë dhe Jugosllavisë, erdhën në pushtet për shkak të triumfit ushtarak të tyre mbi kundërshtarët e

jashtëm e të brëndshëm”⁹⁾ Sidoqoftë, si në Shqipëri ashtu edhe në Jugosllavi, Bashkimi Sovjetik ishte i pranishëm gjatë luftës jo në kuptimin fizik, sikurse dy Aleatët e tjerë, Britania e Madhe dhe SHBA, por si një ndër tre shtetet e mëdha aleate. Ndikimi i tij tek PKSH ishte i madh, pavarësisht se deri në nëntor 1945, qeveria sovjetike ndoqi të njëjtin hap sikurse edhe dy qeveritë e tjera perëndimore për njohjen e qeverisë komuniste të Shqipërisë.

Së dyti, rezistenca e Lëvizjes Nacional çlirimtare, e udhëhequr nga PKSH, ishte faktor me peshë të madhe në fitoren mbi fashizmin dhe nazizmin në Shqipëri. Nga një forcë pothuajse anonime në fillimet e veta, LNÇ u shndërrua në forcën kryesore të rezistencës në vend. Për këtë arsye kjo fundit përfitoi shumicën dërrmuese të furnizimeve ushtarake të sjella nga Aleatët Perëndimorë në Shqipëri, të cilët vlerësonin si primare objektivat ushtarake mbi objektivat politike. Roli kryesor i LNÇ në rezistencën e shqiptarëve faktohet në shumë dokumente të dy Aleatëve Perëndimorë të luftës. Por atë e gjejmë të shprehur në mënyrë eksplicite në vendimet e marra nga përfaqësuesit ushtarakë të Shtabit Aleat të Mesdheut dhe delegacionit ushtarak shqiptar në bisedimet e Barit të gushtit 1944. Në thelb të dy palët arritën të pranonin rolin e veçantë të LNÇ në rezistencën shqiptare. Ky vendim do t’i hapte rrugën ndryshimeve të tjera të rëndësishme në politikën e Aleatëve Perëndimorë të luftës, të cilët duke filluar nga muaji tetor e mbrapa do ta tërhiqnin mbështetjen për forcat nacionaliste dhe do t’i ofronin mbështetje më të madhe LNÇ.¹⁰⁾

Së treti, PKSH pati mbështetjen e PKJ dhe të Titos, si gjatë luftës ashtu edhe pas saj. Ajo ndoqi modelin jugosllav për marijen e pushtetit. Hapat që u bënë nga Tito në Jugosllavi u ndoqën edhe nga PKSH dhe Enver Hoxha. Me vendimet e marra në Konferencën e Labinotit, Kongresin e Përmetit dhe Mbledhjen e Beratit, u hodhën bazat e pushtetit të ardhshëm në Shqipëri. Për këtë çështje PKSH nuk toleroi askënd, as Ballin Kombëtar, as Legalitetin dhe nuk i dëgjoi as këshillat e dy Aleatëve Perëndimorë të luftës, për zgjerimin e bazës së qeverisjes. Në mënyrë të veçantë, periudha pas mbajtjes së Kongresit të Përmetit (por edhe para saj) u karakterizua nga lufta e dyanshme, kundër gjermanëve nga njëra anë, dhe kundër forcave nacionaliste shqiptare nga ana

9) Szalontai Balazs, ‘The Dynamic of Repression: The Global Impact of the Stalinist Model, 1944-1953’, *The Mongolian Journal of International Affairs*, No. 10, 2003, p. 126.

10) *TNA*, FO 371/43555, Anthony Eden për kryeministrin Churchill, 5 tetor 1944, f. 110-114

tjetër. Për çështjen e pushtetit, PKSH mund të themi se mbajti qëndrim më intransigjent, bile edhe se PKJ dhe Tito. Enver Hoxha në dallim nga Tito nuk pranoi që të bënte asnjë kompromis, qoftë edhe të pjesshëm e të përkohshëm për ndarjen e pushtetit, sikurse bëri Tito. Ky i fundit, pas presionit të britanikëve, në mars 1945 pranoi në radhët e qeverinë e re, të krijuar prej tij, tre ministra, të cilët përfaqësonin emigracionin politik jugosllav.¹¹⁾

Qëndrimi i PKSH dhe i LNÇ në këtë aspekt nuk mund të krahasohet ca më shumë me Partinë Komuniste Greke dhe EAM-in, të cilët arritën disa herë në kompromise me forcat e djathta gjatë dhe pas mbarimit të Luftës.

Shqipëria dhe deri diku Jugosllavia, ndryshe nga vendet e tjera komuniste të Evropës e kishin zgjidhur problemin e pushtetit politik që gjatë luftës. Zgjedhjet e 2 dhjetorit 1945 vetëm sa do të rikonfirmonin regjimin që rikonfirmonin regjimin që komunistët dëshironin të vendosnin në Shqipëri, ndërsa parlamenti dominohej prej tyre. Pushteti mbeti sërish në duart e Partisë Komuniste e maskuar me emrin e Frontit Demokratik, e cila pas zgjedhjeve për Asambleenë Kushtetuese do të fitonte legjitimitetin e munguar deri në atë kohë.

Së katërti, Shqipëria zbatoi modelin sovjetik të qeverisjes, por në ndryshim nga vendet e tjera komuniste të Evropës, ajo e ndërtoi atë kryesisht me asistencën direkte të Jugosllavisë së Titos. Jugosllavia ishte i pari shtet i pasluftës që njohu zyrtarisht qeverinë shqiptare më 1 maj 1945 dhe vendosi me të marrëdhëniet diplomatike. Influenca e Jugosllavisë mbi Shqipërinë ishte asfiksuese dhe me rrezik të madh për pavarësinë e saj. Shumë studiues besojnë me të drejtë se, nëse nuk do të kishte ndodhur çarja sovjeto-jugosllave në vitin 1948, Shqipëria mund të ishte shndërruar në Republikën e 7-të të Jugosllavisë. Hija e Jugosllavisë mbi Shqipërinë u reflektua gjithandej: në ndërtimin e institucioneve shtetërore, në reformat me karakter komunist, në marrëdhëniet e saj me shtetet e Perëndimit dhe në raportet e saj me vendet që hynë në rrugën e komunizmit. Jugosllavia e Titos pati 'gisht' në mosvendosjen e marrëdhënieve diplomatike të Shqipërisë me Britaninë e Madhe dhe me Shtetet e Bashkuara të Amerikës¹²⁾, si dhe në amplifikimin e rrezikut grek për Shqipërinë.

11) New Europe, The Impact of the First Decade, Vol.1, Trend and Prospects, edited by Teresa RakowskaHarmstone and Piotr Dutkiewicz, Institute of Political Studies-Polish Academy of Sciences, Warsaw: Collegium Civitas Press, 2006, p. 52.

12) AQSH, Fondi 14/AP, Viti 1946, D. 11. Radiogram nr. 5 i Nako Spirut drejtuar Enver Hoxhës, 24 prill 1946'

KOMUNIZMI SHQIPTAR: NGJASHMËRI DHE VEÇORI ME VENDET E TJERA KOMUNISTE TË EVROPËS LINDORE E QENDRORE

Një shtet shqiptar, pak ose aspak i njohur në botë, do të ishte një objektiv më i lehtë për t'u bashkuar me Jugosllavinë.

Së pesti, marrëdhëniet e Shqipërisë me dy ish Aleatët Perëndimorë të Luftës, ndryshe nga vendet e tjera komuniste të Evropës, përfunduan në mënyrën më të keqe. Këto të fundit arritën të rivendosnin marrëdhëniet diplomatike me SHBA dhe Britaninë e Madhe, pavarësisht se gjatë luftës disa prej tyre ishin rreshtuar me Fuqitë e Boshtit, ndërsa Shqipëria ishte rreshtuar me Aleatët. Ndërkohë, që në nëntor 1945, të tre ish Aleatët e Mëdhenj të luftës e njohën bashkërisht qeverinë shqiptare, por ndryshe nga SHBA dhe Britania e Madhe, vetëm BS e njohu atë pa kushte. Qeveria britanike ofroi njohje të kushtëzuar, por marrëdhëniet diplomatike nuk arritën të vendosen, për arsye tashmë të njohura, ndonëse të dyja palët kishin përcaktuar ministrat përkatës, të cilët mbetën rrugës. Ndërkohë, qeveria e SHBA-së nuk shkoi aq larg sa qeveria britanike. Ajo i ofroi njohje të kushtëzuar qeverisë shqiptare, por marrëdhëniet diplomatike nuk u vendosën, sepse qeveria shqiptare nuk i përmbushi të gjitha kushtet e kërkuara prej saj. Pas zgjedhjeve të dhjetorit 1945, Shqipëria u njoh nga Franca, Polonia, Bullgaria, Republika Çeke e Sllovake, ndërsa në vitet 1947-1949 edhe nga Hungaria, Rumania, Republika Demokratike Gjermane, Koreja e Veriut, Mongolia dhe Kina.

Largimi i misionëve britanike e amerikane nga Shqipëria gjatë vitit 1946, pa arritur në vendosjen e marrëdhënieve diplomatike, pati efekte negative mbi zhvillim e vendit dhe duket se ndikoi edhe në radikalizmin e saj në rrugën drejt komunizmit. Mungesa e pranisë së dy demokracive të mëdha perëndimore në Shqipëri ndikoi gjithashtu edhe mbi frymën dhe veprimin opozitar në vend, duke shuar shpresat sado të vagullta për mbështetje e inkurajim të tyre. Marrëdhëniet e këqija të qeverisë komuniste me SHBA-në dhe Britaninë e Madhe u acaruan me fillimin e Luftës së Ftohtë, pasojat e së cilës ranë edhe mbi Shqipërinë. Disa vendime të dy qeverive të Fuqive Perëndimore për të mos lejuar pranimin e Shqipërisë në Kombet e Bashkuara, në Këshillin e UNRRA-s, për të mos e njohur atë me statusin e plotë të një vendi aleat etj., ndërkohë që qeveria greke kishte paraqitur zyrtarisht pretendimet për Shqipërinë e Jugut, u perceptuan negativisht në Shqipëri, pavarësisht nga arsyet. Edhe më herët, qëndrimi i SHBA dhe Britanisë së Madhe ndaj Evropës Lindore kishte ushqyer mendimin, se BS do ta kishte këtë rajon zonë të veten të influencës. Kjo gjë ishte

reflektuar në takimet e majit 1944 gjatë diskutimeve britanike-sovjetike për sferat e influencës në Greqi dhe në Rumani në takimin e Stalinit me Churchill-in në Moskë, tetor 1944, por edhe në Konferencën e Jaltës.¹³⁾ Shqipëria qëndronte në periferi të interesave amerikane e britanike, ndërkohë që i ishte hapur rrugë besimit se ajo i ishte lënë Jugosllavisë së Titos. Siç kemi përmendur më lart amerikanët, në dallim nga britanikët, për arsye parimesh e interesi nuk kishin planifikuar të ndërhynin ushtarakisht në Shqipëri e në Ballkan. Ata kishin kundërshtuar planet e hershme të britanikëve për zbarkim në rajonin e Ballkanit, ashtu edhe përpjekjet e Churchill-it me Stalinin, për të ndarë aty zonat e influencës.

Së gjashti, BS e siguroi kontrollin e tij mbi vendet e Evropës Lindore e Qendrore përmes një qasjeje oportuniste, drejt zhvillimeve disi të ngadalshme në rrugën e këtyre vendeve drejt komunizmit.

Kjo zgjedhje u diktua nga situata ndërkombëtare, marrëdhëniet dhe detyrimet e BS ndaj dy Aleatëve Perëndimorë të Luftës, por edhe nga zhvillimet e brendshme të këtyre vendeve, një pjesë e të cilëve ishin të papërgatitur për të kaluar në socializëm. Efektet e politikës frenuese të BS u ndjenë edhe mbi zhvillimet e Jugosllavisë e të Shqipërisë. Në të dyja këto vende, reformat komuniste filluan të zbatoheshin më herët se sa ato të vendeve të tjera komuniste të Evropës. Sidoqoftë, politika e qasjes graduale të Stalinit pati efekte edhe tek marrëdhëniet shqiptarojugosllave. Le të sjellim në kujtesën tonë përpjekjet e qeverive jugosllave e shqiptare për të arritur një traktat miqësie e ndihme reciproke në thelb me karakter ushtarak, që në janar të vitit 1945, ende pa u mbledhur Konferenca e Jaltës, e cila u frenua nga Stalini.

Së shtati, në dallim nga shumica e vendeve të tjera komuniste të Evropës

13) Foreign Relations of United States (FRUS), Vol. V, 1944, The British Prime Minister (Churchill) to President Roosevelt, London, 31 May 1944, pp. 114-115. Në maj 1944 Churchill i propozoi Stalinit një plan për ndarjen e zonave të influencës në Rumani e Greqi. E para do të ishte nën kontrollin dhe përgjegjësinë e BS, ndërsa e dyta nën autoritetin e Britanisë së Madhe. Stalini e pranoi parimisht propozimin e kryeministrit britanik, por kërkoi prej tij të bisedonte paraprakisht edhe me presidentin Roosevelt. Ky i fundit e kundërshtoi propozimin e qeverisë britanike, duke e quajtur atë 'ndarje të zonave të influencës'. Me gjithë këmbënguljen e Churchill dhe përpjekjet e tij për ta argumentuar atë, presidenti amerikan nuk ndryshoi mendim. Sidoqoftë, as Churchill dhe as Stalini nuk u ndalën këtu. Më 9-18 tetor 1944 delegacionet britanike e sovjetike, të kryesuar nga Churchill dhe Stalini zhvilluan në Moskë të ashtuquajturin 'takim të përqindjeve', në të cilën u arrit marrëveshja për ndarjen e zonave të influencës në Ballkan.

KOMUNIZMI SHQIPTAR: NGJASHMËRI DHE VEÇORI ME VENDET E TJERA KOMUNISTE TË EVROPËS LINDORE E QENDRORE

Lindore e Qendrore, në Shqipëri dhe në Jugosllavi, pushteti politik i komunistëve ishte siguruar (por jo legjitimuar) që para zgjedhjeve të para elektorale. Ndërkohë që në vendet e tjera komunistët ishin në minoritet, në qeveritë e dala nga zgjedhjet e para elektorale. Ata fituan shumicën gradualisht, duke forcuar represionin komunist dhe duke falsifikuar e ndryshuar rezultatin e zgjedhjeve. Sigurimi i pushtetit politik më herët se në vendet e tjera komuniste, i lejoi këto dy vende të ndërmerrnin reforma, të cilat u paraprinë atyre që u ndërmorën në vendet e tjera, të ashtuquajtura ‘Demokraci Popullore’.

Në përgjithësi, kultura politike e ‘Demokracive Popullore’ nuk e favorizonte vendosjen e komunizmit. Në zgjedhjet e para partitë komuniste ishin në minoritet krahasuar me partitë e tjera. Në Çekosllovakë, p.sh. komunistët kishin fituar në zgjedhjet elektorale, në rastin më të mirë, 10% të votave, ndërsa në vitin 1946 morën 38% të tyre. Në Hungari, në zgjedhjet e vitit 1945, Partia Komuniste mori 17% të votave.¹⁴⁾ Pak a shumë e njëjta gjë ndodhi edhe në Poloni, Rumani. Mbështetja për PK në Evropën Lindore erdhi duke u rritur me zgjerimin e programeve sociale. Tmerret e LDB ushqyen oportunizmin dhe ndryshimet ekonomike e sociale në këto vende. Në Shqipëri e në Jugosllavi, ndryshe nga vendet e lartpërmendura, komunistët morën shumicën në zgjedhje. Ndërkohë në Shqipëri, ndoshta si askund tjetër, Partia Komuniste nuk konkurroi në zgjedhje me emrin e saj, por u fsheh brenda Frontit Demokratik.

Kjo manovër e saj duket se u bë për të ruajtur imazhin e kohës së luftës, por edhe për shkak të mungesës së partive politike në vend. Në disa studime të ndërmarra nga Komiteti i Përbashkët i Inteligjencës, në përbëitje të Shtabit të Forcave Aleate për Mesdheun, Frontin Demokratik të Shqipërisë e cilësojnë shpesh si ‘Partia e Frontit Demokratik’.¹⁵⁾ Më 6 dhjetor 1946, Kuvendi Popullor miratoi një ligj për krijimin e partive politike dhe shoqatave kulturore shkencore e profesionale¹⁶⁾ Miratimi i këtij ligji dukej i çuditshëm për kohën dhe për konceptet e komunistëve shqiptarë ndaj demokracisë perëndimore.

Sejfulla Malëshova ministër i Shtypit dhe Propagandës, më 10 qershor

14) Mark Kramer, *Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1943-1944*, Davis Center for Russian and Eurasian Studies, Stanford University: 2010, p. 15.

15) TNA, WO 204/12572, Year 1945, 1946, JIC Standing Appreciation on Albania, 17 shtator 1945, 27 maj 1946

16) “Dekret Nr. 241, datë 6 Dhjetor 1946”, shih: *Gazeta Zyrtare*, Nr. 115, 23 dhjetor 1946

1945, ishte shprehur në një konferencë për kotësinë e pluralizmit politik: “Disa njerëz, kishte thënë Malëshova, e quajnë qeverinë tonë diktatoriale. Quajeni si të doni, shtonte ai më tej, por kjo është. Disa mendojnë se sa më shumë parti aq më shumë demokraci ka. Ne nuk e masim demokracinë tonë me numrin e partive”. Megjithëkëtë, vazhdonte më tej Malëshova, “demokracia jonë është vigjilente, gati me shpatë në dorë për të goditur tendenca të tilla (fashiste e opozitare).¹⁷⁾

Miratimi i ligjit të lartpërmendur për krijimin e partive politike duket se ishte farsë, pasi ai u arrit në një kohë kur deputetë opozitarë të Kuvendit Popullor ishin vënë në qendër të kritikave dhe mbi ta ushtrohej presion i gjithanshëm. Ndërkohë që Musine Kokalari ishte arrestuar dhe dënuar për krijimin e Partisë Socialdemokrate. Ligji për krijimin e partive politike duket se ka pasur qëllime propagandistike, për të krijuar imazhin se edhe Shqipëria ishte si vendet e tjera komuniste të Evropës, të cilat kishin ende sistem demokratik të limituar. Përmbajtja e këtij ligji, sipas nenit 7 të tij, e ndalonte krijimin e partive politike të cilat kishin për qëllim të ndryshonin apo të rrëzonin rendin konstitucional të Shqipërisë, që kishin karakter antidemokratik..., apo kur krijuesit e tyre frymëzoheshin nga parimet e lartpërmendura.¹⁸⁾ Ligji i miratuar kishte parasysh realitetin ekzistues dhe ‘demokracinë komuniste’.

Së teti, në vendet e Evropës Lindore e Qendrore vendosja e regjimeve komuniste u përball me rezistencën e opozitave dhe elementëve opozitarë dhe me represionin e gjerë të regjimeve komuniste. Por shkalla e dhunës nuk ishte e njëjtë, ajo ndryshonte nga vendi në vend, për arsye të brendshme e të jashtme. Sipas historianit, Szalontay Balazs, Jugosllavia pati eksperiencën më të keqe. Në maj qershor 1945, partizanët e Titos ekzekutuan më shumë se 18 mijë ushtarë të Gardës së Bardhë dhe të Ljotiç.¹⁹⁾

Partizanët bullgarë ekzekutuan dhe vranë në mënyrë arbitrare rreth 10 000 vetë, ndërsa gjyqet popullore dënuan me vdekje 12 000 të akuzuar për krime lufte, ndërsa 2 700 prej tyre u ekzekutuan. Në Gjermaninë Lindore, sovjetikët dënuan 12 807 vetë si bashkëpunëtorë të nazizmit, por vetëm 118 prej tyre u dënuan me vdekje.

17) TNA, CAB 122/721, 1945, f. 165.

18) Gazeta Zyrtare, Nr. 115.

19) Szalontay Balazs, vep. përm. f. 126.

KOMUNIZMI SHQIPTAR: NGJASHMËRI DHE VEÇORI ME VENDET E TJERA KOMUNISTE TË EVROPËS LINDORE E QENDRORE

Sipas historianes, Maria Turlejska, gjykatat ushtarake në Poloni dënuan 2 500 persona me vdekje dhe shumica e tyre u ekzekutuan. Në vende të tilla, si Çekosllovakia, Gjermania Lindore, Hungaria e Rumania, partitë komuniste për shkak të traditave politike nuk përfshinë në listën e dënimeve kundërshtarët politikë që u përkisnin pakicave etnike. Franca dhe Italia provuan eksperiencë ekstreme. Në Francë u ekzekutuan më shumë se 4 000 bashkëpunëtorë të gjermanëve, gjatë dhe pas mbarimit të luftës, ndërsa në Itali 12-15 000 njerëz vdiqën në periudhën prill-qershor 1945, si rezultat i hakmarrjen së partizanëve mbi ish fashistët dhe bashkëpunëtorët e tyre. Në Greqi, pas mbarimit të luftës, terrori i kuq u zëvendësua me terrorin e bardhë. Në Shqipëri, Jugosllavi, Bullgari dhe Poloni, nuk u dënuan vetëm elementët fashistë e nazistë, por edhe kundërshtarët politikë të regjimeve komuniste, si dhe demokratë antikomunist që kishin bashkëpunuar dhe luftuar për çlirimin e vendeve të tyre.

Mungesa e pluralizmit politik dhe e traditave liberale e progresive të qeverisjes, ndarja e madhe e klasave sunduese me popullin, dhe mbi të gjitha, represioni i regjimit komunist ndaj kundërshtarëve të tij, e bënë Shqipërinë një ndër vendet me treguesit më të lartë të dënimeve me vdekje, dënimeve afatgjata, ndëshkimeve të familjeve me internime dhe privacioneve të natyrave të tjera.

Rasti shqiptar i dënimeve ishte një kalvar, i cili filloi gjatë LDB dhe vazhdoi pas saj, pavarësisht nga format e shfaqjeve: me akuza për bashkëpunim me fashizmin e nazizmin, me akuza për pjesëmarrje në rezistencën antikomuniste, me fajësime për bashkëpunim me misionet britanike e amerikane në Shqipëri, me akuza ndaj personave që aspironin për demokracinë perëndimore, me akuza si ‘armiq të klasës’ etj.

Gulagu European: Regjimi i kampeve të punës dhe përqendrimit në Shqipëri, Gjermani Lindore dhe Bullgari, 1946-1950

ABSTRAKT

Evidentohen dhe krahasohen eksperiencia gjermano-lindore, bullgare dhe shqiptare. Sistemi i kampit u risoll në pasluftë në vendet komuniste, ku partitë komuniste, ndërtuan kampe përqendrimi e pune si një praktikë normale të konsolidimit të pushtetit dhe të kontrollit të popullsisë. Ky proces shihet përmes riprodhimit të modelit të 'gulagut' në kampet e përqendrimit dhe punës në Gjermaninë Lindore, Bullgari dhe Shqipëri.

Simbolikisht fundi i Luftës së Dytë Botërore u shënua nga proceset e Nurembergut dhe politikat e shpagimit ndaj kriminelëve të luftës apo bashkëpunëtorëve vendas, në një sërë vendesh evropiane përfshi ato të lindjes. Shpagimi preku sidomos individët e përfshirë në drejtimin e kampeve të përqendrimit. Por nëse çlirimi i hapësirave ku këto kampe gjendeshin shënoi dhe lirimin e të mbijetuarve, sistemi i kampit u risoll në pasluftë sidomos në vendet tashmë komuniste. Në disa nga këto, menjëherë sapo partitë komuniste përkatëse morën pushtetin, kampet e përqendrimit e të punës u kthyen në një praktikë normale të konsolidimit të pushtetit dhe kontrollit të popullsisë. Ky punim ka për qëllim pikërisht të evidentojë dhe krahasojë tre eksperiencia, atë gjermano lindore, atë bullgare dhe shqiptare. Ato do të shihen në kuadrin teorik të sovjetizimit si projekt 'perandorak' i eksportuar nga BS dhe si formë vetë-sovjetizimi i vendeve tashmë komuniste. Ky proces do të shihet përmes riprodhimit të modelit të 'gulagut' sovjetik në kampet të përqendrimit dhe punës në Gjermaninë Lindore, Bullgari dhe Shqipëri si dhe përkthimit të këtij modeli në praktikë. Punimi do të mbështetet në burime primare arkivore dhe ato sekondare.

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

Pas Lufta e Dytë Botërore (LIIB) ishte për shumë nga vendet evropiane momenti kulminant i mbarimit të një tmerri gati gjashtë vjeçar. 9 Maji sot përkujtohet si një ditë simbolike çlirimi dhe pastrimi shpirtëror. Çlirimi në kuptimin e eliminimit fizik të nazizmit si praktikë ushtrimi dhune dhe terrori në arritjen e idealit që mobilizoi luftën, atë të supermacisë raciale, të një rendi hierarkik që vinte mbi gjithë të tjerët një kategori të humanitetit, në formën e popullit të vetë zgjedhur sikurse dhe pretendonte ideologjia naziste. Simboli më i tmerrshëm luftës ishte kampi i përqendrimit, një vend ushtrimi të paprecedent pushteti të njeriut mbi njeriun. Por historia e kampeve as fillon e as mbaron me fundin e Luftës së Dytë Botërore, pse ajo është pjesë e natyrshme e rrugëtimit të shteteve moderne. Në këtë kuptim rivendosja e kampeve në Evropën Lindore mund të shihet si një vazhdimësi historike dhe pse historia e kampeve, hapësirën komuniste filloi të njihej relativisht vonë, pas vendosjes së pluralizmit.

Në vendet e Evropës Lindore konfrontimi me të kaluarën tyre kishte ndodhur pjesërisht gjatë të ashtuquajturit destalinizim, kur pas Kongresit të XX të Partisë Komuniste të Bashkimit¹⁾ Sovjetik, ku Hrushovi kish denoncuar krimet e Stalinit²⁾. Në Shqipëri, destalinizimi nuk u krye³⁾ e kështu, publiku shqiptar u përball me krimet e kryera gjatë komunizmit sa me dëshmitë e të mbijetuarve nga burgjet apo kampet e internimit sa nga shtypi dhe dokumentet arkivore vetëm në fillim vitet nëntëdhjetë. Ato tregonin një histori paralele, të jetuar në mënyrë të drejtpërdrejtë nga aktorët (viktima dhe xhelatë) sa në mënyrë tangente nga masa tjetër jo e përfshirë, e cila gjithsesi jetonte me frikën e përditshme të së qenit në kategorinë ‘e gabuar’ dhe subjekt potencial persekutimi.

1) Forcat aleate ishin në dijeni të kampeve të punës së detyruar e nuk pati reagime të mëdha për këtë. Arsyet ndoshta lidheshin me natyrën retributive apo ndëshkimore që pati paslufta. Vendet e Evropës Lindore (përfshirë Poloninë dhe Shqipërinë), kishin qenë aleatë të Gjermanisë naziste. Shpesh ato kishin përdorur politika të forta represive ndaj grupeve etnike minoritare apo kundërshtarëve politikë. Shih: British Operations in Albania, 29.July.1953, REF: TRIE4050, TRIB .10Z7, D11140835, TR-134048. [https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFIEND%20%20%20VOL.%2025%20%20\(BG FIEND%20OPERATIONS\)_0073.pdf](https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFIEND%20%20%20VOL.%2025%20%20(BG FIEND%20OPERATIONS)_0073.pdf).

2) Mbi procesin e destalinizimit në Evropën Lindore shih\ Ben Fowkes, Eastern Europe 1945-1969: From Stalinism to Stagnation, (Pearson Education Limited, 2000).

3) Elidor Mëhilli, “Defying De-Stalinization: Albania ‘s 1956”, in: Journal of Cold War Studies, 13:4 (Fall 2011): 4-56.

Historia e kampeve në Evropën Lindore ishte, sikurse ajo e atyre të nazizmit një histori e pathënë e fshehur, ku viktimat shpeshherë jetonin paralelisht me jo viktimat, në distancë sigurie për të dytët. Qëllimi i këtij punimi është të japë një panoramë të përgjithshme të fenomenit të kampit si formë shtrëngimi, arsyet e funksionimit dhe dallimet mes tyre në hapësirën e kampit socialist. Njëkohësisht, nëse në imagjinarin kolektiv kampi përkon vetëm me atë pjesë të ngushtë të viteve tridhjetë e deri në fund të Lufta e Dytë Botërore (LIIB), në Gjermaninë naziste, ai është natyrisht më i gjerë. Studimet mbi kampet në ish-Bashkimin Sovjetik janë të shumta, qoftë me publikimin e librit ‘Arkipelagu Gulag’ i Solzhenicinit, qoftë me studimet që kanë pasuar sidomos me hapjen e arkivave pas viteve nëntëdhjetë. Ndërkohë studimet mbi kampet në Evropën Lindore janë të pakta e akoma më të pakta ato krahasuese. Dhe sot, përveç studimeve të veçanta mbi memorien⁴⁾ e të dënuarve në këto kampe, mungon një panoramë e përgjithshme krahasuese në lidhje me kampet e shtrëngimit të qytetarëve në ishvendet komuniste.

Për këtë arsye janë zgjedhur tre raste studimore, ai i Gjermanisë Lindore, i Bullgarisë dhe Shqipërisë. Së pari duhet rënë dakord se kampi apo shtrëngimi i një popullate të caktuar në kushte izolimi është një praktikë jo e re por që mund të lidhet me natyrën ekspansive të shtetit modern dhe formave të organizimit socio-ekonomik⁵⁾. Më pas, kampet mund të shihen si vazhdim i fenomenit masiv që ato patën gjatë LIIB, në logjikën e funksionimit dhe arsyet fundore të krijimit të tyre. Kampet mund të konsiderohen si pjesë praktike e implementimit dhe transferimit të një sistemi të caktuar politik, pra si një aksesori i pashmangshëm e logjik që aplikohet në vendet e Evropës Lindore në aplikimin e modelit Stalinist. Së fundmi si nevojë praktike e regjimeve dhe grupimeve politike që erdhën në pushtet në këto në dy nënlogjika, atë të shpagimit dhe hakmarijes mbi klasat e përmbysura dhe për pasojë si formë gati permanente disiplinimi

4) Për rastin tonë studimet mbi memorien e ish-të burgosurve janë ato që zenë vendin kryesor në këtë lëmi. Shih: Tzvetan Todorov, *Voices from the Gulag: Life and Death in Communist Bulgaria*, Robert Zaretsky (trans.). (University Park, PA: Penn State Press: 1999) pp. 38-42; Lori Amy “Re-Membering in Transition: The TransNational Stakes of Violence and Denial in Post-Communist Albania”, in: *History of Communism in Europe, Vol. I: Politics of Memory in Post-Communist Europe*, Bucharest: Zeta Books, 2010, pp. 205-222; Caitlin E. Murdock “A Gulag in the Erzgebirge? Forced Labor, Political Legitimacy, and Eastern German Uranium Mining in the Early Cold War, 1946-1949”, in: December 2015, *Central European History* 47(04):791-821.

5) Kampet e sidomos ato të punës ishin një rezervë e pashtershme dhe e gatshme pune të papaguar. Për këtë shih: Ann Applebaum, *Gulag: A History*, Doubleday, 2003.

shoqëror për të ruajtur në vazhdimësi mbijetesën e regjimit.

Kampet mund të ndahen në kampe pune dhe përqendrimi. Kjo mund të shihet në natyrën e dënimit të individit, puna e detyruar ose në zhvendosjen e një individi apo grupi shoqëror në një vend të caktuar e kufizuar nga një regjim izolimi. Përsa i përket kampeve në nazizëm llojet e kampeve mund të ndaheshin në dy format e sipërcituara ndërkohë që në kampet e periudhës komuniste ky dy logjikat përziheshin pra izolimi dhe puna e detyruar. Për këtë arsye në tekst i referohem logjikës së kampit në përgjithësi e më pas tentohen të bëhen dallimet oportune. Periudha kohore e zgjedhur është ajo mes viteve 1945-1950 e që përkon pak a shumë me konsolidimin e regjimeve në Gjermaninë Lindore, Bullgari e Shqipëri, konsolidim që, natyrisht, shoqërohet me aplikimin praktik të modelit sovjetik. Për të parë më në detaj e këtë duhet marrë parasysh natyra dhe koncepti teorik i kampit dhe më pas analizuar, nën këtë logjikë, ajo e natyrës dhe karakteristikave të këtyre vendeve si dhe procesi i sovjetizimit.

Natyra e kampit

Kampet nuk ishin risi për historinë më të ngushtë evropiane. Përpara se sistemi i kampeve të gjente aplikim të gjerë në Evropën e shek. XX ato ishin pjesë logjike e sistemit politik në Rusinë pre-revolucionare. Studiuesit e historisë dhe teorive koloniale e post-koloniale nuk e kanë të vështirë të kërkojnë gjenezën e kampit kryesisht në kolonitë e themeluara nga evropianët në Afrikë, Amerikë apo Azi⁶⁾. Ata kapen tek nocioni i disiplinës dhe ndëshkimit të Fukosë⁷⁾, ku shtetet moderne përdorin burgun si formë disipline dhe ndëshkimi ku ushtrohet dhe mësohet autoriteti e pushteti. Fukoja i sheh institucionet e ndëshkimit si ‘një rrjet i lehtë, gradual burgjesh...pjesë e një diapozitivi teknikash moderne disipline që i shkëputen spektaklit të ndëshkimit dhe dhunës në qeli⁸⁾’. Kështu burgjet apo arkipelagu i burgjeve siç dhe ai shprehet është një institucion ndëshkimi, sanitizimi i cili ka për qëllim të

6) Për një histori të kampeve shih: Andrea Pitzer, *One Long Night: A Global History of Concentration Camps*, (Little, Brown and Company, 2017).

7) Michel Foucault, *Disiplinë dhe Ndëshkim: Lindja e Burgut*, (ODEON, 2010).

8) Po aty, p. 205.

9) Jan Plamper “Foucault’s Gulag”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 3, no. 2 (2002): 255-280. <https://muse.jdu.edu/> (accessed October 3, 2018).

eliminojë një seri sjelljesh të konsideruara si jo konform rregullave të cilat shteti vendos.

Në këto kategorizime kampi nuk del në sipërfaqe, sepse jo detyrimisht ai është pjesë e fokusit të autorit⁹⁾. Fukoja i referohej kryesisht historisë moderne evropiane, ndërkohë që autorë të tjerë si Stoler¹⁰⁾ e shtyjnë akoma e më tej konceptin ekampit, duke futur konceptin e kolonisë si 'një formacion jo-mirë i përcaktuar, ilegjitim dhe që mund të mbajë veten vetëm duke bërë dallime të cilët i kthejnë njerëzit në kategori të ndryshme shoqërore'¹¹⁾.

Pikërisht në këtë afirmim mund të shihen dhe format e organizimit të kampeve që janë të pranishme dhe pjesë integrale e shteteve moderne në formën kategorive të shumta në Evropën Perëndimore si zgjatime koloniale përtej detit dhe si zgjatim territorial i Perandorisë Cariste në zonat aziatike. Prehistoria e kampit pra është pjesë integrale e historisë evropiane, ndonëse format dhe arsyet e krijimit mbeten të ndryshme. Ajo që mbetet si karakteristikë kryesore e konceptit të kampit është diferencimi shoqëror mes atyre që janë jashtë dhe brenda kampit si dhe filtri nëpërmjet të cilit kategorizohen dhe përcaktohen karakteristikat që ka anëtari i një komuniteti.

Nëse e ngushtojmë spektrin e analizës gjeografike të kampit dhe i referohemi modelit mbi të cilin u ngritën kampet në Evropën Lindore, atë sovjetik, kampet nuk janë thjeshtë element aksesor i sistemit të burgjeve por ato kanë një kuptim më të gjerë. Sistemi i kampeve lidhet me ushtrimin e një pushteti të pastër (të zhveshur nga elementë të disiplinimit e mësimi të autoritetit) por ai lidhet me natyrën e vetë regjimeve socialiste e komuniste nga një anë dhe me natyrën apo aspektet të cilësimit të individëve që bëjnë pjesë në një komunitet.

Kështu, sistemi i kampeve nuk ka thjeshtë funksion riedukimi por atë më pastër dhe esencial të dallimit se cilët janë anëtarët e komunitetit të ri politik dhe cilët janë ata që përjashtohen. Në këtë kuptim modeli i gulagut siberian ngjan me modelet e kampeve apo kolonive penale që shumë vende evropiane inaugurojnë

10) Ann Laura Stoler, *Duress: Imperial Durabilities in Our Times*, (Duke University Press, 2006), p. 79

11) Po aty, p. 80

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

me proceset kolonizuese¹²⁾. Vende si Franca apo Anglia (më pas Britania e Madhe) organizojnë në kolonitë e tyre kampe burgosje për individë të padëshiruar sikurse në Guajanën Franceze apo Australi. Pra në gjenealogjinë e vet kampet vendosen në atë moment histori ku shteti ndjen nevojën dhe ka aftësinë apo kapacitetin për të përcaktuar natyrën dhe kriteret specifike që duhet të ketë/kenë anëtarët e komunitetit të ri apo në ngjizje e sipër. Këtu kampin mund ta vendosim si në një moment modernizimi ushtrimi pushteti mbi të gjithë anëtarët e komunitetit dhe eliminimin e të padëshiruarve si në një moment esencial krize ku në pamundësi të transformimit të individit apo grupit shoqëror, ky i fundit dëbohet dhe izolohet nga pjesa tjetër e komunitetit.

Në këtë logjikë kampet që ndërtohen në Evropën Lindore post LIIB kanë funksion përjashtimi të elementit të padëshiruar jo aq në funksionin e edukimit sa atë të ndarjes apo përcaktimit arbitrar se kush mund të bëjë pjesë e kush jo në komunitetin e ri komunist nga një anë dhe frikën potenciale të reaksionit që mund t'i kundërvihet pushtetit të ri. Andaj kampi në modelin sovjetik, modeli të cilit aplikohet dhe në Evropën Lindore bart një paradoks sipas Pamplers¹³⁾, ku nga një anë sistemi socialist ve theksin tek elementi i njeriut të ri, korrigjimit, pastrimit të ndërgjegjes e në anën tjetër cilëson elementin në shtrëngim si të pakorrigjueshëm. Duke ju referuar Fukosë¹⁴⁾, Pampler ve në dukje paradoksin e kampeve e sidomos atyre të punës në një shoqëri socialiste, ku puna e të dënuarve është shfrytëzim i pastër gjë që bie ndesh me parimet e vetë sistemit, themeluar mbi barazinë dhe mosshfrytëzimin. Këtë logjikë ndjek dhe Sokolov¹⁵⁾ i cili e lidh ekzistencën e gulagut sovjetik¹⁶⁾ me natyrën e regjimit e sidomos me periudhën staliniste të tij. Ai thotë se gulagu ishte pjesë e një sistemi ekonomik skllavërimi, ku nevoja për t'i provuar botës superioritetin e regjimit sovjetik çoi

12) Alexander Etkind, *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. (Cambridge, UK and Malden, Mass.: Polity Press, 2011).

13) J. Pampler, Foucault ..., p. 267

14) Po aty.

15) Andrei Sokolov, "Forced Labor in Soviet Industry: The End of the 1930s to the Mid-1950s", in: Valery Lazarev dhe Paul. R. Gregory, *The Economics of Forced Labour: The Soviet Gulag*, (Hoover Institutional Press 2003), p. 25

16) Me termin 'Gulag' Stone i referohet një insitucioni administrativ të kontrolluar nga organet e sigurimit të brendshëm sovjetik, i cili përmbledhë një seri insitucioneesh vuajtje dënimi. Dan Stone, *Concentration Camps a Short History*, (Oxford University Press, 2017) p. 58.

në projektimin e veprave të mëdha, jo detyrimisht të nevojshme, ku puna e detyruar bëhej pjesë integrale e projektit sovjetik. Në të njëjtën kohë një vend përjashtimi i të mbyllurve në kamp nga komuniteti sovjetik.

Mes sovjetizimit dhe indigjenizimit

Është kështu e rëndësishme të kuptohet natyra e modelit sovjetik i cili më pas transferohet në Evropën Lindore, në kuadrin e implementimit të një sistemi, funksioni i të cilit ishte ai zyrtar i triumfit të trashëgimisë së Revolucionit të Tetorit, si ai i riprodhimit të strukturave sovjetike me funksion kontrolli nga qendra në periferi (ku Moska ishte qendra) si nevojë e klasave drejtuese vendore në stabilizimin e pushtetit mbi komunitetin. Për këtë arsye raporti me kampet në Evropën Lindore do lidhur pashmangshmërisht me procesin e sovjetizimit të këtyre vendeve. Me të nënkuptojmë jo thjeshtë çlirim/okupimin e vendeve Lindore nga Armata e Kuqe por vendosjen e mirëfilltë të institucioneve të cilat mëtonin të kopjonin modelin sovjetik. B.S. i cili ishte i vetmi vend socialist në botë, kishte jo vetëm rolin moral drejtues të lëvizjes komuniste por mbi të gjitha posedonte format dhe mënyrat praktike nga të cilat bënë të mundur serinë e tranzicioneve drejt komunizmit. Këtu Rees bën një dallim mes procesit të sovjetizimit dhe atij të komunistizimit¹⁷⁾, ku me të parin nënkuptohet ideali për t'u realizuar dhe tek i dyti, elementët praktikë përmes të cilëve ky duhej të realizohej.

Pashmangshmërisht konteksti evropian i pas luftës përkon me triumfin e modelit stalinist të organizimit shoqëror të B.S. dhe për rrjedhojë të vendeve komuniste. Në raport me këtë duhen dhe konsideruar aspiratat 'perandorake' të vetë B.S. realizimi i të cilave kalonte përmes a. kontrollit/transformimit shoqëror të vendeve të Evropës Lindore dhe b. vendosjes së elementëve të kontrolluar dhe të kontrollueshëm në pushtet. Bashkë me Ushtrinë e Kuqe në një pjesë të mirë të vendeve të këtij rajoni erdhën dhe anëtarët e partive komuniste

17) E. A. Rees, "Introduction: The Sovietization of Eastern Europe", in: Balazs Apor, Peter Apor and E. A. Rees, (eds.), *The Sovietization of Eastern Europe: New Perspectives on the Postwar Period*, (New Academia Publishing, 2008), pp. 4-6.

18) Për një panoramë të përgjithshme të situatës në Evropën Lindore në fund të LIIB shih: Anne Applebaum, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe 1944-56*, (Anchor Books, 2013).

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

respektive, të cilët gjendeshin në Moskë e ku kishin kaluar një pjesë të mirë të aktivitetit të tyre politik përfshi dhe mbijetesën nga terrori i viteve tridhjetë. Pavarësisht mangësive të qenësishme ekonomike, B.S. e vendosi Evropën në një kontroll të fortë, e kjo u pa sidomos në ato vende ku kontrolli politik përkonte me atë ushtarak ¹⁸⁾.

Procesi i sovjetizimit do të nënkuptonte kështu kontrollin ekskluziv të partisë shtet mbi të gjitha sferat e jetës, eliminimin e privates dhe publikes në kuptimin e autonomisë individuale, rolin e ideologjisë, centralizmin ekonomik. Realizimi i këtyre parimeve implikonte përmbysjen e të gjithë strukturave shoqërore në Evropën Lindore dhe zëvendësimin e tyre me modelin sovjetik. Natyrisht kjo nuk mund të vinte pa pasur një aparat të fortë represioni i cili do të siguronte minimalisht okupimin fizik të institucione nga anëtarët e partive komuniste dhe kontrollin mbi territorin. Panorama e kontrollit të B.S. mbi vendet e atij që tashmë quhet si kamp sovjetik natyrisht nuk ishte e plotë. Megjithatë ky model nuk u implementua kryekëput ose më saktë pati devijimet e veta. Nëse mund të bëhet një panoramë e përgjithshme e vendeve të Evropës Lindore dallimet mes tyre në periudhën përpara LIIB dhe pas saj, japin një pamje të qartë dallimesh të forta që shkojnë nga zhvillimet socioekonomike pararendëse, diversiteti gjeografik etnik e kështu me radhë. Procesi i sovjetizimit dhe në momentet më intensive të transferimit (nënkuptuar si model organizimi social ekonomik e politik) ju përgjigj dinamikave specifike të vendeve receptive¹⁹⁾.

Nga një anë modeli sovjetik kërkohet të arrinte uniformitet e nga ana tjetër ai përballë me rezistencat si të elitave vendore (qoftë dhe të udhëheqësve që vinin direkt nga Moska si në hapësirën lindore gjermanike apo Bullgari) si në vështirësitë e penetrimit të tij në këto shoqëri.

Me pak fjalë, sovjetizimi u prit dhe u përpunua në mënyrë autonome pavarësisht se instrumentet e represionit pak a shumë u replikuan në mënyrë uniforme. Në pjesën e Gjermanisë të kontrolluar nga Sovjetikët procesi ishte më inciziv dhe i shpejtë për arsye të kontrollit direkt, 'kufitarizimif dhe pranisë së një aparati burokratik që vinte direkt nga Moska. Për më tepër anëtarët aparatit burokratik gjermano-lindor kishin jetuar një pjesë të mirë të jetës në B.S.

19) John Connelly, *Captive University: The Sovietization of East German, Czech and Polish Higher Education 1945-1956*, (University of North Carolina Press, 2000), p. 2.

pas largimit nga represioni nazist. Kthimi i tyre, shënonte jo vetëm triumfin e B.S. ndaj nazizmit por dhe atë të forcave vendore komuniste të cilat ishin eliminuar gradualisht gjatë periudhës së Republikës së Weimar-it²⁰⁾. Si okupatorët sovjetikë si administratorët vendorë kishin ekzigjenca të ndryshme në situatën e pasluftës. Represioni shihej i natyrshëm sa kohë që ai shoqërohej dhe me denazifikimin apo me të ashtuquajturën drejtësi retributive, gjetjen dhe ndëshkimin e funksionarëve të ish Rajhut të III. Në dallim nga zonat perëndimore ku procesi i denazifikimit mbaroi relativisht shpejt dhe u përqendrua në organizimin e sistemit politik në atë lindore, për vetë natyrën e ndryshimeve socioekonomike që pushtimi sovjetik sillte, procesi ishte më i gjatë dhe më skrupuloz²¹⁾. Paralelisht me këtë proces dhe shpesh pa bërë dallim, represioni i drejtohej të gjithë armiqve potencialë të sistemit. Këtu nuk mund të anashkalohen dhe nevojat e elitave politike gjermanolindore, të prirura në përmbushjen e detyrimit ndaj ‘çhrimtarëve’ dhe nevojës së brendshme për kontrollin e territorit. Vetë të qenit të Gjermanisë si zonë e dyfishtë kufitare (Berlini i ndarë mes sovjetikëve dhe aleatëve e më gjerë zona sovjetike e pushtimit) rriste nevojën e një kontrolli më të ashpër dhe represiv mbi popullsinë.

Dhe në rastin e Bullgarisë komunistët erdhën në pushtet me ardhjen e Armatës së Kuqe. Ndonëse zyrtarisht vendi u shkëput nga aleanca me Gjermaninë në fund të vitit 1944, komunistët vendorë dhe ata të ardhur nga Moska arritën të merrnin shpejt pushtetin. Partia Komuniste Bullgare²²⁾ u kthye kështu në një mekanizëm të nevojshëm të B.S. për të kontrolluar vendin e për të implementuar modelin sovjetik.

20) Jens Geiseke, *The History of the Stasi: East Germany's Secret Police, 1945-1990*, (Berghahn Books, OxfordNew York, 2014) p. 16 21) Norman Naimark prek në mënyrë të hollësishme situatën e pasluftës në atë që më vonë quhet Gjermania Lindore. Ai sheh sidomos ndryshimet e pilotuara nga vetë sovjetikët për ta transformuar territorin nën kontroll. Norman M. Naimark, *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945-1949*, (Belknap Press, 1997).

22) Michael M. Boll, *Cold War in the Balkans: American Foreign Policy and the Emergence of Communist Bulgaria 1943-1947*, (The University Press of Kentucky, 1984) p. 6.

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

Mes viteve 1944-46 komunistët anashkaluan të gjitha forcat e tjera politike duke inauguruar kështu dhe terrorin²³⁾, qëllimi i të cilit ishte spastrimi i sistemit nga elementët tashmë të konsideruar alienë e të rrezikshëm. Ata, nuk ishin thjeshtë ata që kishin qenë pjesë e aparatit politik para dhe gj atë LIIB por të gjithë ata që potencialisht mund të identifikoheshin si armiq politikë por si potencial shkatërrimtar të vetë unitetit territorial të vendit. Në këtë logjikë, mekanizmat e represionit funksionojnë jo thjeshtë duke identifikuar armikun e brendshëm pasi thjeshtë eliminimi fizik apo neutralizmi në kuptimin e ekskluzivitetit dhe monopolit të ideor të partive komuniste nuk ka kuptim. Këtu futen dhe elementë më ancestralë ku armiku i klasës është dhe armiku i kombit, agjent i përhershëm që rrezikon unitetin kombëtar.

Partitë Komuniste me ardhjen e tyre në pushtet sidomos në Ballkan luajnë fort kartën e nacionalizmit për t'i apeluar jo vetëm komunistëve por dhe një segmenti më të gjerë popullor. Jo më kot e nëse kthehemi tek rasti shqiptar gjejmë shumë paralele me atë bullgar në vendosjen dhe justifikimin e regjimeve komuniste. As Jugosllavia²⁴⁾ e as Shqipëria nuk panë praninë e trupave sovjetike e për më tepër klasa politike në këto vende ishte indigjene dhe jo e importuar, pa konsideruar faktin e mënyrën si partitë komuniste në këto vende erdhën në pushtet. Ndonëse pati mungesë të një diktimi të modelit nga B.S., kjo nuk i pengoi këto vende t'i përshtateshin apo të implementonin elementë bazikë të sovjetizimit të paktën në fazat e para. Kampet të cilat shërbenin për shtrëngimin dhe kontrollin e popullsisë erdhën sa si pasojë e tentativës për të huazuar modelin sovjetik si imponim (në rastet e kontrollit të drejtpërdrejtë të BS) apo si nevojë dhe politikë e brendshme.

Ardhja e komunistëve në pushtet nën petkun e një koalicioni mbarë kombëtar e si pasojë e luftës së armatosur, i dha terrorit një legjitimitet sa në kuptimin e fitimit të pushtetit sa në atë të drejtësisë ndëshkimore pas-luftës.

23) Në Bullgari, akti i hapjes së kampeve u nënshkrua nga ministrat e koalicionit qeveritar. Shumë prej tyre më pas do të mbylleshin vetë në këto kampe. Ekaterina Nikova, "Bulgarian stalinism revisited", in: Vladimir Tismaneanu, *Stalinism Revisited: The Establishment of Communist Regimes in Central and Eastern Europe*, (CEU Press, 2009) p. 293.

24) Për raportet specifike mes Jugosllavisë, Shqipërisë dhe B.S mund të shihet Ivo Banac, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, (Cornell University Press, 1998).

Një pjesë e historiografisë shqiptare e ka konsideruar LIIB si konflikt sa ushtarak në kuadrin e përgjithshëm aq edhe civil²⁵⁾. Hoxha shkruan se armiku projektohej si i tillë jo vetëm në kushtet e luftës por shërbente si kategori për t'u kriminalizuar më vonë²⁶⁾. Në dallim nga vende si Bullgari dhe Zona e Okupuar Sovjetike (më pas RDGj), gjeneza mbi të cilën u ngrit terrori i pas-luftës përngjante më shumë me konflikte post-civile ku theksi vihej sa tek hakmarrja sa tek identifikimi i armikut potencial. Në dallim nga rastet e mësipërme procesi i sovjetizimit në Shqipëri filloi më vonë. Kjo dhe për arsye të raporteve ekskluzive me Jugosllavinë titiste por gjithsesi represioni i përgjigjej sa logjikës së mbarimit të luftës sa asaj të perceptimit të të ndodhurit në kufijtë e kampi komunist, e kështu subjekt aktiviteti subversiv të mëtuar nga forcat antikomuniste.

Nëse ndjekim sërish Rees²⁷⁾, në vendet e Evropës Lindore procesi i sovjetizimit fillimisht kap aparatin e sigurisë, polici dhe ushtri, sa kohë që politikat e sovjetizimit duhet të gjenin zbatim e ky nuk mund të vinte pa siguruar kontrollin mbi monopolin e dhunës dhe forcës. Por dhe aty ku mungoi ky element pranie ,si në rastin e Shqipërisë, kontrolli i Partisë mbi forcat e armatosura partizane ishte vendimtar në vendosjen e pushtetit, mbajtjen e tij dhe stabilizimin institucioneve të shtrëngimit si kampet. Në këtë panoramë kampi, bart dy elementë të dalluar dhe të përzier me njëri-tjetrin.

Së pari. kampi është proces filtrimi, sanitizimi dhe përjashtimi i alienëve apo elementëve të pakorrekteshëm në shoqëritë socialiste të themeluara rishtas. Së dyti, funksioni tj etër i rëndësishëm i tij është puna. Kësisoj i vetmi element që mund të shfrytëzohej për të arritur potencialisht rezultatet e dëshiruara ishte puna e kapitalit njerëzor, që nuk mungonte në Evropën Lindore. Kampi, pra kishte funksion të rëndësishëm atë të disiplinimit të forcës së punës, normalisht pak të paguar, si sakrificë e elementit alien apo të papërshtatshëm për sistemin socialist, që shpëtimin e gjen vetëm nëpërmjet punës si formë korrektimi.

Kampi si ndarje/dhunë ndaj elementit alien dhe si punë është jo lehtësisht i ndashëm në sistemet e derivuara nga ai sovjetik. Këtu nuk duhet lënë pa

25) Mbi gjenezën e konfliktit civil në Shqipëri shih: Romeo Gurakuqi, Shqipëria dhe Tokat e Lirume, (Shkodër: Botime 'Jozef' 2018).

26) Çelo Hoxha, Krimet e Komunistëve gjatë Luftës 1941-1945, (Tiranë: ISKK, 2014), f. 30.

27) E. A. Rees, "Introduction ...", p. 12.

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

përmendur fakti se pavarësisht doktrinės zyrtare që lartësonte Ushtrinë e Kuqe si çlirimtare dhe emancipuese të popujve, vendet e Evropës Lindore kishin qenë pjesëmarrëse në agresionin ndaj BS e, si të tilla, duhej të paguanin ‘çmimin’ e dëmshpërblimit.

Konteksti historik i kampeve të punës e përqendrimit: Zona Sovjetike e Okupimit (më pas R.D.Gj), Bullgaria dhe Shqipëria

Në mesin e viteve ‘40 e deri në fihim të viteve ‘60, në Bullgari, sipas një raporti, ekzistonin 80 kampe pune dhe përqendrimi ²⁸⁾. Gjatë LIIB, Bullgaria²⁹⁾, sikurse dhe disa vende të tjera të Ballkanit, midis të cilave edhe Shqipëria, nuk kishin pasur eksperiencë përqendrimi dhe shtrëngimi të grupeve të ndryshme shoqërore. Kampet, kështu, u modeluan sipas modelit sovjetik të gulagut. Ndonëse ky nocion, siç u tha më sipër, është i gjerë thelbi mbetet pak a shumë i njëjtë në aplikim, ai i shtrëngimit të personave të konsideruar si alienë dhe armiq të regjimit.

Logjika ishte ajo e përqendrimit e individëve apo grupeve shoqërore në hapësira me natyrë riedukative dhe korrektive, gjë që duhej të kryhej përmes punës³⁰⁾. Represioni, të paktën në pjesën e parë të marrjes së pushtetit nga Partia Komuniste Bullgare ishte funksiononte në dy drejtime, atë të terrorit³¹⁾, kjo sidomos në fazën emergjente të okupimit të institucioneve, dhe atë të ndëshkimit nëpërmjet izolimit të elementit alien. Natyrisht që marrja e pushtetit nuk shërbente si një akt i kufizuar që mjaftohej vetëm me përjashtimin e asaj që ishte opozita por me aplikimin e modelit sovjetik në përpjekjen për ta aktualizuar pushtetin kah ndryshimeve shoqërore radikale. Ato jo vetëm nënkuptonin

28) Dinyu Sharlanov, Venelin I. Ganev, Crimes Committed by the Communist Regime in Bulgaria, Report prepared by the Hannah Arendt Center in Sofia, 2010.

29) Bullgaria përshembull nuk dorëzoi hebretë me nënshtetësi bullgare, por ata të zonave të pushtuara në pjesë të tjera të Ballkanit. Vende të tjera si Rumania apo Jugosllavia u përballën me eksperiencën e kampit dhe persekutimin e popullsisë vendore respektivisht të hebregjeve apo të minorancave etnike sikurse serbët në Mbretërinë Kroate dhe më gjerë hebretë. Shih: David Bruce Macdonald, The Balkan Holocaust: Serbian and Croatian victim centred propaganda and the war in Yugoslavia\ (Manchester University Press, 2003).

30) Cit. te Daniela Koleva, ‘Belene: remembering the labour camp and the history of memory’, in: Social History Vol. 37, No. 1 February 2012, pp. 1-18.

31) Ekaterina Nikova, Bulgarian stalinist..., p. 291.

kopjimin masiv të sistemit sovjetik por në fund të ditës kërkonin pikërisht arritjen e transformimeve socioekonomike. Kampet në këtë kuptim shërbyen si element primar i represionit dhe konsolidimit të pushtetit. Sipas Nikova-s gati e gjithë elita politike dhe sociale e vendit u zhduk në periudhën 1944-1947³²⁾.

Një pjesë e saj u eliminua fizikisht ndërsa pjesa tjetër u burgos në kampet e punës. Kampet luajtën një rol instrumental në kapjen e pushtetit nga komunistët. Meqenëse Bullgaria, sikurse pjesa tjetër e Ballkanit nuk mund të aspironte apo të kishte një bazë pararendëse ekonomike të zhvilluar sa për të kaluar nga faza kapitaliste në atë socialiste e më pas në komunizëm, regjimi bullgar sikurse dhe regjime të tjera, mëtonin të luftonin 'me kohën'. Kjo luftë përkthehej sa në eliminimin e rezistencës sa në atë të ndërtimit qoftë dhe simbolik të rendit të ri, nëpërmjet veprave të mëdha. Pjesa më e madhe e të burgosurve nëpër kampe u përqendruan në të ashtuquajtura kampe pune, pranë siteve të ndërtimit apo minierave të mëdha³³⁾. Kampet kështu kishin si funksionin zyrtar atë të riedukimit, ndonëse ato u kthyen shpejt në një njësi përqendrimi krahu pune të lirë, gjë që ishte e nevojshme në kuadrin e një ekonomie të centralizuar. Këtë argument e mbështetin dhe Appelbaum apo Bacon³⁴⁾ të cilët i japin një funksion special ekonomik gulagut sovjetik ku nevoja për të ndërtuar vepra gjigante me natyrë të fortë simbolike kukonte përqendrimin e krahut të punës.

Dhe në Bullgari kampet e punës dhe të përqendrimit replikuan këtë logjikë, atë të mënj animit, identifikimit të elementit alien dhe vënien e tij në përdorim për nevojat shtetërore. Gjatë viteve 1945-1950 rreth 80.000 mijë persona ishin të mbyllur në këto kampe. Vendndodhja e kampeve sipas raportit të Sharnalov dhe Ganev ishte në të gjithë vendin gjë që na thotë se shtrëngimi apo izolimi i individëve në këto facilitete penale ishte i shumanshëm. Një interpretim i parë që mund të jepet është ai i klasik se pas fazës fillestare të terrorit, ku skalioni i dytë i armiqve të pa eliminuar nga terrori duhej të izolohej. Pas këtaj vjen momenti i punës së detyruar në kampe, ku më pas individët apo grupet shoqërore të izoluara punojnë për nevojat e në shërbim të shtetit. Këtu puna si

32) Po aty, p. 294.

33) Nadia Kaneva, "Remembering Communist Violence: The Bulgarian Gulag and the Conscience of the West", in: Journal of Communication Inquiry, Volume 31, Number 1, January 2007, pp. 44-61.

34) Edwin Bacon, The Gulag at War: Stalin's Forced Labour System in the Light of the Archives, (Palgrave Macmillan, 1996), p. 45

mekanizëm humbet vlerën e saj dhe kthehet në një instrument kryekëput shfrytëzimi i vetë shtetit socialist ndaj të burgosurve. Puna gjithsesi nuk ishte elementi kryesor i kampit. Themelimi i rendit të ri dhe pamundësia materiale manifestimit të superioritetit të këtij rendi ndaj atij të vjetrit dashje padashje i kthente kampet në destinacione finale për të ndaluarit. Në kampe hynin të gjithë të padëshiruarit i regjimit. Të qenit i padëshiruar interpretohej në bazë të parimeve ideologjike ose ku çdo interpretim i realitetit social që bëhej nga komunistët e nuk pranohej nga segmente të caktuar të shoqërisë, automatikisht i fuste këta në kategorinë e armiqve. Nuk ishte e pazakontë kështu që në një kamp të mos kishte vetëm disidentët apo devijantët politikë por dhe ata socialë, keqbërësit e zakonshëm. Ishte Partia ajo që identifikonte elementin që nuk i hynte në punë apo që e dëmtonte shoqërinë e re bullgare e që më pas i nënshtrohej riedukimit në kamp. Duke mos pasur një status të mirëpërcaktuar në panoramën e institucioneve të ndëshkimit, kampi kishte shpesh kushte tejet më të vështira se sa vetë burgu. Sipas Sugarev³⁵⁾, një pjesë e të dënuarve në kampe vetë akuzoheshin për krime nga më të ndryshmet vetëm e vetëm që t'i nënshtroheshin gjykimit e ta vuanin dënimin e tyre në burg.

Ekzistenca e kampeve në Bullgari ishte pra një nevojë fillimisht politike e, më pas, një zgjidhje për ta 'pastruar' shoqërinë nga elementi i cili zor se hynte në logjikën e ndërtimit të një shoqërie të re. Sikurse u tha më sipër, njëherë që terrori fillestar u konsumua, interpretimi mbi natyrën dhe pozitën e qytetarëve bullgarë do të ndryshonte. Kalimi në fazën e kampeve dhe burgut për elementin alien shënonte sidomos nga vitet 1947-50 dhe atë të konsolidimit të pozitës politike të komunistëve bullgarë. Kontrolli dhe monopoli i pushtetit gjithsesi ishin relativisht të brishtë. Nëse do t'i referohemi Mayer³⁶⁾, ai e lidh terrorin në post-revolucionin rus dhe atë të periudhës staliniste të viteve tridhjetë me natyrën e vetë regjimit, brishtësinë e legjitimitetit si dhe ambientin ndërkombëtar të pafavorshëm. Kampi në këtë kuptim është aksesori i terrorit, element permanent i sistemit që funksionon sa dhe kurdo që një regjim e ndjen veten të brishtë. Rasti shqiptar i kampeve ka disa ngjashmëri me atë bullgar, ndonëse në një kontekst të ndryshëm. Terrori në Shqipëri lidhet në fazat e para

35) Sugarev cit. te N. Kaneva Remembering ..., p. 47.

36) Arno J. Mayer, *The Furies: Violence and Terror in French and Russian Revolutions*, (Princeton University Press, 2000), p. 609.

të ardhjes së komunisteve në pushtet ‘nënshtrimin’ e zonave të çliruara. Procesi i sovjetizimit implementohet gradualisht³⁷⁾ më vonë. Pikërisht për këtë arsye dhe represioni në Shqipëri është i natyrës më tepër ushtarake se sa civile. Sfida kryesore e regjimit ishte kontrolli i territorit dhe spastrimi i të gjitha atyre bërthamave që mund të krijonin hapësira për rebelim të armatosur.

Në këtë kuptim natyra e instituteve të represionit, kampet e përqendrimit apo të punës së detyruar shërbenin më shumë në kuptimin klasik të kampit atë të lëvizjes së një pjese të popullsisë nga një territor në një tjetër me qëllim shpërnguljen nga baza sociale e saj. Sipas Dervishit, në Shqipëri ekzistojnë rreth 12 kampe përqendrimi apo internimi dhe 8 kampe pune nga viti 1945 deri në vitin 1953³⁸⁾. Ato u krijuan sapo forcat partizane konsoliduan kontrollin mbi territorin e Shqipërisë në kufijtë e para 1941. Ato ecën paralelisht me fazën e terrorit dhe ndëshkimit të figurave politike të periudhës së monarkisë, pushtimit italian dhe regjencës³⁹⁾. Në dallim nga Bullgaria, kampet mbajtën jo nga autoritetet civile por nga ato ushtarake.

Situata në Shqipërinë e pas luftës ngjante më tepër me atë të një vendi në kushte emergjence e ‘të vetë pushtuar’. Fakti se një pjesë e mirë e forcave partizane u inkuadruan në mënyrë imediate në ushtrinë e re shqiptare tregonte për brishtësinë e regjimit të sapo vendosur.

Po kështu dhe përpjekja e ethshme për t’i bërë, sikurse dhe në vende të tjera të Evropës, gjyqin klasës politike të para Lufta e Dytë Botërore⁴⁰⁾.

Ndonëse pa një kontroll direkt nga Moska dhe pa një eksperiencë të inkuadrimit dhe eliminimit të kundërshtarëve politikë, regjimi komunist në Shqipëri iu përshtat shpejt simotrave në Lindje. Kështu në Shqipëri nuk mund të flitet për një proces të mirëfilltë sovjetizimi sa kohë që eksperiencia apo modeli kryesor ishte ai jugosllav. Megjithatë, vetë Jugosllavia titiste nuk ndryshonte

37) Prapambetja ekonomike dhe copëzimi socioekonomik i Shqipërisë e shtyn drejt viteve pesëdhjetë procesin e sovjetizimit. Fakt për këtë janë dhe zhvillimet apo reformat fillestare të regjimit si ajo agrare që i përgjigjen më tepër nevojave apo spiratave të fshatarësisë se sa një projekti të mirëfilltë socialist. Për këtë shih: Elidor Mëhilli *From Stalin to Mao: Albania and the Socialist World* (Cornell University Press, 2018).

38) Kastriot Dervishi, *Burgjet dhe Kampet e Shqipërisë Komuniste*, (Tiranë: ISKK, 2015).

39) Në lidhje me terrorin e viteve 1944-1947, shih: Pjetër Pepa, *Dosja e Diktaturës*, (Tiranë: ISKK, 2017).

40) Shih: *Aktet Gjygjësore Politike*, Vol. 1, 2 dhe 3, (Tiranë: ISKK, 2015&16).

shumë nga vendet e tjera të lindjes në rrugëtimin stalinist. Rasti i Shqipërisë dhe Jugosllavisë, sikurse u tha më sipër trajtohen veçmas në studimet e vendosjes së regjimeve komuniste. Ato shihen si regjime me natyrë të theksuar indigjene, kjo falë ardhjes në pushtet ‘me forcat e veta’, narrativë kjo rëndom e përdorur nga historiografia komuniste⁴¹⁾ në Shqipëri. Natyrisht që regjimi i vendosur nuk erdhi pa kundërshti, ndonëse kjo e fundit ishte relativisht e vogël por me potencial akoma të lartë. Regjimi i Tiranës vihej në rrezik dhe nga lidhjet e forta që ekzistonin mes pjesëve të Kosovës dhe Shqipërisë së Veriut, rezistenca anti-serbe, opozitë të natyrës lokaliste apo dhe të elitës politike që kish mbetur pas emigracionit të pas-luftës.

Vetë kompozimi social, fetar, lokal dhe zhvillimor i vendit si dhe përpjekjet e shërbimeve sekrete të huaja për destabilizimin regjimit ngrinin pikëpyetje të forta për mbijetesën e tij⁴²⁾. Në vitet 1944-1945, Shqipëria pozicionohet gj eografikisht e sërish (pas rënies së Perandorisë Otomane) në kufi mes dy kampeve diametralisht të kundërta, Lindjes Komuniste dhe Perëndimit (nëse Greqia mund të kualifikohet si e tillë).

Sa më sipër janë disa prej kushteve që favorizon emergjencën e kampeve të përqendrimit dhe atyre të punës dhe të internimit në vend. Roli dhe funksioni i tyre varej nga kategoria shoqërore e njerëzve të mbyllur aty. Logjikisht sistemi mëtonte të izolonte elementin opozitar, atë armik dhe atë potencialisht të tillë. Në këtë kuptim mes viteve 45-6 dhe 50 në kampe u mbyllën kategori të ndryshme njerëzish. Në kampet e punës së detyruar përziheshin të burgosurit politikë dhe ata të zakonshëm. Ky dallim bëhet a posteriori, duke qenë se për regjimin e sotëm liberal, i burgosuri politik nuk ekziston më si figurë. Në vitet për të cilat flasim ky konfuzion është më se logjik.

Kampi i punës kishte si funksion primar riedukimin. Frymëne për aq sa perceptohej ideologjia ahëre, aktiviteti kryesor në kamp, puna duhej të kishte këtë funksion. Këtu e ndoshta dhe në rastet e trajtuara, ka një paradoks ku nga një anë mëtohej formalisht riedukimi por nga tjetra, e të paktën për të burgosurit politikë, ata i përkisnin klasave të përmbysura. Kur flasim për përmbysje në

41) Bernd J. Fischer, “20-th Century Albanian Military Prowess”, in: Stephanie Schwandner-Sievers dhe Bernd J. Fischer (eds.) *Albanian Identities: Myth and History*, (Indiana University Press, 2000) p. 141.

42) Nicholas Bethell, *Tradhëtia e madhe*. (Tiranë: Progresi, 1993).

kuptimin e revolucionit hakmarrja e një grupi social mbi tjetrin është epaevitueshme e për më tepër kur kjo ishte kultivuar gjatë përplasjeve civile në LIIB. Por, njëherë që mbaron faze e terrorit, veprimet pedagogjike që regjimi i ri bën ndaj klasave të përmbysura, vazhdojnë logjikën e hakmarrje⁴³⁾. Puna e kryesisht ajo e detyruar shihet si formë hakmarrje më tepër se sa si korrektim. Zef Pllumi përshkruan shumë mirë sa më sipër kur flet për kampin e Bedenit në Kavajë⁴⁴⁾.

Dëshmitë që jepen janë ato të kushteve të tmerrshme të punës dhe kampit e për më tepër efektet që ato kishin mbi të burgosurit ku vihet theksi tek jo përshtatshmëria që kishin të burgosurit, me aktivitetin. Për kampet e punës në vitet e pas luftës ka pak dëshmi e ato që janë vijnë nga individë me formim të qenësishëm intelektual e në një moshë ku efektet e kampit kanë qenë të shpesh vdekjeprurëse.

Kategoria e dytë e kampeve ishin ato të përqendrimit, sikurse ai Tepelenës. Në të u mbyllën përgjithësisht pleq, gra e fëmijë⁴⁵⁾. Kjo është një kategori që nuk haset në rastet në e marra në shqyrtim në këtë punim. Familjarët e tyre, ishin armiq të regjimit të cilët ose ishin eliminuar në momentet e terrorit të fund vitit '44 ose nga seria e gjyqeve speciale të viteve 1945-46. Me mbarimin e luftës një pjesë e konsiderueshme e elitës politike apo individë të implikuar me Regjencën, Ballin apo opozitarë të regjimit u internuan në kamp. Popullsia e këtij kampi ishte shumë specifike pasi bëhej fjalë për gra, pleq e fëmijë. Si kategori këto nuk mund të konsideroheshin armiq në kuptimin ideologjik të fjalës për vetë inaktivitetin sociopolitik, por ata kishin një vlerë tjetër, atë të pengut. Nëse në vitet e paraluftës, ishte më se e zakonshme që kryetari i familjes të largohej në emigracion politik e të linte familjen prapa pa pasur frikën e hakmarrjes, kjo nuk ndodh në vitet e pasluftës. Ata që largohen nga vendi në emigracion politik lenë pas familjet të cilat kthehen në objekt sulmi nga regjimi i ri. Në këtë kuptim, ardhja e komunistëve në pushtet dhe veprimet e tyre japin një sinjal të qartë e radikal ndryshimi ku format e persekutimit shtrihen përtej individit tek familjet.

43) AQSh, Sektori Politik i Policisë Popullore drejtuar Komitetit Qendror të P.K. Shqiptare, "Raport Informativ Mujor", Tiranë, 30.VI, 1948

44) Zef Pllumi, Rrno vetëm me tregue, (Shkodër: Hylli i Dritës, 2001), f. 231.

45) K. Dervishi, Burgjet dhe Kampetf. 21.

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

Tradicionalisht forcat partizane e kishin bazën sociale në jug e në të njëjtën kohë eliminuan çdo formë opozite në rajon. Me kalimin e lumit Shkumbin drejt veriut ato hynin në një terren të vështirë e kështu një prej mënyrave të vendosjes së kontrollit ishte ajo e marrjes peng dhe vendosjes së familjarëve të kundërshtarëve të regjimit larg bazës së tyre shoqërore, dhe për të shkurajuar çdo formë rezistence. Kampi i Tepelenës, është një element i veçantë në panoramën e rasteve të marra në këtë punime i përgjigjet specifikave të vendit dhe kushteve të ardhjes së komunistëve në pushtet. Në vitet e fundit, viktimat kanë dhënë dëshmi të shumta në lidhje me kushtet e tmerrshme që sollën si pasojë vdekjen e shumë prej të vendosurve atje. Kampi kishte një vend-ndodhje të veçantë, në kazermat e braktisura të ushtrisë italiane në hyrje të Tepelenës.

Nëse në B.S. apo vende të tjera kampet janë larg zonave të banuara apo në afërsi të një lokacioni pune (minierë apo objekt). Vendndodhja mund të ketë qenë rastësore, e varur nga kushtet logjistike (kazermat), por afërsia me një zonë, dhe pse të vogël urbane tregon se si regjimi bën një dallim të qartë mes anëtarëve brenda kampit, tashmë të përjashtuar nga komuniteti politik dhe atyre jashtë duke treguar dhe vizualisht ‘armikun kolektiv’⁴⁶⁾.

Në Gjermaninë Lindore apo Zonën Sovjetike të Okupimit (S.B.Z.), situata politike ishte nën kontrollin e Ushtrisë së Kuqe dhe administratës së pushtimit. Fill pas mbarimit të luftës forcat sovjetike u përpoqën të zgjidhnin problemet imediate të zonës nën kontroll. Në dallim nga Bullgaria dhe Shqipëria, zona e Gjermanisë nën kontrollin sovjetik nuk kishte as asnjë formë organizimi civil e aq më pak ushtarak. Kështu sovjetikët u ndikuan nga zgjidhja e problemeve imediate në raport me organizimin politik të rajonit. Naimark⁴⁷⁾ thotë se këto zgjidhje diktoheshin shumë nga kuptimi politik dhe simbolik që kishte rajoni (si zemra e ish- Rajhut). Ndërhyrja sovjetike gjithashtu diktohej nga parimet e natyrës ideologjike, mospërputhshmëria me projektin nazist dhe transformimet

46) Nëse i referohemi Fukosë, periudha që përkon me revizionizmin e sistemeve penale në Evropë, shënon dhe mënjanimin vizual të ndëshkimit trupor. Dënimi dhe ndëshkimi ndodh tashmë brenda në burgjeve e kampeve. Në Shqipëri, në peridhën e fill pasluftës, dënimi e ndëshkimi janë të prekshëm bile dhe manifestohen sikurse në rastin e Kampit të Tepelenës të vendosur afër një qendre të banuar apo të të dënuarve me punë të detyruar që punojnë krahas vullnetarëve në Maliq. Mbi konceptin e eliminimit të ndëshkimit si ‘spektakël publik’ shih\ Foucault Disiplinë dhe Ndëshkim, f. 18-19

47) N. M. Naimark, The Russians in Germany ..., p. 5.

rrënjësore që duhej të aplikoheshin për të bërë të mundur vendosjen e një sistemi socialist në zonën e okupimit. Për këtë arsye procesi imediat ishte ai i denazifikimit⁴⁸⁾ që prodhoi dhe kampet e para të ndalimit në rajon⁴⁹⁾. Kampet ishin të dy llojeve ato me të burgosur ushtarakë dhe ato civilë.

Dallimi mes të dyve është i qartë dhe i përgjigjej kushteve të Gjermanisë së pasluftës, porse trajtimi i të ndaluarve ishte pak a shumë i njëjtë. Kampet (Spetzlager) kishin një funksion e identifikimit dhe më pas ndalimit të individëve të lidhur me nazizmin. Ato kontrolloheshin në mënyrë direkte nga NKVD, sigurimi i brendshëm sovjetik e më pas ju kaluan nën kontroll Stasit⁵⁰⁾.

Në dallim nga perëndimi⁵¹⁾, procesi i denazifikimit në lindje u shtri dhe në sfera të tjera të organizimit shoqëror. Në dallim nga Bullgaria e Shqipëria, e përtej kontrollit imediat ushtarak nga forcat sovjetike, Partija Komuniste Gjermane (KPD) dhe ajo Social Demokrate (më vonë të shkrira në një të vetme SED) e konsideronin popullsinë si fajtorë që nuk i kishte rezistuar në masë ardhjes së nazistëve në pushtet. Kështu represioni mbi popullsinë ishte i dyfishtë si nga sovjetikët dhe nga administrata civile e okupuar tashmë nga forca jo vetëm me autonomi të kufizuar politike⁵²⁾ por tejet të gatshme të çonin përpara procesin e sovjetizimit. Përtej kësaj S.B.Z. ju nënshtrua dhe një procesi traumatik deindustrializimi dhe shfrytëzimi ekonomik nga ana e forcave sovjetike.

Ushtria e Kuqe e konsideronte zonën e saj të kontrollit si një entitet ku nuk aplikoheshin veçse rregullat ato të gjendjes së jashtëzakonshme. Në këtë kuptim kampet në zonën lindore shërbenin sa për procesin e denazifikimit sa për atë të qëllimeve imediate të vetë okupatorëve sovjetikë. Nga viti 1945 deri në vitin 1950 rreth 122,671 gjermanë ishin të internuar në kampet e S.B.Z. Një pjesë e

48) Timothy R. Vogt, *Denazification in Soviet-Occupied Germany: Brandenburg, 1945-1948*, (Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press, 2000) f. 36.

49) Sipas Herf, sovjetikët certifikuan rreth 800.000 qytetarë në këtë proces shih: Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys*, (Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press, 1997).

50) J. Gieseke, *The History of the Stasi: East Germany's Secret Police, 1945-1990*, (New York - Oxford: Berghahn Books, 2014)

51) Ulrich Merten, *The Gulag in East Germany: Soviet Special Camps 1945-1950*, (Teneo Press, 2017).

52) T.R. Vogt, *Denazification...*, p. 37

GULAGU EUROPIAN: REGJIMI I KAMPEVE TË PUNËS DHE PËRQENDRIMIT NË SHQIPËRI, GJERMANI LINDORE DHE BULLGARI

mirë e tyre vdiqën prej kushteve të këqija të jetesës⁵³). Në disa raste kampet naziste si ai i Buchenwald-it dhe Sachsenhausenit, u kthyen në kampe burgosje nga autoritetet okupuese sovjetike. Në të njëjtën kohë, okupatorët sovjetikë ishin dyshues ndaj popullsisë dhe segmenteve të ndryshme të shoqërisë gjermanolindore. Kjo vinte si pasojë e natyrës së vetë regjimit sovjetik dhe logjikës izolacioniste me të cilën lidërsia sovjetik ishte mbujtur. Terrori në B.S. ishte bërë në emër të mbrojtjes së revolucionit, e si i tillë ai aplikohet në vendet e Evropës Lindore e sidomos në S.B.Z.

Përpos kushteve, natyrës së okupimit ushtarak dhe raportit të tij me popullsinë civile, kampet në pjesën lindore të Gjermanisë u kthyen morën karakterin e gulagëve sovjetikë, atë të punës së detyruar. Sovjetikët, përdorën popullsinë civile si krah pune për të përmbushur detyrimet e reparacioneve të luftës që Gjermania e mundur kishte ndaj B.S. dhe një pjesë e konsiderueshme e të ndaluarve në kampeve u dërguan për të punuar me punë të detyruar në B.S.⁵⁴). Sipas Murdock⁵⁵), deri në vitin 1949 puna e detyruar ishte pjesë e pandashme e jetës në S.B.Z., kjo aplikohet si në për individët pjesë të kampeve si për popullsinë punëtore të lirë. Në zonën lindore, popullata ishte subjekt jo vetëm kontrolli por dhe i përgjigjej direkt nevojave që mund të kishin okupatorët sovjetikë. Naimark kështu shkruan se N.K.V.D., deportoi disa mijra shkencëtarë dhe punëtorë të specializuar në B.S. për të punuar në programin rraketor sovjetik⁵⁶). Pjesë integrale e natyrës së kontrollit të B.S. në Gjermani ishte, përtej elementit të ndëshkimit dhe ai i konsiderimit të vendit si një rezervë teknologjie e pune të specializuar të cilën mund ta dispononte sipas dëshirës dhe me konsensusin e autoriteteve gjermane. Por, S.B.Z. nuk ishte e izoluar, dallimi që kish filluar të përvijohet mes lindjes dhe perëndimit në raport me kushtet diktoi shpejt një tentativë të sovjetikëve për të përmirësuar kushtet e jetesës dhe për të ulur, pas vitit 1949 represionin. Kjo natyrisht nuk i aplikohet sektorëve strategjikë ku rëndom përdorëshin të ndëshkuar me punë të detyruar. Sektori minerar e sidomos minierat e uraniumit përbënin një sektor strategjik për natyra e punës bënte që ajo të kishte nevojë të vazhdueshme për punëtorë.

53) J. Herf, *Divided Memory...*, p. 73.

54) J. Geiseke, *The History of Stasi...*, p. 17.

55) C. Murdock, *A Gulag in the Erzgebirge...?*, p. 820

56) N. M. Naimark, *The Russians in Germany...*, p. 221.

Përveç elementit politik apo kriminal, në minierë dërgoheshin dhe të burgosurit e luftës gjermanë të cilët ktheheshin në Gjermani. Pjesa dërrmuese e tyre nuk kishin dokumente kështu që autoritetet i dërgonin në minierë⁵⁷⁾.

Kushtet ishin të tmerrshme, e këtu nuk bëhej fjalë vetëm për ato të punës, por për gjithçka kishte të bënte me jetesën e punonjësve. Ndonëse Erzgerbirge nuk ishte në posaçërisht një kamp pune apo burgosje, kushtet, format e rekrutimit apo dhe vetë trajtimi i punëtorëve ishin aq të vështira saqë i ngjanin më tepër një vendi dënimi. Natyra e shtrëngimit të njerëzve në Gjermaninë Lindore në periudhën 1945-50 mund të shihet në disa forma. Fillimisht vendi ishte territor i pushtuar ushtarakisht gjë që, i vinte okupatorët para disa dilemash sikurse kontrolli dhe organizimi ekonomik i territorit. Vetë sovjetikët dhe për logjikën sistemike që përdornin, bënë një proces denazifikim shumë më skrupuloz sesa Aleatët Perëndimorë, gjë që detyrimisht prodhoi kampin. Sovjetikët përmes represionit kërkuan të zhduknin që në fillim çdo lloj forme rezistence të dhunshme apo të jo të dhunshme ndaj pushtimit. Paralelisht me këtë, kampi dhe persekutimi erdhën dhe si pasojë e mbështetjes që B.S. i dha S.E.D.it apo dhe vetë si kërkesë e vetë administratorëve komunistë gjermanë.

Këta të fundit ishin të interesuar të mos kishin asnjë formë rezistence jo vetëm nga ish-nazistët por dhe nga opozitarë të tjerë politikë. Elementi i fundit që justifikon logjikën e kampit ishte ai i punës së detyruar si formë reparacioni lufte. Ndonëse kjo formë jo detyrimisht futet në natyrën e kampit si vend shtrëngimi dhe ndëshkimi, prapë shërben për të dhënë një pamje më të plotë të panoramës së okupimit sovjetik në Gjermaninë e pas luftës. Vendi siç u tha më sipër u pa jo vetëm si hapësirë strategjike në atë që më pas do të ishte lufta e ftohtë, por si plaçkë lufte. Kampet kryenin një pjesë të këtij funksioni, atë të pagimit të reparacioneve mes punës së vendasve. Persekutimi në këto hapësira ishte pjesë e natyrshme e mënyrës se si, në mungesë të një legjitimiteti të qartë, sovjetikët kërkonin të kontrollonin territorin.

57) Po aty, p. 239

Përfundime

Pas komunizmi në Evropën Lindore ka qenë një përpjekje e vazhdueshme për të njohur anën fshehtë apo për të provuar ta çka një pjesë e publikut njihte. Kampet e shtrëngimit të popullsisë, ishin ndofta pjesa më e errët e problematike e historisë së këtyre vendeve. Ajo që del nga ky punim nuk është vetëm fakti i ekzistencës së këtyre formave në vendet ku komunistët morën pushtetin, por format dhe mënyrat në të cilat kampi u konceptua.

Në njërën anë, ardhja e komunistëve në pushtet nuk ishte fundi i historisë, pasi regjimet komuniste, gati në të gjithë Evropën Lindore ndjenin një pasiguri kronike gjë që prodhoi dhe format e represionit. Kampet fillimisht ishin një nevojë sigurie se sa si formë shfrytëzimi. Në vende si Bullgaria apo Shqipëria raporti i shtrëngimit të popullsisë dhe punës së detyruar në rindërtimin e vendit nuk i përgjigjej nivelit të zhvillimit pasi të dyja ishin vende agrare. E kundërta në Gjermaninë Lindore ku puna e detyruar, sikurse dhe transferimi punonjësve gjermanë në B.S. shërbenin si forma reparacioni të luftës. Fakti mbetet që kampi ishte një prej elementëve që shënojnë vendosjen e regjimeve komuniste dhe konsolidojnë permanencën e tyre në pushtet. Ndonëse koncepti sovjetik i gulagut ishte vetëm si formë, kampet erdhën dhe si nevojë e vetë elitave të reja politike për të siguruar dhe mbajtur pushtetin. Në Shqipëri një pjesë e konsiderueshme e elitës ishte larguar kur LIIB ishte në mbarim e sipër. Shumë prej të larguarve shpresonin në një ndërhyrje të aleatëve për t'u kthyer e kështu lanë mbrapa familjet.

Për të evituar pikërisht një opozitë të ardhshme regjimi komunist operoi përdori represionin jo vetëm për të konsoliduar pushtetin por dhe shënjuar përherë armikun. Ruajta e luftës së klasave në diskurs dhe praktikë, shënon jo thjeshtë forcën por më shumë frikën nga ato që quheshin klasa të përmbysura. Aspekti pedagogjik dhe korrektues i kampit apo burgut kështu bie, e me të bie thelbi i vetë socializmit, i cili pranon mos korrektimin e individit e për pasojë dështimin e tij. Në Bullgari po kështu ardhja e komunistëve në pushtet lidhet ngushtësisht me represionin. Në kuptimin më klasik ai ishte pjesë e paketës ndëshkuese ndaj elitës para-komuniste si aleate e nazizmit por dhe si persekutorë e komunistëve përpara luftës. Aspekti i punës dhe këtu ishte dytësor, pra kampi e puna e detyruar i shërbenin më shumë represionit se sa ekonomisë në kuptimin e shfrytëzimit të punës së papaguar. Në përfundim

eksperiencat me kampet variojnë sikurse dhe llojet e kampeve apo motivet.

Një element i përbashkët mbetet ai i kampit si element i pashmangshëm në vendosjen e regjimeve komuniste, të cilat ndonëse ishin fituese të luftës, nuk arrinin të krijonin një bazë të qëndrueshme legjitimiteti.

Ndryshimet radikale që kërkoheshin të operoheshin nuk e justifikonin kampin dhe represionin përveç se në raport me marijen e pushtetit. Në Bullgari e aq më shumë në Shqipëri, industrializimi dhe kolektivizimi filluan në një kohë kur kampet kishin humbur funksionin e tyre e ishin kthyer në insititucione mirëfilli penale.

Trajtimi i të kaluarës në raport krahasues: Shqipëria dhe Evropa Lindore

ABSTRAKT

Trajtohen tiparet kryesore të qëndrimit ndaj së kaluarës në Shqipëri, duke u përqendruar në kategoritë e punës së detyruar dhe të dhunës shtetërore, krahasuar me praktikën e vendeve të tjera ish komuniste si Rumania, Polonia, Çekia dhe Estonia, vende që paraqesin identitete të mjaftueshme përfaqësuese të kornizës së plotë të ndarjes me të kaluarën. Punimi përmbledh analizën politike të procesit të qëndrimit ndaj së kaluarës në këto vende, ecurinë juridike dhe sjelljen shtetërore, si dhe bilancin e deritanishëm të proceseve në rrafsh krahasues.

Hyrje

Tri dekada pas rënies së Murit të Berlinit dhe fundit të Luftës së Ftohtë vendet ishkomuniste ende ndeshen me pasojat e të kaluarës dhe sfidën e përballjes me to. Në Rumani, Bullgari, Poloni, Sllovaki dhe në Çeki debatet mbi të shkuarën komuniste, dosjet sekrete dhe “dekomunizimin” vijojnë të jenë pjesë e agjendës dhe retorikës politike. Në Ukrainë nismat për dekomunizimin e vendit kulmuan me ligjin e vitit 2015, debatet dhe efektet e të cilit vijojnë të jenë prezent edhe sot. Gjermania vijon të ketë rol aktiv në dialogun mbi të kaluarën dhe memorien ndaj saj. Në Estoni, më 2015 u iniciua nisma për krijimin e një grupi hetimor ndërkombëtar mbi krimet e komunizmit dhe përgjegjësit e tyre, duke marrë si model praktikatat e hetimit dhe të gjykimit në tribunalin e Nurembergut. Nismës estoneze iu bashkuan tetë shtete ish komuniste të Evropës Lindore dhe një numër i madh vendesh e institucionesh perëndimore. Shqipëria nuk i është bashkuar ende kësaj nisme, megjithatë edhe ajo vijon periodikisht të jetë e përfshirë në debat.

Shqipëria ishte e fundit në listën e shteteve që bënë ndryshimin e sistemit dhe miratimin e shumicës së akteve politike, përfshirë edhe ato mbi politikat dhe nismat që lidhen me të kaluarën. Në realitetin tonë, ashtu si në praktikatat e ndryshimeve të mëdha, pritshmëritë qytetare ishin shumë më të mëdha sesa kapacitetet: shumica absolute besonin se ndarja me të kaluarën do të bëhej e shpejtë dhe e plotë. I pari sondazh perëndimor (USAID 1991) i zhvilluar në Shqipëri në pranverë dhe vjeshtë 1991 tregonte se mbi 85% e qytetarëve besonin se Shqipëria do të bëhej një demokraci e qëndrueshme dhe funksionale, mbi 95% mbështesin integrimin, rreth një e katërta besonte se do të kishte një periudhë të gjatë tronditjeje, 52% kërkonin ndryshime radikale në ekonomi dhe në shtet, 71% vlerësonin se do të kishte qenë më mirë nëse komunistët nuk do të kishin ardhur kurrë në pushtet¹⁾ dhe 7 në 10 veta besonin se në 5 vitet e ardhshme jeta e tyre do të jetë shumë më e mirë. Pesë vjet pas këtij sondazhi vendi hyri në krizë të thellë politike dhe më pas edhe krizë sociale e ekonomike, duke rrezikuar ekzistencën e rolit të shtetit dhe duke ftuar trupa paqësore ndërkombëtare të përmbushnin funksionet bazë të tij. Në këtë mënyrë shqiptarët e nisën tranzicionin politik përmes pritshmërive të mëdha, të cilat pasonin

1) Ylli Bufi, Në fillimet e tranzicionit. Tiranë: UET Press, 2016, f. 330-334.

zhgënjimet e mëdha gjatë periudhës komuniste. Brenda këtyre përgjigjeve mund të kuptohet edhe më mirë fakti se konceptet e demokracisë, shtetit të së drejtës dhe reformave ekonomike ishin dukshëm në kontrast me kapacitetet, aftësinë, vizionin dhe formimin kulturor të elitës së re politike dhe të vetë sistemit të ri.

Në dhjetor 1990 u lejua pluralizmi politik dhe u legalizuan partitë e para politike. Në programin fillestar me 23 pika, opozita e parë jo komuniste nuk kishte asnjë citim apo trajtim të çështjes së ndarjes nga e kaluara apo referimit tek shtresa e ish të përndjekurve politikë, përfshirë dhe ata që ende ndodheshin në burgje apo kampe internimi. Opozita e përfaqësuar nga Partia Demokratike, angazhohej për shtet të së drejtës, pluralizëm konkurrues, liri mendimi e veprimi, diversitet në pronësi, integritet dhe tema të tjera deklarative²⁾ Opozita iu kthye kësaj kategorie dhe tematike vetëm në mesin e janarit 1991, një muaj pas pluralizmit dhe në ditët kur udhëheqësi i fundit komunist, Ramiz Alia, nxori dekretin në mbrojtje të figurës së diktatorit Hoxha. Në javën e fundit të muajit dhjetor 1990 edhe partia në fuqi, Partia e Punës (PPSH) publikoi programin e saj elektoral politik, në asnjë pikë të së cilit nuk flitej për falje, reflektim, lirim të të burgosurve politikë dhe as rehabilitim apo drejtësi. Përkundrazi, në program citohej diktatori Hoxha me vlerësime të larta³⁾ dhe ruheshin të njëjtat linja ideologjike si në paraditen e 12 dhjetorit, kur ende nuk ishte lejuar e jetësuar ndryshimi i sistemit politik. PPSH-së iu deshën gjashtë muaj të tjerë kohë për të pranuar nevojën e rishikimit të programit në drejtim të së kaluarës dhe të vendosë ndryshimin e emrit, ekipit drejtues dhe elementëve të tjerë funksionalë në një parti politike. Të njëjtat tipare gjejmë edhe tek partitë e tjera politike që u krijuan në fillim të vitit 1991 dhe konkurruan si subjekte reale apo fiktive në zgjedhjet parlamentare të marsit 1991.

Analiza e debatit politik 1991 na ndihmon për të kuptuar më qartë vizionin dhe nivelin demokratik të elitës së re politike, e cila dominoi për më shumë se dy dekada procesin e tranzicionit. Liderët kryesorë të vitit 1991 ishin edhe liderët kryesorë në secilën prej vendimmarrjeve të mëdha politike të tranzicionit. Më 1 gusht 1991, Kuvendi i Shqipërisë u mblodh në seancë për të nisur debatin

2) Afrim Krasniqi, Partitë politike në Shqipëri 1920-2006, Tiranë: ISP, 2006, f. 360.

3) Arkivi Qendror i Shtetit (më tej: AQSH) Fondi (më tej: F.) 14/Arkivi i Partisë (më tej: AP) Viti (më tej: V) 1990, Dosja (më tej: D.) 22, Fleta (më tej: fl. 2/3). Programi për fushatën elektorale dhe për legjislaturën e ardhshme.

mbi projektligjin *“Për pafajësinë, amnistinë dhe rehabilitimin e ish-të dënuarve dhe të përndjekurve politikë”*. Më shumë sesa një debat ligjor dhe teknik, ai përfaqësonte vizionin e elitës politike ndaj periudhës komuniste, si dhe testonte gatishmërinë e sistemit të ri për të rivendosur drejtësi dhe për të krijuar ndarjen ligjore me të kaluarën. Debati mbi ligjin zgjati 4 ditë, pa arritur të gjendet zgjidhje konsensuale.

Siç shkruan në kujtimet e tij ish-kryeministri Ylli Bufi, trajtimi i të kaluarës dhe ish të përndjekurve politikë ishte *“një nga çështjet e nxehta të asaj periudhe ... Fillimisht, projektligji u paraqit nga Qeveria e Stabilitetit në Kuvendin më 1 gusht... Kuvendi nuk e pranoi projektligjin dhe ia ktheu qeverisë për ta rishikuar. Çështja themelore e këtij debati lidhej me dhënien e pafajësisë të të gjithë ish-të dënuarve politikë dhe të përndjekurve politikë. Ministria e Drejtësisë, që kishte përgatitur projektligjin, e shikonte çështjen thjesht nga pikëpamja juridike, duke argumentuar se pafajësinë mund ta japin vetëm gjykatat”*⁴⁾. Vetë qeveria, në votëbesimin e saj në qershor 1991, kishte premtuar⁵⁾ se *“brenda një kohe të shkurtër do të paraqesë për miratim në Kuvendin Popullor një akt normativ me anë të të cilit të realizohet rikthimi i të drejtave politike, juridike, të strehimit, punësimit etj., të njohjes së kohës së vuajtjes së dënimit si kohë e vlefshme për efekte pensioni si dhe probleme të tjera që lidhen me sigurimet shoqërore, të profesionit të të dënuarve politikë të ndërgjegjes si dhe për ata të dënuar që deklarohen të pafajshëm”*.

Midis palëve politike në parlament kishte diferenca të dukshme. Në emër të së majtës, kryetari i sapozgjedhur i Partisë Socialiste, Fatos Nano deklaroi se *“ne e thamë hapur dhe qartë se gjithë të dënuarit apo të arratisurit politikë, përveç kolaboracionistëve të fashizmit dhe atyre që shfrytëzuan deri në palcëpunëtorin dhe fshatarin, duhet të shpallen të pafajshëm”*⁶⁾. Siç del nga kjo deklaratë dhe nga diskutimet e shumta të atyre seancave plenare, megjithëse parlamenti ishte mbledhur për të rivendosur drejtësinë lidhur me ish të përndjekurit politikë, ende dominuese mbeteshin etiketimet kolektive për *“bashkëpunëtorë të fashizmit”* dhe *“ata që shfrytëzuan deri në palcë punëtorin dhe fshatarin”*, pra shtresat e pasura në qytet e fshat, të shpronësuara me forcë në vitet 1944-1948.

4) Y. Bufi, Në fillimet e tranzicionit..., f. 184.

5) Programi i Qeverisë së Stabilitetit, Kuvendi i Shqipërisë, 12.06.1991.

6) “Fatos Nano” në: Punime të Kuvendit, Legjislatura e 12-të, Viti 1991, nr. 4, 30.09.1991, f. 1714.

Përballë mazhorancës, opozita u shfaq më e avancuar në qëndrimet e saj dhe më përfshirëse në kategoritë dhe problematikat që ligji do të trajtonte. Sipas kreut të opozitës Sali Berisha, *“ligji është një ligj vendimtar në kuptimin e ndarjes së shoqërisë shqiptare nga e kaluara”*.⁷⁾ Ai pranoi më tej vlerën simbolike të nismës, kur deklaroi se “e vërteta është që në qoftë se kjo Qeveri, në morinë e halleve të mëdha, një burim financiar të caktuar nuk gjen dhe nuk cakton për to, fjalët dhe ligjet tona do të kenë vlerë morale, por këtapërsëri do të vazhdojnë të jetojnë në zinë dhe mjerimin, në të cilën i zhytëm”, por ndryshe nga PS kërkoi që krahas ndjesës publike, “të bëjmë dhe një dënim solemn të krimit dhe diktaturës, e cila pa dyshim është përgjegjëse për këtë vepër”.

Analiza të tilla dhe sidomos analiza e akteve politike dhe ligjërimit politik të elitave të reja që dominuan tranzicionin tregon se ndryshimi deklarativ i sistemit rezultoi se ishte shumë më i lehtë sesa ndryshimi përmbajtjesor i tij. Kjo shfaqet kryesisht në mentalitetin dhe vizionin e elitave të viteve ‘90 -’92, të cilat shtruan shinat për tranzicionin dhe sistemin që edhe aktualisht po qeveris vendin. Në dallim nga sjellja e elitave të reja në mazhorancën dhe opozitën e parë politike prej vitit 1923, gjatë ditëve të Lëvizjes Studentore pati më shumë solidaritet, kurajë dhe sprova mbështetëse për shtresat “armike”, siç cilësoheshin figurat më të njohura të ekzekutuar, burgosura, censuruara apo denigruara gjatë regjimit komunist. Por pas jetësimit të pluralizmit studentët nuk ishin më forcë drejtuese dhe se agjendat politike ndoqën rrjedha të tjera më pragmatiste.

Për rrjedhojë, të burgosurit e fundit politikë të periudhës komuniste u liruan nga burgjet vetëm në javën e dytë dhe të tretë të marsit 1991, pak ditë para zgjedhjeve të para politike; nga 11 partitë politike më të rëndësishme të krijuara më 1991-1992 asnjë prej tyre nuk drejtohej nga ish të burgosur politikë. Në parlamentin e ri pluralist arritën të përfaqësoheshin 4% ish të përndjekur politikë ndaj 11% të ish anëtarëve apo kandidatëve të Komitetit Qendror të PPSH. Rreth 65 ditë pas zgjedhjeve të para partitë politike komuniste dhe antikomuniste ranë dakord të krijojnë një qeveri të përbashkët koalicioni, e cila drejtoi vendin deri në dhjetor 1991 për t’i lënë vendin një qeverie tjetër konsensuale teknike deri në rotacionin politik të marsit 1992.

7) “Sali Berisha” në: Punime të Kuvendit, Legjislatura e 12-të, Viti 1991, nr. 4, 30.09.1991, f. 1715.

Shqipëria dhe vendet e tjera: raporti mbi të kaluarën

Kurba politike drejt rotacionit politik dhe qëndrimi i elitave të sistemit të ri ndaj të kaluarës komuniste e viktimave politike të saj, janë një matës i mirë dhe dallues midis përvojave ndër vendet ish komuniste të Bllokut Socialist. Në Shqipëri e Bullgari, Partitë Komuniste fituan në shumicë absolute zgjedhjet e para shumëpartiake, duke vonuar 1 deri në 2 vjet rotacionin politik.

Në Çekosllovakia, Poloni dhe sidomos në Hungari, ndryshimi i sistemit erdhi përmes bisedimeve dhe marrëveshjeve politike, duke mundësuar zëvendësimin e elitave drejtuese në mirëbesim ose përmes standardeve më të larta. Në Rumani ndryshimi erdhi në formë më të dhunshme, duke qenë vendi i vetëm që ekzekutoi diktatorin komunist, kurse në republikat baltike procesi i ndryshimeve kishte dallime thelbësore me proceset e njëjta në vende si Shqipëria. Midis shteteve në Jugosllavi, procesi i pavarësisë dhe ndryshimeve politike ndodhi në forma unike në raport me modelet e tjera referuese, të motivuar nga faktorë të tjerë dhe të drejtuar nga elita me agjenda të tjera politike.

Kjo shumëllojshmëri formash dhe praktikash të zbatuara në realizimin e ndryshimit të sistemit politik në vendet e Evropës Lindore pati rol përcaktues edhe në krijimin e modeleve të sjelljes institucionale dhe publike ndaj të kaluarës. Praktika e ndryshimit në Gjermaninë Lindore dhe administrimi tërësor i shpejtë dhe produktiv i procesit të tranzicionit drejt ribashkimit gjerman, përbën rast përjashtimor dhe nuk ka ngjashmëri me asnjë prej praktikave të tjera në ishvendet e Bllokut Socialist. Për rrjedhojë, referimi në praktikën gjermane, edhe për shoqëri si Shqipëria, shpeshherë është i sforcuar dhe nuk merr në konsideratë dallimet esenciale në traditë, mjete, mentalitet, kulturë dhe as potencialin e shtetit të ish Gjermanisë Perëndimore.

Cili mund të jetë modeli më i mirë referues? Ka një numër studimesh që mbrojnë tezën se proceset politike dhe sjellja e institucioneve përcaktohet kryesisht nga specifikat e secilit vend. E njëjta tezë vlen edhe në analizën e trajtimit të së kaluarës. Pas viteve '50 dhe në vijim Shqipëria nuk pati klasë dhe as grupe klasike të disidencës së organizuar politike, grupe liberale që promovuan ide dhe i mbrojtën ato, nuk pati grupe sindikaliste dhe as ndikim të diasporës në jetën e brendshme politike, ndërpreu komunikimin e plotë me Perëndimin dhe më pas edhe me Lindjen dhe ndaloi besimin në Zot duke eliminuar ndikimin në shoqëri të komuniteteve fetare. Për krahasim, kur

Shqipëria ndaloi me Kushtetutë besimin në Zot një prift polak, Papa Gjon Pali II, u bë kreu i Kishës Katolike; në kulmin e vetizolimit të Shqipërisë diktatorë të tjerë komunistë si Çaushesku, bënë vizita zyrtare dhe morën dekorata të larta nga vende si: Britania e Madhe, Italia, Gjermania, Austria etj. Në të njëjtat vite edhe udhëheqësi bullgar Zhivkov mori dekoratë të lartë nga vende si Portugalia; gjeneral Jaruzelski në Poloni mori dekorime të larta nga vende si Italia, Franca, Belgjika, Portugalia etj. Një pjesë e madhe e tyre u anuluan vetëm pas 1989-ës, por kjo është një e dhënë me rëndësi për të kuptuar diferencën midis diktaturës izolatore dhe antiperëndimore në Shqipëri dhe modelit rumun, si një prej modeleve më të skajshme të Evropës Lindore.

Dallim tjetër thelbësor është raporti i vendeve me “armikun”, “pushtuesin” dhe ndjenja e çlirimit në fazën e ndryshimit të sistemit. Vende si Estonia, Letonia, Polonia, Hungaria, Çekosllovakia etj., e përjetuan ndarjen me sistemin e kaluar edhe si ndarje me dominimin sovjetik, prania e dhunshme e të cilëve mori nota tragjike më 1956 në Hungari dhe 1968 në Çekosllovakia. Vende si Kroacia, Sllovenia etj., e përjetuan ndarjen nga sistemi i kaluar si ndarje nga projekti i imponuar i Jugosllavisë Federative dhe shpallje të pavarësisë, kurse në vende si Shqipëria ndjesitë ishin më specifike, u bë ndarje e një pjese të popullsisë me pjesën tjetër, e cila në shumicë ose pakicë, pati sunduar me dorë të hekurt për 46 vjet. Duke qenë ndarje brenda vetes, nuk mund të kishte revolucion dhe as ndryshime radikale dhe se nuk mund të kishte receta të gatshme të huazuara nga pjesa tjetër e kontinentit. Një rast më analog, Rumania e Bullgaria, mund të shërbenin si pika referimi në disa aspekte, por edhe atje, suksesi i Ion Ilieskut ishte suksesi i një zyrtari të lartë, por të pakënaqur brenda vetë regjimit. Në nivel krahasues midis Shqipërisë dhe vendeve të tjera, rezulton se në vitin e parë të ndryshimit të sistemeve politike (1989-1991) pothuajse të gjitha vendet ndoqën praktika të njëjta politike dhe ligjore për trajtimin e të kaluarës dhe viktimave politike të tij. Secili vend miratoi forma të ndryshme amnistie kolektive ose për grupe të caktuara, duke i dhënë fund praktikave të diferencimit zyrtar. Në vende si ish Republikat Sovjetiko-Baltike, procesi i amnistisë është më i hershëm dhe ndodhi përpara se të ndryshonte regjimi politik, kurse në vende si Shqipëria procesi ndodhi gati një vit pas ndryshimit të sistemit politik.

Vendimi për amnistitë kolektive lidhet me veçoritë e memories ndaj të

kaluarës dhe rrethanat specifike politike në secilin vend. Në vendet baltike burimi kryesor i dënimeve politike ishte Moska dhe qëndrimet “pro” apo “kundër” politikave të saj, në vendet e Evropës Qendrore burim kryesor ishin grupet liberale dhe disidente, përfshirë edhe grupe civile e fetare, në ish Jugosllavi burim kryesor ishin grupet nacionaliste, liberale dhe fetare, kurse në vende si Shqipëria gjendeshin kategori të shumta, përfshirë edhe një pjesë e madhe e ish elitës komuniste përpara viteve ‘60 -’80. Në procesin e amnistisë debati ishte kompleks: parlamentarët diskutuan mbi kategoritë përfituese duke pasur vija të dukshme ndarjeje për ngjarjet politike të Luftës së Dytë Botërore, mbi konceptin e amnistisë kolektive dhe të drejtës së parlamentit për ta jetësuar atë, mbi efektet juridike dhe sociale të amnistisë, mbi raportimin midis pritshmërive të vetë viktimave të regjimit komunist dhe kapaciteteve të shtetit për t’iu përgjigjur, mbi të drejtat sociale midis viktimave dhe pjesës tjetër të popullsisë, mbi kategoritë e atyre që shkaktuan viktima dhe që trajtoheshin me ligje të tjera të veçanta, si dhe mbi specifika të tjera që lidhen me kontekstin politik, juridik e social shqiptar. Ajo që bie dukshëm në sy në debatin parlamentar të vitit 1991 asnjë palë ose asnjë folës politik nuk referon ndonjë praktikë të njëjtë me vendet e tjera ish komuniste, një tregues i mungesës së informacionit mbi praktikën e mira dhe problematikat e lindura në vendet e tjera ish komuniste. Në debatet e tjera parlamentare, si më 1993, 1997, 2004, 2007, 2014 etj., deputetët i janë referuar gjithnjë e më shumë praktikave të ndjekura në vendet e tjera të ish Bllokut Lindor, cilësi që ka ndikuar në zhvillimin e debateve më cilësore sesa atij të vitit 1991.

Pas amnistisë dhe procesit të rehabilitimit politik dhe social, të gjitha vendet ish komuniste kaluan edhe fazën e nismave ligjore të lustracionit. Procesi i lustracionit, natyra dhe bilanci i tij ndryshon nga vendi në vend, në varësi nga specifikat, periudhës, forcave politike në pushtet dhe pranimin të tij si normë demokratike në kuadër të pajtimit dhe ndërtimit të sistemit të ri.

Tipar i procesit të lustracionit në Shqipëri është distanca midis produktit ligjor parlamentar dhe normave kushtetuese dhe për rrjedhojë, anulimi i ligjeve përmes vendimeve të Gjykatave Kushtetuese. Një analizë e detajuar e procesit

Kushtetuese. Një analizë e detajuar e procesit dhe e legjislacionit shqiptar mbi ndarjen me të kaluarën përmes lustracionit, nuk përcakton apriori përgjegjësi tek organet vendimmarrëse ligjore, përfshirë Gjykatën Kushtetuese,

sa gjen përgjegjësi tek mënyra sesi elitat politike u sollën me të kaluarën dhe sesi e përdorën atë në varësi nga nevojat politike dhe elektorale.

Reagimi shtetëror si përgjigje dhe paradokset në reagime

Një lexim i detajuar i bazës ligjore dhe akteve politike të qeverisë, parlamentit, Presidentit, institucioneve dhe funksionarëve të tjerë të lartë publikë që kanë rol direkt ose indirekt me ish të përndjekurit politikë, nxjerr në pah tri të dhëna interesante.

Tipari i parë, të gjitha ndërhyrjet kanë ndodhur në kohë krizash, kryesisht pas grevave e protestave të vetë ish të përndjekurve politikë. Më 1991 në ditët e debatit parlamentar për amnistinë dhe ligjin për rehabilitimin, grupe ish të përndjekurish politikë ndodheshin në grevë urie, e dhënë kjo që del vazhdimisht në debatin parlamentar si tregues nxitës për një vendimmarrje të shpejtë dhe sa më konsensuale. Në mesin e viteve '90 pati një grevë tjetër urie të ish të përndjekurve politikë që çoi në korrektimin e akteve të ekzekutivit për trajtimin e tyre. Më 2004 përsëri pati protesta dhe greva të veçuara të ish të përndjekurve politikë që korrespondojnë me ndryshimet në bazën ligjore mbi trajtimin dhe rehabilitimin e tyre, ndërkohë që në prag të rotacionit politik 2013 pati një tjetër grevë urie nga ish të përndjekurit politikë, me një rast tragjik vetësakrifice, që motivoi politikanët të rishohin skemat e trajtimit financiar dhe social dhe të bëjnë ndërhyrje të reja ligjore. Në tërësi, gjatë 28 viteve tranzicion nuk ka pasur grup tjetër social me numër më të lartë grevash, protestash dhe reagimesh publike në mbrojtje të të drejtave të mohuara kushtetuese sesa grupimet nga komuniteti i ish të përndjekurve politikë. Pavarësisht se të ndarë në disa shoqata dhe grupime, në tërësi kërkesat e tyre kanë qenë të njëjta dhe kanë qenë e janë brenda kuadrit kushtetues dhe detyrimeve ndërkombëtare mbi Shqipërinë.

Tipari i dytë është fakti se Shqipëria nuk ka arritur ende të ketë një strategji kombëtare trajtimi në të gjitha aspektet që lidhen me të kaluarën dhe ish të burgosurit apo ish të përndjekurit politikë. Për pasojë, çdo qeveri ka deklaruar prioritete afatshkurta, të cilat jo vetëm nuk janë përmbushur në nivelin e premtimeve, por edhe kanë krijuar shkëputje në varësi nga natyra e qeverive dhe ecurisë politike të vendit. Nisma më e rëndësishme ligjore, ajo e vitit 1991 për amnistinë dhe paketën e rehabilitimit, plotësuar më 1993, nuk u shoqërua me

faturë financiare dhe as me marrëveshje politike afatgjatë. Për më tepër, ndryshimet e vazhdueshme të strukturës së qeverisë dhe të kompetencës funksionale të organeve që mbulojnë këto kategori, krijuan vonesa, mbivendosje dhe një rrjet burokratik periodik me kosto të reja shtesë për qytetarët e interesuar.

Tipari i tretë lidhet me paaftësinë politike dhe juridike të klasës politike dhe institucioneve për të përcaktuar që në fillim kategoritë në trajtim dhe nënkategoritë sipas natyrës së persekutimit: të burgosurit, të zhdukurit, të ekzekutuarit, të internuarit, ata që u detyruan të punonin pa pagesë, ata që u diskriminuan për shkak të statusit politik në aktivitetin e tyre profesional etj. Për pasojë, një sërë ndërhyrjesh ligjore plotësuese për kategori të caktuara brenda komunitetit të ish të përndjekurve politikë, vetëm sa e vonuan dhe e komplikuan procesin tërësor të amnistisë, rehabilitimit dhe të integritetit. Së fundi, edhe më 2018, Kuvendi ndërhyri në ligj për një kategori të vogël të ish të përndjekurish politikë, duke përcaktuar se *“koha e vuajtjes së dënimit të ish të dënuarve politikë në burgjet ku punohej në minierë në nëntokë, për efekt pensioni, njihet si punë e kryer në minierë në nëntokë. Periudha njihet sa dyfishi i periudhës së qëndrimit në këto burgje. Paga llogaritet sa paga e punës në minierë në nëntokë, sipas legjislacionit përkatës. Vërtetimi për kohën e vuajtjes së dënimit në burgjet ku punohej në minierë në nëntokë lëshohet nga Ministria e Brendshme, pas konfirmimit nga Ministria e Drejtësisë”*. Në ndërhyrjen e fundit përfshiheshin vetëm 264 persona, me koston totale financiare 4 milionë lekë/muaj nga buxheti i shtetit.

Tipari i katërt lidhet me raportet e brishta të shtetit shqiptar ndaj detyrimeve të brendshme kushtetuese dhe me detyrimet ndërkombëtare. Një sërë aktesh ndërkombëtare u ratifikuan pa u shoqëruar me akte administrative në vijim të tyre dhe pa gjetur zbatim në nivelet e angazhimit. Në Shqipëri ka pasur disa ndërhyrje nga Gjykata Kushtetuese për të vendosur norma dhe praktika pune më realiste dhe më funksionale në lidhje me trajtimin social, ekonomik.⁸⁾

Pothuajse të gjitha vendet ish komuniste aplikuan amnisti të përshkallëzuara midis viteve 1988-1989, kurse Shqipëria më 1990. Vendet baltike ishin më të avancuara në përfshirjen e kategorive të amnistisë ndaj ish të përndjekurve politikë, kurse vendet e tjera aplikuan forma të diferencuara.

Procesi ndodhi në kuadër të ndryshimeve politike pas ardhjes së Gorbaçov-it në BRSS, si dhe presionit në rritje të grupeve të ndryshme qytetare brenda vendit ose presionit të jashtëm. Vende si Rumania (1988) dhe Shqipëria (1990) reduktuan ndjeshëm numrin e veprave penale me dënime afatgjata, si dhe amnistuan një numër të madh krimesh të parashikuara deri në 5-10 vjet burgim. Në Rumani dënimet me vdekje u reduktuan në 10 vjet burgim⁹⁾, kurse në Shqipëri dënimi maksimal i tradhtisë për ikjen nga vendi u reduktua në dënim disavjeçar për kalim të paligjshëm të kufirit.

Procesi i reagimit të paplanifikuar të qeverive dhe legjislatrave parlamentare, dhe për pasojë, i reagimit nën presion nga protestat apo grevat e urisë, u shoqërua edhe me paradokse thelbësore në klimën politike dhe institucioneve të regjimeve. Për shembull, në momentin kur më 1991 u zhvillua debati mbi amnistinë e ish të përndjekurve politikë ende në burgjet shqiptare kishte të burgosur politikë. Sipas referimit të ministrit të Drejtësisë në debatin parlamentar të gushtit dhe shtatorit të vitit 1991, të burgosurit e fundit politikë ishin në tri kategori: disa të mbetur nga periudha e mëparshme për shkak të dënimeve të mëdha, disa nga të dënuarit në shkelje të dekretit të janarit 1991 lidhur me mbrojtjen e emrit dhe përmendoreve të diktatorit Hoxha dhe një kategori e tretë e individëve të dënuar për akte të veçuara politike, kryesisht ndaj figurave politike të regjimit, përfshirë edhe të dënuar gjatë vitit 1991.

Nuk ka të dhëna të detajuara specifike, por në debatin parlamentar të gushtit 1991 flitet për rreth 1000 persona që ndodheshin ende në burgje shumica e tyre me sfond politik, për të cilët kërkohet lirim përmes një amnistie kolektive. Midis tyre në burgje ndodheshin edhe disa prej protestuesve antikomunistë të janarit 1990 në Shkodër, të periudhës së ngjarjeve në ambasada 1990, të kalimit të kufirit shtetëror përpara dhjetorit 1990, të protestave të shkurtit 1991 dhe të ngjarjeve të tjera më të vogla me karakter politik. Deputetët dhe vetë ministri i

8) "Ligj nr. 24/2018 Për një shtesë në ligjin nr. 7514, datë 30.9.1991, "për pafajësinë, amnistinë dhe rehabilitimin e ish-të dënuarve dhe të përndjekurve politikë", të ndryshuar, 17.05.2018" në: Fletore Zyrtare. e shtetëror të kësaj kategorie, ndërkohë që Shqipëria ka humbur disa procese në Gjykatën Evropiane për të Drejtat e Njeriut lidhur me problematikat e pronësisë apo të drejta të tjera të cenuara.

9) Raluca Grosescu, "Transitional criminal justice in post-communist Romania", in: Crimes of the Communist Regimes, Czech Republic 2010, p. 333.

Drejtësisë pranonin në gusht 1991 se amnistia do të përfshinte *“edhe për persona që janë duke vuajtur dënimin për vepra penale, të cilat, ndonëse nuk përfshihen në kapitullin e krimeve kundër shtetit, janë të karakterit politik, për shkak të motiveve të kryerjes së tyre, si të dënuarit për shpifje dhe fyerje kundër organeve më të larta të shtetit e të partisë, për shkelje të dispozitave të dekretit “Për respektimin dhe mbrojtjen e monumenteve që lidhen me historinë kombëtare dhe të simboleve shtetërore”, si dhe të dekretit “Për mbledhjet, grumbullimet dhe manifestimet e shtetasve në vendet publike ”¹⁰⁾.*

Ky paradoks i madh shqiptar nuk gjendet në vendet e tjera ish komuniste, me përjashtim të ndonjë rasti të veçantë të drejtimit autoritar ose në raste specifike si ai i Kosovës nën administrimin jugosllav e serb. Ekzistenca e të burgosurve politikë edhe në gusht-shtator 1991 në një vend me përkatësisht 9 dhe 10 muaj sistem pluralist demokratik dhe me Kushtetutë të re, është e pajustificuar në aspektin politik dhe institucional. Ajo është një dëshmi më shumë e paqartësisë së elitës së re politike për të përshtatur mekanizmat dhe frymën e sistemit të ri politik me akte konkrete institucionale, ligjore dhe administrative, si dhe e koncepteve minimale demokratike në formimin e tyre.

Paqartësia në bilancin e viktimave humane - si tregues anormaliteti

Një dallim tjetër i rëndësishëm midis përvojës shqiptare dhe të vendeve të tjera ish komuniste është ecuria e procesit të krijimit të database njerëzore mbi viktimat politike të regjimit komunist. Në kërkimin arkivor në vendet e tjera rrallë gjenden tregues kritikë mbi të dhënat zyrtare, dhe në tërësi raste të tilla specifike lidhen me procesin e internimeve apo zhdukjeve në vende të tjera, kryesisht në ish zonat e Bashkimit Sovjetik. Në Shqipëri nuk ka pasur praktika të tilla deportimi në drejtim të shteteve të tjera, ndaj edhe mundësitë tona për të saktësuar database me të dhëna duhej të ishin reale. Ka pasur disa përpjekje serioze, përfshirë edhe nisma për botimin e të dhënave enciklopedike mbi emrat e viktimave të regjimit komunist, por procesi është ende në vijim, dhe metodika kërkimore lë hapësirë për interpretime kritike. Në këto rrethana mund të thuhet se 28 vjet nga rënia e sistemit komunist, Shqipëria mbetet një nga shtetet e vetme, ku ende nuk ka të dhëna zyrtare referuar numrit të ish të përndjekurve

10) “Shefqet Muçi” në: *Punime të Kuvendit Legjislativ të 12-të*, Viti 1991, nr. 4, f. 1540.

politikë gjatë sistemit komunist dhe viktimave politike të tij. Për pasojë, pas çdo debati politik dhe institucional mbi këtë komunitet, trajtimin dhe problematikat e integritetit të tyre, burimi referues, shifrat, janë objekt dyshimi dhe kontestimi.

Referuar të dhënave të vetë institucioneve zyrtare, ato janë dukshëm kontradiktore. Për ilustrim, të dhënat e dy institucioneve kryesore shtetërore që trajtojnë këtë periudhë, Instituti i Studimeve të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit (ISKPK) dhe Institutit të Integritetit për ish të Dënuarit e të Përndjekurve Politikë (IIDPP), kanë diferenca të mëdha. Sipas ISKPK numri i qytetarëve të burgosur politikë ka qenë 34 135¹¹⁾, kurse sipas IIDPP numri i të burgosurve politikë ka qenë 14 563 ose mbi 19 mijë më pak¹²⁾. Diferencat e mëdha në deklarime nga dy institucionet, të cilat janë në varësi përkatësisht nga parlamenti dhe qeveria, janë tregues i hendekut të madh lidhur me krijimin e database efektive mbi viktimat e regjimit komunist në Shqipëri.

Në politikë ka pasur dy debate të mëdha lidhur me numrin e ish të burgosurve politikë, numrit të personave të ekzekutuar apo atyre të zhdukur, fillimisht më 1991 dhe më pas më 2004. Më 1991 debati ishte më shumë politik sesa teknik dhe lidhet edhe me klimën e përgjithshme ku ndodhej vendi, si dhe me pamundësinë reale të qeverisë dhe sidomos të aktorëve politikë, për të pasur të dhëna të detajuara. Më 2004 është një periudhë tjetër pas 13 vjet tranzicion, gjatë të cilave shteti ka pasur të gjithë mekanizmat në dispozicion për të evidentuar dokumentacionin arkivor dhe të dhënat mbi numrin e viktimave politike të regjimit komunist.

Gjatë debatit parlamentar të gusht-shtatorit 1991 deputetët cituan shifra të ndryshme të ish të përndjekurve politikë. Më shumë se shifrat, debati lidhej edhe me kategorinë e cilësuar me statusin e ish të përndjekurve politikë, ku shumica absolute e parlamentit, përfshirë mazhorancën ish komuniste dhe një pjesë të opozitës së re, ishin kritike e përjashtuese ndaj fatit tragjik të individëve që kishin milituar në grupet nacionaliste në Luftën e Dytë Botërore apo mbështetësit e ish Mbretit Zog. E vetmja shifër e cituar në debat është ajo e ministrit të Drejtësisë në Qeverinë e Stabilitetit, Shefqet Muçi, i cili në paraqitjen e projektligjit *“Për pafajësinë, amnistinë dhe rehabilitimin e ish-të*

11) ISKPK (2016). Instituti i Studimeve të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, Raport, 2016.

12) IIDPP (2018). Institutit të Integritetit... <http://ishperndjekurit.gov.al/al/statistika/> (parë më 14.10.2018.)

dënuarve dhe të përndjekurve politikë”, tha se nuk ka të dhëna të sakta, por midis periudhës 1951-1990 janë evidentuar rreth 8500 persona të burgosur politikë¹³⁾. Opozita e kontestoi deklaratën, me argumentin kryesor se periudha 1944- 1951 ka qenë edhe periudha më e ashpër e vrasjeve dhe dënimeve politike, ndaj numri real duhet të jetë shumëfish më i lartë. Parlamenti ngarkoi qeverinë të bëjë evidentimin e saktë të të dhënave, përgjegjësi që nuk u përmbush asnjëherë, nga asnjë prej qeverive prej vitit 1991 e në vijim.

Më 2004, Ministria e Drejtësisë informoi Kuvendin¹⁴⁾ se ka identifikuar 9870 persona si ish të përndjekur politikë. Në të njëjtën seancë citohet se *“Instituti i Integrimit të përndjekurve politikë, është një institucion shtetëror dhe shifrën e ka sjellë krejtësisht të ndryshme, 17 650 persona*¹⁵⁾”. Edhe lidhur me të pushkatuarit, ministri i Financave (2004) raportoi se ka mospërputhje të mëdha, pasi *“shoqatat, Instituti, jep një shifër që është rreth 6 403 persona, arshiva e Ministrisë së Drejtësisë jep një shifër që është rreth 607 persona”*¹⁶⁾.

Dy vjet më parë, më 2002, Këshilli i Ministrave pati deklaruar një shifër gati të njëjtë të personave të pushkatuar, rreth 6 333 dhe shifër shumë më të lartë të personave ish të dënuar politikë, rreth 70 720 individë. Në gusht 2003, ministri i Shtetit në atë kohë, Blendi Klosi, raportoi në Kuvend se në Shqipëri kanë qenë të pushkatuar 6 313 veta dhe të burgosur 23 000 vetë¹⁷⁾. Po ashtu, në vlerësimin e Komisionit të Venecias (2004) referohet numri i 6 300 personave të vdekur në burgje, si dhe 10 750 persona të dënuar ose përndjekur politikë¹⁸⁾, si kontingjent që do të trajtohet në procesin e kompensimit financiar.

Hapja e arkivave jep të dhëna, të cilat edhe gjatë pjesës më të madhe të viteve të tranzicionit kanë qenë të panjohura. Për shembull, në një raportim në Byronë Politike në nëntor 1990, vetëm një muaj përpara lejimit të pluralizmit politik, ministri i Punëve të Brendshme deklaronte se deri më 1990 numri i të

13) “Shefqet Muçi” ..., f. 1544.

14) “Arben Malaj”, në: *Punime të Kuvendit Legjislatura e 16-të*, Viti 2004, nr. 6, f. 1729.

15) “Ekrem Spahia”, në: *Punime të Kuvendit Legjislatura e 16-të*, Viti 2004, nr. 6, f. 1724.

16) “Arben Malaj”, në: *Punime të Kuvendit Legjislatura e 16-të*, Viti 2004, nr. 6, f. 1729.

17) “Ekrem Spahia” në: *Punime të Kuvendit Legjislatura e 16-të*, Viti 2004, nr. 6, f. 1750.

18) Peter Paczolay, “Comments on the amendments to the law of the Republic of Albania on the status of politically ex-convicted and prosecuted people by the communist regime”, në: Venice Commission, Opinion no. 298/2004.

arratisurve politikë ishte 9 220 persona¹⁹⁾. Po ashtu, në llogari janë edhe rreth 5 mijë persona që emigruan në kuadër të ngjarjeve në ambasadat perëndimore në Tiranë. Më 2016, një auditim i kryer nga Kontrolli i Lartë i Shtetit flet për 14563 të burgosur politikë, 5 548 të pushkatuar, 987 të vdekur në burg, dhe 21 401 të internuar²⁰⁾.

Shifra të ndryshme gjenden edhe në botime studimore individuale apo të promovuara nga institucione shtetërore e publike, duke e komplikuar akoma më shumë krijimin e një baze të qëndrueshme reference. Gjatë viteve të fundit institucionet janë përpjekur të evitojnë citimin e shifrave dhe të flasin vetëm për numër dosjesh të përpunuara ose të aplikuara, ndërkohë që të dhënat e dy instituteve dhe të grupeve joqeveritare që merren me ish të përndjekurit politikë vijojnë të kenë diferenca të dukshme në deklarime. Të ndara në kategori, përfshirë edhe kategorinë e atyre që kanë kryer punë të detyruara dhe që janë shfrytëzuar fizikisht nga regjimi, të dhënat janë edhe më konfuze nga institucionet, burimet publike dhe dokumentacioni arkivor në dispozicion.

Përgjegjësia kryesore për krijimin e database të saktë është shtetërore. Organizatat e ndryshme civile nuk kanë burimet dhe as mekanizmat e mundshme për realizimin e një misioni të tillë, ndërkohë që shteti, përmes të dhënave të dokumentuara, mekanizmave verifikues, buxhetit dhe personelit në dispozicion, ka të gjitha mundësitë të ketë database të saktë dhe lidhur me të, edhe një strategji reale mbi trajtimin e të gjithë ish të përndjekurve politikë. Pa këtë database shifrat për kompensime, trajtime sociale, ato për ligjërim politik kontestues apo mbështetës, si dhe analizat krahasimore me vendet e tjera, mbeten relative.

Trajtimi i paplotë mbi punën e detyruar

Kampet e punës së detyruar në vendet ish komuniste ishin të shumta, por referuar në numër kampesh për numër popullsie, Shqipëria rezulton afër kreut të listës. Konkretisht, midis 1948-1954 Hungaria kishte 199 kampe, Çekosllovakia 124, Bullgaria 99, Rumania 97, Polonia 47 dhe Shqipëria mbi 20. Trajtimi i

19) AQSH, F.14/AP, V. 1990, D. ??, f. 35. Raport i Hekuran Isait paraqitur në Byronë Politike, 20 nëntor 1990.

20) Kontrolli i Lartë i Shtetit (më tej: KLSH), Raport Auditimi i Performancës "Rehabilitimi i ish-të Përndjekurve Politikë në Periudhën e Tranzicionit, Tiranë: 2016.

personave të përfshirë në kampet e punës së detyruar u bë jetike për vendet pas periudhës së ndryshimit të sistemit, por ishte edhe normë e pranuar ndërkombëtare. Shqipëria ishte e vonuar në ratifikimin e akteve ndërkombëtare, gjë që reflektoi edhe vonesa e pengesa për një legjislacion koherent dhe ndërhyrje në kohë për zbatimin e tij.

Në hyrje të ligjit 7541, datë 30.09.1991 “Për pafajësinë, amnistinë dhe rehabilitimin e ish të dënuarve dhe të përndjekurve politikë», duke pranuar se “gjatë 45 vjetëve, shumë qytetarë shqiptarë janë akuzuar, gjykuar, dënuar dhe burgosur, internuar apo përndjekur për shkelje të natyrës politike, duke dhunuar të drejtat e tyre civile, sociale, morale dhe ekonomike” deklarohet angazhimi konsensual të krijohet “një sistem juridik i drejtë e i ndershëm, që të përputhet plotësisht me ligjet dhe rregullat që mbrojnë të drejtat bazë njerëzore”. Më tej, duke deklaruar ndjesën publike, faljen dhe angazhimin për rehabilitimin dhe rikthimin e drejtësisë, thuhet “Qeveria do të marrë të gjitha masat që të kompensojë dhe rehabilitojë të gjithë personat që janë akuzuar padrejtësisht për shkelje për të cilat bën fjalë ky ligj dhe të sigurojë për ta, me përparësi, ndihmën materiale dhe morale për t’u riintegruar plotësisht në shoqëri”.

Në nenin 5 të ligjit ka referime të drejtpërdrejta për ish të burgosurit politikë në kampet e punës, duke përcaktuar detyrimin për dëmshpërblimin, përfitimin e shtesave në pension, trajtimin e fëmijëve, dhe elementë të tjerë socialë rehabilitues. Por pas çdo dispozite të ligjit ka referime të tilla si “*në përputhje me kriteret ndërkombëtare*” apo “*aktet e Këshillit të Ministrave*”. Në thelb janë dy standarde gati paralele, pa përputhje me njëra-tjetrën. Aktet ndërkombëtare janë më statike dhe përfshirëse, janë detyruese dhe mbështeten në konceptet e kompensimit pozitiv, kurse aktet e Këshillit të Ministrave janë akte në ndryshim, në varësi nga kapaciteti financiar, prioriteti publik, mbështetur në konceptin e kompensimit relativ.

Në formën sesi u formatua legjislacioni shqiptar fillestar dhe nisi praktika e trajtimit të punës së detyruar, procesi i rehabilitimit dhe më pas integrimi social, ka dallime të dukshme me shumicën e modeleve të vendeve të tjera të ish Bllokut Socialist. Puna e detyruar ishte një prej dënimeve “paketë” që regjimi ndoqi ndaj të arrestuarve dhe të dënuarve politikë. Puna e detyruar nuk lidhej me ushtrimin e profesionit dhe as me mundësinë e përzgjedhjes vullnetare dhe kontratën e punës me efekt të ardhurash e pensioni, por një formë shfrytëzimi

shtetëror ndaj atyre që shteti i konsideronte kontingjente armike e kundërshtare të tij. Praktikë e punës së detyruar morën përpjesëtime të mëdha sidomos në periudhën e parë pas vendosjes së sistemit komunist. Tashmë është e pranuar zyrtarisht një listë e gjatë me objekte të rëndësishme publike, të ndërtuara me punë të detyruar nga ish të përndjekurit politikë dhe familjarët e tyre.

Aktiviteti i detyruar fizik, puna e detyruar në burg apo kampe, praktikë e imponuara të punës në miniera apo në fronte të tjera të vështira prodhimi dhe aktiviteti social, në rastin shqiptar paraqet dy veçori: *e para*, puna e detyruar është konsideruar gjerësisht si aktivitet normal mbijetese dhe bindjeje, jo vetëm për të burgosurit politikë, por edhe për një pjesë të madhe të qytetarëve; *e dyta*, ka vështirësi në përcaktimin e hapësirës dhe statusit të punës së detyruar dhe modeleve të tjerë të skllavërisë të aplikuara gjatë regjimit komunist. Në konceptin e sotëm të vlerësimit, periudha më dominuese për punë të detyruar kolektive për të gjithë të burgosurit politikë dhe familjarëve të tyre mbetet periudha deri në mesin e viteve '50. Më pas ka pasur ndryshime në sistemin e punës së detyruar, megjithëse për pjesën më të madhe të të burgosurve kjo vijoi në formë të tjera edhe shumë vite më pas.

Ka pasur dëshmi të shumta të të dënuarve politikë, të cilët refuzonin punën e detyruar apo protestonin ndaj kushteve mjerane e të rrezikshme të punës. Midis tyre ka pasur edhe individë, të cilët duke e pranuar se janë të dënuar për akte politike dhe agjitacion, kanë refuzuar urdhrat për punë të detyruar si formë tjetër dënimi, duke u ndeshur më pas me dënime të tjera shtesë për kundërshtim apo sabotim të urdhrave dhe praktikave vendimmarrëse të regjimit. Vetëm falë këtyre dëshmive dhe një numri të kufizuar të dokumenteve arkivore në korrespondencën midis institucioneve të burgjeve dhe instancave më të larta, mund të provohet edhe zyrtarisht se të burgosurit politikë trajtoheshin në mënyrë të dhunshme dhe shfrytëzoheshin në formë maksimale jashtë klauzolave ligjore që përcaktonte Kushtetuta, ligji apo aktet administrative zyrtare. Në dallim nga vende të tjera ish komuniste në Shqipëri nuk ka pasur debat edhe për një kategori të veçantë individësh, kryesisht intelektualë të dënuar, të cilët gjatë viteve të burgut ose në mbikëqyrje jashtë tij, janë detyruar të përkthejnë pa autorësi literaturë të panumërt ose të krijojnë produkte letrare e artistike për regjimin, pa marrë si shkëmbim as të drejtën e autorësisë dhe as shpërblimin ligjor financiar.

Debati i (pa)përfunduar mbi standardet

Kushtetuta e RSH (1998) në nenin 44 thekson “kushdo ka të drejtë të rehabilitohet dhe/ose zhdëmtohet në përputhje me ligjin, në rast se është dëmtuar për shkak të një akti, veprimi ose mosveprimi të paligjshëm të organeve shtetërore”. Një numër aktesh ndërkombëtare që Shqipëria ka nënshkruar plotësojnë parimin e zhdëmtimit për shkak të vendimmarrjeve të gabuara shtetërore.

Në fillimet e tranzicionit ka pasur diskutime të shumta edhe mbi referimet ligjore përpara dhe pas 1990. Sipas kritikëve të procesit të rehabilitimit kolektiv të ish të përndjekurve politikë shteti komunist ka vepruar me ligje dhe përderisa ka pasur shkelje ligjore, nuk mund të ketë kompensim për dëmin e shkaktuar. Një arsyetim i tillë u përmend edhe në debatin parlamentar të vitit 1991 mbi amnistinë. Vetë Kodi Penal i RPSSH përmbante dispozita ligjëruese për punën e detyruar²¹). Sipas nenit 20 aplikohet parimi penal i “*riedukimit nëpërmjet punës*”, gjatë të cilës individi paguhej deri në 75% të punës, puna e kryer nuk llogaritej si kohë pune për efekt pensioni, refuzohej çdo shtesë apo përfitim tjetër financiar etj. Kodi detyronte çdo individ të ishte i angazhuar në punë, duke cituar parazitizmin në punë si krim që dënohet me riedukim të detyruar përmes punës ose me burg deri në dy vjet. Në përgjigje të këtyre neneve dhe argumentit kritik, Gjykata Kushtetuese i dha fund debatit, kur më 2005 në një vendim të saj, shpalli se “dëmshpërblimi dhe kompensimi i të burgosurve dhe të përndjekurve politikë për dëmin personal, për vuajtjet apo për punën e papaguar të tyre gjatë regjimit të kaluar, nuk mund të bazohen në kuadrin ligjor të periudhës së para tranzicionit” duke e konsideruar atë si kuadër ligjor antidemokratik dhe antinjerëzor²²).

Debati tjetër paralel lidhej me standardet e trajtimit të ish të dënuarve dhe ish të përndjekurve politikë në kushtet e sistemit të ri politik. Në debatin parlamentar 1991, pavarësisht konsensusit për amnistinë dhe qëndrimet politike mbi nevojën e rehabilitimit dhe integritetit, midis palëve politike dhe midis edhe deputetëve të së njëjtës parti kishte qëndrime të ndryshme lidhur me standardet e trajtimit financiar. Një shembull tipik është diskutimi i një deputeti, sipas të cilit “mos vallë ndonjë bir i ish-beut të djeshëm, i ish-pronarit të djeshëm kërkon

21) Kodi Penal (1952, 1977). Kodi Penal i RPSH, Tiranë: QBZ, 1977.

22) Vendim nr. 34 i Gjykatës Kushtetuese, më 20 dhjetor 2005.

tapitë e babait, fabrikën ose vlerën e fabrikës së babait?... para se të votoj, dua të di.. .a do ta marrë ai ... mallin, ashtu dhe për tokën²³⁾”. Të tjerë deputetë deklarorin “nuk do të quhej vepër e madhe ajo që po bën ky Parlament për martirët e demokracisë, në qoftë se ne, me vendimet që do të marrim, nuk do të vëmë në vend nderin dhe dinjitetin e tyre, që patjetër është i lidhur pazgjidhshmërisht edhe me anën materiale e financiare”²⁴⁾. Një prej diskutimeve më realiste të debatit citoi se “kërkohet t’u jepet amnisti. Do të thosha që shteti duhet të kërkojë që të amnistohet prej tyre, jo ata të kërkojnë të amnistohen nga shteti, sepse ata janë të pafajshmit dhe jo e kundërta²⁵⁾. Dritëro Agolli, një funksionar i lartë, por edhe kritik publik i regjimit në ditët e ndryshimit të sistemit prezantoi tezën interesante se “në kushtet e diktaturës së Enver Hoxhës Shqipëria ishte në dy shtete: shteti që dukej, që ishte me administratë e me të gjitha, dhe shteti i padukshëm, që ishin të burgosurit. Ky ishte një shtet i tërë, me administratë e me të gjitha ... Unë jam plotësisht për falje, këtu të mos keqkuptohemi, edhe për shpërblimet e për të gjitha, por ne ta lehtësojmë²⁶⁾”.

Elementi tjetër i rëndësishëm i debatit lidhet me standardet konkrete të vlerësimit të kompensimit dhe mbështetjes sociale. Në vendimin e saj nr.34/2005, Gjykata Kushtetuese theksoi se shteti demokratik i dëmshpërblen dhe i kompenson këta persona sipas kushteve e mundësive ekonomike e financiare, duke u bazuar kryesisht në parimet e rëndësishme të drejtësisë dhe të barazisë, citim i marrë nga një vendim i Gjykatës Kushtetuese të Hungarisë²⁷⁾ Sipas këtij shpjegimi, parimet e drejtësisë “*kërkojnë të merren në konsideratë edhe interesat e anëtarëve të tjerë të shoqërisë si dhe interesi publik në tërësi*” duke pasur synim kryesor jo eliminimin tërësor, por “*zvogëlimin sa më shumë të pasojave të këtyre padrejtësive*”²⁸⁾.

23) “Ndriçim Hysa”, në: *Punime të Kuvendit, Legjislatura e 12-të*, Viti 1991, nr. 4, f. 1738.

24) “Sadedin Balla”, në: *Punime të Kuvendit, Legjislatura e 12-të*, Viti 1991, nr. 4, f. 1621.

25) “Arben Imami”, në: *Punime të Kuvendit, Legjislatura e 12-të*, Viti 1991, nr. 4, f. 1573.

26) “Dritëro Agolli”, në: *Punime të Kuvendit, Legjislatura e 12-të*, Viti 1991, nr. 4, f. 1602

27) Vendim nr. 1 i Gjykatës Kushtetuese, 1995.

28) Vendim nr. 30 i Gjykatës Kushtetuese, 1 dhjetor 2005

Parimi i barazisë përjashton ndarjen në kategori të ndryshme diskriminuese për të njëjtat shtresa, tregues që është kritikuar shpeshherë edhe në mënyrën e trajtimit të kësaj problematike nga Shqipëria. Më 1991 në debatin për amnistinë koncepti mbi barazinë dhe mundësitë ishte dominues nga të gjitha palët politike.

E majta ishte statike në nevojën për akte më shumë politike sesa ekonomike, tezë që pati mbështetje politike dhe tek pjesa më e madhe e opozitës. Sipas njërit prej eksponentëve kryesorë të saj, “idealja do të ishte kënaqja e plotë e kërkesave ekonomike. A kemi mundësi t’i japim tërë rrogat një ish të burgosuri që ka qenë 20 vjet në burg? Ne e dimë që ka mijëra e mijëra të tillë, por edhe qindra mijë njerëz që kanë vuajtur nga këto ligje, të cilat po hezitojmë t’i dënojmë. A ka mundësi ky shtet t’i kënaqë këta? Ne e dimë që ky shtet, me këto mundësi që kemi, është i mbytur në borxhe me 400 milionë dollarë, me një ekonomi të shkatërruar që s’po prodhon gjë. Në qoftë se ne angazhohemi konkretisht t’i shpërblejmë që sot këta njerëz, kjo do të ishte një aventurë. Por ne duhet të marrim përgjegjësinë morale që do t’i shpërblejmë në atë masë që ka mundësi shteti, në atë masë që mund t’i fusim këta njerëz në jetë. Këtë gjë duhet ta bëjmë dhe pjesërisht ky ligj e përmban këtë”²⁹⁾. Më vonë, qëndrimet politike patën dallime, - e majta e pritur më shumë tek simbolika e akteve dhe reagimi përballë ndjenjës së fajësisë dhe e djathta e pritur për ta parë procesin e kompensimit dhe integritit si paketë masash dhe si çështje që i përket kryesisht asaj.

27 vjet pas debatit parlamentar të vitit 1991 mbi standardet e kompensimit dhe të trajtimit të viktimave politike të regjimit komunist duket se ende nuk ka qëndrime unike në standarde, por më shumë rendet pas akteve simbolike. Në një raportim në Kuvend, ministri i Financave, ndërsa flet për rëndësinë e procesit të kompensimit financiar dhe meritat e qeverisë ku bën pjesë, e vlerëson procesin si penalizim brezash për shkak të gabimeve të brezave të mëparshme. Konkretisht, ai duke evituar qëndrimin e tij pro apo kundër, thotë “brezi i ri i shqiptarëve që vjen do të paguajë nga 1.5 deri në 2 miliardë dollarë nga taksat e tij për çfarë ka ndodhur që nga viti 1945 dhe deri në vitin 1989. Brezi që vjen do të paguajë gati 1.5 deri në 2 miliardë dollarë, në 8 -15 vjetët që vijnë nga taksat e tij brezi që sot është 16-20 vjeç, sa do të fillojë punë do të paguajë taksa për

29) “Neritan Ceka”, në: *Punime të Kuvendit, Legjislatura e 12-të, Viti 1991*, nr. 4, f. 1563.

çfarë ka ndodhur në këtë vend që nga vitit 1945 dhe deri në vitin 1989.

Nuk po mbaj qëndrim nëse është e drejtë apo e gabuar, se nuk e kam unë këtë të drejtë të mbaj qëndrim nëse është e drejtë apo e gabuar, por dua të ndaj me ju se kjo kosto, po i kalohet brezit aktual dhe brezit që vjen”³⁰⁾.

Lidhur me standardet e vlerësimit ka pasur interpretime të ndryshme nga vetë shoqatat dhe grupet që përfaqësojnë ish të përndjekurit politikë, institucionet zyrtare që veprojnë në çështje që lidhen me to, si dhe nga aktorët politikë. Debati mbi standardet që duhen ndjekur ka qenë më i gjatë dhe më kompleks sesa debati për përmbushjen e standardeve. Ky është një dallim thelbësor nga praktikat e shumicës së vendeve të tjera ish komuniste, sidomos vendet e ish Evropës Qendrore, ku debati mbi standardet është mbyllur herët, duke lënë të hapur vetëm debatin mbi përmbushjen cilësore të standardeve.

Praktika shqiptare dhe ajo referuese nga vendet e tjera ish komuniste

Në çdo vend ish komunist është pranuar parimi i kompensimit dhe përgjegjësisë shtetërore ndaj viktimave të komunizmit. Dallimet gjenden në elementë të zbatimit të këtij parimi, prioritetet, standardet dhe normat politike e financiare.

Praktika rehabilituese përfshi si element thelbësor “kompensim financiar për viktimat³¹⁾ dhe/ose të afërmit e tyre, ashtu edhe rehabilitimi “moral” që është edhe më i rëndësishëm për shoqërinë. Koncepti i dëmshpërblimit i jep vlerë dhe dinjitet personave duke i konsideruar ato qenie njerëzore dhe duke pranuar jo vetëm teorikisht përgjegjësitë e shtetit. Ndjesa në emër të shtetit dhe shoqërisë e plotëson procesin, të shkëputura nga njëra-tjetra dy konceptet sjellin pasoja të reja diskriminuese. Aktet politike të viteve 1990-1992 ishin të nevojshme por të pamjaftueshme për të përmbyllur procesin e rehabilitimit dhe integritet real me drejtësi dhe barazi, siç përcaktohet nga vendimet e të paktën dy Gjykatave Kushtetuese.

Pjesa kompensuese i përket një faze të përshkallëzuar nga vendi në vend.

30) Arben Ahmetaj, Raportim në Komision në Kuvend. Legjislatura IX, Tiranë, 13 shtator 2018, f. 20.

31) Gabor Halmai, “Lustration and Access to the Files in Central Europe”, in: Lustration and Consolidation of Democracy, and the Rule of Law in Central and Eastern Europe, KAS, Political Science Research Centre Zagreb, 2004, pg. 21,

Në dekadën e parë të tranzicionit ka pasur disa dokumente komentuese të Komisionit të Venecias dhe të strukturave të tjera ligjore brenda kuadrit evropian, mbi çështjet e kompensimit të viktimave politike të së kaluarës komuniste dhe qasjes së qeverive në sistemin e ri politik.

Parimi dominues në secilin prej dokumenteve është detyrimi i shtetit për të njohur përgjegjësitë e tij ndaj fajeve të vetë shtetit në të kaluarën. Në njërin prej akteve referuar ligjit shqiptar, Komisioni i Venecias referoi si parim orientues Rezolutën 40/34 të Asamblesë së Përgjithshme të OKB-së të 29 nëntorit 1985 mbi trajtimin e viktimave të krimit dhe të pushtetit abuziv. Deklarata parasheh detyrimin për kompensim të menjëhershëm financiar të dëmit për viktimat, por *“ekzekutimi i legjislacionit dhe kompensimit varet edhe nga kapaciteti ekonomik i vendit”* duke e trajtuar debatin mbi masën e kompensimit më shumë si çështje financiare sesa çështje ligjore ose kushtetuese³²⁾ Duke ndjekur të njëjtën linjë, në rastin shqiptar Komisioni i Venecias vlerësoi se ligji i vitit 1993, është më shumë një natyrë teknike-financiare sesa ligjore, pasi përcakton shumat e kompensimeve, procedurën dhe afatet e pagesës së saj. Rregullimi i këtyre çështjeve duhet të vlerësohet si një shprehje e politikës shtetërore në lidhje me personat, viktima të regjimit komunist³³⁾. Kompensimi nuk është çështje zgjedhjeje, por pjesë e të drejtës ndërkombëtare dhe detyrimit që nëse qeveria në detyrë nuk e përmbush këtë detyrim, ai i kalon qeverisë pasardhëse derisa të realizohet, duke ndjekur parimin se *“të gjithë duhet të fitojnë të drejtat brendafushëveprimit të kërkesave të përcaktuara me ligj”*³⁴⁾. Në debatin midis parimit ndërkombëtar dhe parimit kombëtar ka pasur dhe ka një debat më shumë politik sesa juridik. Në aspektin juridik, e drejta ndërkombëtare nuk detyron apriori shtetet për të ofruar kompensim të plotë mbi viktimat, por u sugjeron atyre dëmshpërblim sipas mundësive vetëm për viktimat dhe familjarët, bazuar në legjislacionin e brendshëm dhe vullnetin e shtetit për të paguar vlerat e tilla

32) Peter Paczolay “Comments on the amendments to the law of the Republic of Albania on the status of politically ex-convicted and prosecuted people by the communist regime”, in: Venice Commission, Opinion no. 298/2004.

33) Kestutis Lapinskas, “Comments on the amendments to the law of the Republic of Albania on the status of politically ex-convicted and prosecuted people by the communist regime”, in: Venice Commission, Opinion no. 298/2004.

34) Neil J. Kritz, The Dilemmas of Transitional Justice, in: Transitional Justice. Vol. I. Washington, D.C.: United States Institute for Peace Press, 1995, p. 538.

sipas ligjit³⁵⁾. Sipas studiueses Nika Bruskina, kur një shtet nuk ka ndërmarrë asnjë detyrim për të paguar kompensimin, e drejta ndërkombëtare nuk ka ndikim në ligjin vendas. Nëse një shtet ndërmerr detyrimin për të paguar kompensimin, e drejta ndërkombëtare mund të veprojë midis hapësirës ligj ndërkombëtar e vendor, duke kërkuar standarde vlerësimi dhe zbatim të ligjit vendor. Në këtë mënyrë, e drejta ndërkombëtare identifikon standardet dhe garancitë që bëjnë harmonizimin midis angazhimit për dëmshpërblimin brenda një afati të arsyeshëm, me atë për mosdiskriminimin etj., ndaj edhe praktikën dhe sidomos masat e kompensimit ndryshojnë nga vendi në vend. Parimisht, kur shtetet marrin përsipër kompensimin por nuk e realizojnë atë, individët e prekur kanë të drejtë që të ankimohen në Gjykatën Evropiane të të Drejtave të Njeriut duke sjellë detyrime ligjore ndërkombëtare për vetë shtetin. Kjo Gjykatë, sipas Bruskina, nuk trajton elementë të shumës së kompensimit, formës, hapësirës apo metodikës, duke i njohur shteteve të drejtën e vendimmarrjes për këto elemente, por vlerëson të drejtën e cenuar dhe parimet që lidhen me të.

Praktika shqiptare e kompensimit ka pësuar ndryshime të vazhdueshme, në varësi nga rëndësia e problematikës, reagimit të vetë komunitetit të ish të përndjekurve politikë, si dhe vullnetit politik të mazhorancave qeverisëse. Bazuar në parashikimet e ligjit të vitit 1993 procesi i kompensimit duhet të përfundojë brenda tre vjetëve nga dita e miratimit të amendamenteve³⁶⁾, pra më 1996.

Zhvillimet praktike në terren tregojnë se ky proces nuk është përmbyllur as pas dy dekadash nga afati i parashikuar. Më 2006, KLSH vlerësoi se me ritmet e kompensimit financiar të viteve të fundit, *“detyrimi i pa likuiduar prej 36 miliardë lekë do të shlyhej nga qeveria pas 18 vjetësh”*³⁷⁾. Sipas qeverisë aktuale, nga viti 1991 deri 2013, ish të dënuarit politikë kanë arritur të përfitojnë vetëm 20% të vlerës së dëmshpërblimit për vitet e burgut dhe vuajtjet në

35) Nika Bruskina, State compensation to victims of crimes of nazi and communist regimes: interface between international and domestic law", Summary of Doctoral Dissertation Social Sciences, Law (01 S) Vilnius University, 2014

36) Peter Paczolay “Comments on the amendments to the law of the Republic of Albania on the status of politically ex-convicted and prosecuted people by the communist regime”, in: Venice Commission, Opinion no. 298/2004

37) KLSH, Raport Auditimi i Performancës «Rehabilitimi i ish-të Përndjekurve Politikë në Periudhën e Tranzicionit», 2016.

regjimin komunist, kurse përgjatë harkut kohor 2009-2018 janë miratuar rreth 13 101 dosje të aplikuara nga ish të përndjekurit politikë³⁸⁾. KLSH raportoi se midis 2001 dhe 2009 pati 20 591 aplikime për dëmshpërblime, pas 2009, pati rreth 3 373 aplikime të reja jashtë afatit ligjor³⁹⁾ dhe se në total deri 2016 u evidentuan 19 316 dosje pensioni për familje me statusin e të pushkatuarit, të vdekur në burg apo ata të dënuar politikë.

Referimet në shifrat e dhëna nga qeveritë shqiptare për procesin e rehabilitimit dhe të trajtimit financiar të ish të burgosurve dhe ish të përndjekurve politikë janë e mbeten problematike. Çdo qeveri jep të dhëna pozitive për veten dhe kritike për kabinetet paraardhëse. Për shembull, në debatin e vitit 1994, ministri i Financave raportoi në parlament se gjatë viteve 1994-1996 rreth 15% e buxhetit vjetor është destinuar për procesin e kompensimit, dhe se 17 miliardë lekë janë dhënë përmes bonove të privatizimit. Shifra duket e lartë, por qeveria pas 1997 e kontestoi atë. Pas rotacionit të vitit 2005, procesi i rivlerësimit dhe trajtimit financiar u shoqërua me akte të reja zyrtare dhe disa vite më pas nisi procesi i pagesave të rregullta financiare sipas një skeme teknike të diferencuar. Më 2011 u përcaktua sistemi i pagesës në tetë këste të barabarta, sistem i cili në formë më të korrektuar dhe funksionale vijon të aplikohet edhe tani.

Gjatë viteve, disa herë nga burimet zyrtare janë cituar shifrat e nevojshme të kompensimit, por gjithnjë duke marrë vlerën e monedhës në momentin e debatit. Për shembull, në gusht 1994, qeveria bëri një deklaratë kritike ndaj një grupi të ish përndjekurish politikë që ishin në grevë urie kundër saj, duke theksuar⁴⁰⁾ se kërkesa për kompensim financiar brenda 1996 është e pamundur të realizohet, pasi *“do të duhen 15 deri 30 miliardë lekë, sa tri buxhetet vjetore të mbrojtjes, të shëndetësisë dhe të arsim-kulturës”*. Oferta zëvendësuese e qeverisë ishte përdorimi nga ish të përndjekurit politikë të letrave me vlerë në procesin masiv të privatizimit të ekonomisë. Po ashtu, 10 vjet më vonë, në debatin parlamentar u theksua se janë rreth 91 500 vite burgu, të cilat *“bëjnë 32 milionë ditë burgu, të cilat... në një kurs të monedhës kombëtare, që lëviz nga*

38) Arben Ahmetaj. Raportim në Kuvend. Seanca, Tiranë, 13 shtator 2018, f. 20.

39) KLSH, Raport Auditimi i Performancës "Rehabilitimi i ish-të Përndjekurve Politikë në Periudhën e Tranzicionit", 2016.

40) ATSH. Deklaratë e qeverisë shqiptare, 5 gusht 1994.

*115 - 130 lekë për dollarë, kostoja totale është 107 deri 132 miliardë lekë*⁴¹⁾. A mund të kishte një proces tjetër? Më 1991 ishte paralajmëruar pamundësia e përballimit të procesit, kur qeveria deklaroi se “njëpjesë e mirë e ekonomisë është e paralizuar për mungesë lëndësh të para apo që nuk punohet, njerëzit paguhen me 80% dhe arka e shtetit është në një borxh të madh me rritje të pandërprerë”⁴²⁾, dhe se “gjithnjë më tepër po intensifikohen kërkesat për rritje pagash, për subvencione e të tjera kërkesa të ngjashme jashtë mundësive reale për t’u plotësuar”.

Megjithatë, ka tregues të shumtë që provojnë se mundësitë dhe kapacitetet ndër vite kanë qenë shumë më të mëdha sesa sasia dhe skema që u zbatua. Le ta ilustrojmë me një detaj domethënës. Më 2004, qeveria raportoi se sistemi social shtetëror mbulonte pagesat mujore për rreth 5 mijë familje dëshmorësh, me vlerë rreth 300 milionë lekë⁴³⁾, shifër kjo shumë më e madhe sesa ajo që shteti paguante atë vit në procesin e kompensimit të ish të përndjekurve dhe ish të burgosurve politikë që zyrtarisht konsideroheshin prioritet.

Një nga kritikantët themelore lidhet jo vetëm me vullnetin politik por edhe me paqartësinë në bazën ligjore, ndryshimet e shumta dhe sistemin burokratik të evidentimit dhe trajtimit të dosjeve. Një përfundim i tillë provohet edhe nga korrespondenca midis Avokatit të Popullit dhe Ministrisë së Financave më 2012.

Në analizën e tij mbi problematikën 1991-2012, Avokati i Popullit arriti në përfundimin se “*megjithëse ligji nr. 9831 datë 12.11.2007 ligjëron fillimin e një procesi dëmshpërblimi financiar për ish të dënuarit politikë, përsëri konstatohet se, ndryshimet ligjore që kanë shoqëruar këtë proces nuk janë në dijeninë e atyre subjekteve, të cilat përfitojnë prej tij... draftet e ndryshimeve nuk janë konsultuar paraprakisht me ta apo me përfaqësues të tyre... ligji nuk është zbatuar korrektësisht nga ana e organeve shtetërore*”⁴⁴⁾.

Dy ilustrime konkrete e mbështetin këtë tezë kritike: epara, KLSH analizoi detyrimin ligjor të vitit 1992 për derdhjen e 1% të fondit të pagave nga ndërmarrjet jobuxhetore në fondin për të përndjekurit politikë dhe arriti në përfundimin se shumica absolute e ndërmarrjeve as nuk kanë aplikuar dhe as e

41) “Arben Malaj”, në: Punime të Kuvendit Legjislativ e 16-të, Viti 2004, nr. 6, f. 1730.

42) ATSH. Deklaratë e qeverisë shqiptare, 28 tetor 1991.

43) Neritan Alibali (2004). *Punime të Kuvendit. Legjislativ e 16-të*, Viti 2004, nr. 6, f. 1740.

44) Avokati i Popullit (2013). Raport vjetor mbi veprimtarinë për vitin 2012, Tiranë, f. 185.

kanë njohur këtë dispozitë ligjore⁴⁵⁾; e dyta, gjatë debatit parlamentar 2018 u raportua p.sh., se pas vitit 2000, ish të përndjekurit politikë patën pamundësi reale për marrjen e vërtetimeve që kërkonte ligji për kohën e vuajtjes së dënimit dhe punën që kanë kryer në burg. Kjo erdhi pasi komisioni shtetëror përgjegjës ishte jofunksional dhe se burgjet kryesore komuniste nuk ekzistonin më⁴⁶⁾. Në rrethana të tilla ata u detyruan për shkak të natyrës burokratike dhe kundërvënëse të ligjit, të ndjekin procedura ankimi në rrugë gjyqësore.

Praktikat e vendeve të tjera reflektojnë specifika të ndryshme. Një prej tezave interesante në analizimin e praktikave lidhet me ndërvarësinë midis shpejtësisë e sasisë së kompensimit me nivelin e besimit tek drejtësia. Kompensimi ishte vetëm një pjesë e procesit të ndarjes me drejtësi nga e kaluara, lustracioni, memoria historike dhe elementë të tjerë që e plotësojnë atë.

Megjithatë të dhënat tregojnë se demokracitë e reja më të suksesshme ishin ato që kanë pasur më shumë traditë demokratike në periudhën midis dy Luftërave Botërore dhe ato që kanë pasur potencial ekonomik më të lartë dhe pozita strategjike më të rëndësishme. Më poshtë po ilustrojmë disa nga të dhënat e përgjithshme të procesit në disa prej vendeve të ish Bllokut Lindor.

Në Hungari, legjislacioni kompensues (1992) e shtriu veprimin midis 1939-1989, ndryshe nga Shqipëria, e cila pati kohështrirje 1945-1990. Për rastet e humbjes së jetës në Hungari kompensimi financiar ishte rreth 4 mijë euro, shifër e lartë për kohën e vendimmarrjes. Si pasojë e debateve politike dhe ndërhyrjes së Gjykatës Kushtetuese, më vonë kjo shifër u reduktua në 120 euro mbështetur në parimin jo si detyrim kushtetues, por si skemë asistence për këtë grup social⁴⁷⁾.

Në Hungari debati vazhdoi më shumë se një dekadë sidomos lidhur me viktimat që kanë humbur jetën në regjimin komunist. Sipas qeverisë shqiptare referime të tilla vlejnë për të kuptuar se edhe për rastin tonë “nuk bëhet fjalë shpërblim për ditë burgu, por bëhet fjalë për një asistencë suplementare që Qeveria i jep për një skemë, e cila funksiononte dhe vijnë e plotësohen nga njëri

45) KLSH, Raport Auditimi i Performancës "Rehabilitimi i ish-të Përndjekurve Politikë në Periudhën e Tranzicionit", 2016.

46) Kuvendi i Shqipërisë.

www.parlament.al/Files/Procesverbale/Komisioni-i-Shendetesisedate-07-05-2018.pdf

47) “Arben Malaj”, në: *Punime të Kuvendit Legjislatura e 16-të*, Viti 2004, nr. 6, f. 1731.

vit në tjetrin”⁴⁸⁾. Në Lituani që në fillimet e procesit të tranzicionit u përcaktua kompensimi për të përndjekurit politikë, duke përfshirë dëmshpërblimin e menjëhershëm me para në dorë, kompensim page, toke, ndërtesa, punë e papaguar dhe vuajtjet etj. Gjithashtu, në Lituani kompensimi përfshin edhe pagesën e kompensimit material deri në 3.000 LTL (870 euro) për familje. Të gjithë ish të burgosurit dhe të depërtuarit fituan të drejtën e pensionit shtetëror, pensione të posaçme u dhanë për familjet e viktimave të rezistencës etj.

Në rastin bullgar, referuar të dhënave të qeverisë shqiptare, pagesa kompensuese ishte 23 euro/muaj, 10 më pak sesa parashikimi i Kodit Penal në RSH për ditë/burgu. Gjithashtu në Bullgari u aplikua fillimisht pagesa direkte në dorë prej 750 euro, për të ndjekur më pas procedurën standarde. Kompensimi ligjor parashikonte pagesa me 1 500 deri 5 000 leva/muaj, ose 1 060\$/muaj për vitet në kampet e punës dhe në burgje, ndërkohë që për të deportuarit dhe të shpërngulurit me forcë pagesa 800-2 500 leva/muaj, kurse për studentët që u detyruan të braktisnin studimet me 10 mijë leva/muaj.⁴⁹⁾ Në Gjermani që më 1992 me aktin e Korrigjimit ndaj padrejtësive të SED, u bë anulimi i vendimeve politike të gjykatave si dhe ndaj vendimeve me gjykim disproporcional penal, si dhe u miratua një paketë e gjerë kompensimi, përfshirë trajtimin e dhunës psikike dhe ata që kishin punuar në kampet e detyruara të punës. Të gjitha viktimat u dëmshpërblyen me rreth 300 DM/210\$ për muaj për vitet e dënimit. Gjithashtu pati trajtime të tjera të shumta plotësuese për individët në pamundësi shëndetësore pune, ata që kanë humbur profesionin dhe ata që jetonin në varfëri etj. Republika Çeke ka aplikuar sistemin më efektiv të tranzicionit të drejtë në vendet ish komuniste. Ai u përqendrua në drejtësi dhe pajtim. Deri në fund të vitit 1993, 96% e viktimave ishin rehabilituar dhe mbi 100 milionë euro u paguan si kompensime⁵⁰⁾. Kompensimi financiar ka pasur ndikim direkt edhe në besimin tek drejtësia⁵¹⁾, duke provuar tezën se nëse vendimmarrësit politikë

48) Po aty.

49) Lavinia Stan *Transitional Justice in Post-Communist Romania: The Politics of Memory*, Cambridge University Press, (2003), p. 165

50) Jacques Rupnik. (2002). “The Politics of Coming to Terms with the Communist Past. The Czech Case in Central European Perspective, *Transit*”, in: *Europäische Revue*, Nr. 22.

51) Roman David, “Transitional justice effects in the Czech Republic”, in: *Post-Communist Transitional Justice* edited by Lavinia Stan, Nadya Nedelsky, Cambridge University Press, 2015, p. 113

vendosin të rrisin kompensimin financiar, ata kështu investojnë tek rritja e besimit tek drejtësia. Në Çeki ish të përndjekurit politikë që kaluan më shumë se një vit në burg u kompensuan direkt me 120 mijë korona/6 660\$ dhe me 1 000 korona për çdo muaj burgim. Në Lituanë u kompensuan rreth 8 000 dollarë amerikanë/20 mijë litas për të mbijetuarit e rezistencës që kanë vdekur në luftë, gjatë hetimeve ose në burg.

Në Rumani kompensimi në pjesën më të madhe u bë që në fillim të viteve '90, duke iu dhënë prioritet viktimave të revolucionit të vitit 1989. Ligji rumun pësoi disa herë ndryshime, më kryesoret më 2009, ku u përcaktua shifra e kompensimit rreth 8 mijë euro për person, duke llogaritur se kanë mbetur pa kompensuar më pak sesa 10 mijë persona.

Në Estoni, sipas shembullit të pjesës lindore të Gjermanisë, u përdor modeli i besimit ose modeli i agjencisë së privatizimit. Privatizimi, i filluar nga ligji i privatizimit të qershorit 1993, përfundoi me sukses, pavarësisht nga shumë probleme.

Përfundime

Procesi i ndërtimit të demokracisë funksionale dhe i ndarjes me të kaluarën komuniste, mbështetur në parimin e drejtësisë dhe të barazisë rezultoi shumë më kompleks dhe i vështirë sesa procesi i reagimit dhe lëvizjeve të viteve 1989-1990 që çoi në ndryshimin e sistemit. Ndikim thelbësor patën natyra e vetë regjimeve të kaluara, mënyra e realizimit të ndryshimit të sistemit, tradita demokratike e shtetërore, potencialet ekonomike dhe burimet njerëzore në dispozicion, vizioni i elitave të reja politike dhe gatishmëria e shoqërisë për t'u përballur me vetveten. Midis vendeve ish komuniste gjenden modele e standarde të ndryshme aplikimi, të cilat reflektojnë edhe karakteristikat specifike të secilit vend. Trajtimi politik, moral dhe ligjor i viktimave të sistemit të kaluar, sidomos atyre të përfshirë në kategorinë e punës së detyruar, është pjesë e të tërës dhe reflekton sa tiparet aq edhe zgjedhjet që bëri secili vend.

Shqipëria nuk përbën një shembull suksesi, por as dështimi kategorik në këtë drejtim. Çdo fazë e procesit në Shqipëri erdhi e vonuar në kohë, ndaj ajo reflekton disa nga gabimet klasike, por edhe mësimet të brishta të nxjerra nga përvoja e vendeve të tjera. Duke qenë vend me histori unike izolimi dhe

diktature të brendshme, me nivel jetese në kufijtë e mbijetesës dhe me nivel të lartë të dhunës shtetërore mbi qytetarët kritikë, me mungesa në formimin demokratik dhe koncepte minimale mbi shtetin e së drejtës, Shqipëria u ndesh me sfida të mëdha, të cilat as nuk ishte e përgatitur dhe as nuk kishte vizionin e aftësinë t'i përballonte.

Ajo eksperimentoi vazhdimisht në kërkim të zgjidhjeve oportune me kalkulime elektorale, eksperimentoi me standardet, format, ligjet, vendimet, praktikat dhe grupet sociale, mori vendime nën presion dhe e burokratizoi procesin, duke e zgjatur shumëfish më tepër sesa premtimi e parashikimi, si dhe për pasojë, duke mos arritur të ketë një bilanc të qartë të nivelit të integritetit real të ish të përndjekurve politikë në sistemin e shoqërinë e re.

Natyra eksperimentale dhe kontrolli politik mbi procesin demotivoi nismat e ish të përndjekurve politikë për reagim kolektiv dhe ndikim të qëndrueshëm në vendimmarrjen politike.

Pas rreth tri dekadash Shqipëria, në dallim nga shumë prej vendeve të tjera ish komuniste, përballet ende me sfidën e përballjes me të kaluarën. Ajo ka nevojë për reflektim serioz, për strategji afatgjatë, për heqje dorë nga keqpërdorimi i pasojave të së kaluarës për synime elektorale, për politika reformatore e konsensuale si dhe për investim cilësor në rritjen e harmonisë dhe ndërveprimit në shoqëri. Integriteti real i ish të përndjekurve politikë do të ndodhë vetëm kur këto sfida të pranohen dhe të jetësohen.

Vështrim analitik mbi sistemin e burgjeve, internimeve dhe përdorimin e punës së detyruar gjatë regjimit komunist në Shqipëri

ABSTRAKT

Punimi është një studim mbi mekanizmat e ushtrimit të dhunës gjatë regjimit komunist dhe jep një panoramë mbi sistemin e burgjeve, internimeve, trajtimin e kundërshtarëve të regjimit brenda këtij sistemi, si dhe analizon arsyet e përdorimit të punës së detyruar në këto burgje dhe kampet e internimit.

Tipare të përgjithshme të regjimeve totalitare komuniste

Komunizmi, në këndvështrimin e atyre që e promovuan atë, ishte i destinuar të riformatonte shoqërinë njerëzore kudo në botë¹⁾ sipas një modeli që theksonte sa barazitizmin, aq edhe antagonizmin e përhershëm të saj. Në sistemet politike të ndërtuara duke u bazuar në këtë ideologji në thelb totalitare, pajtimi ishte i pamundur ndërmjet atyre që besonin në parimet e kësaj ideologjie dhe ndërmjet atyre që kërkonin një tjetër model qeverisjeje.

Vullneti për t'i përjetësuar regjimet komuniste dhe lidërshtipin në krye të tyre krijoi një sistem dhune dhe represioni. Mohimi i lirive dhe të drejtave themelore, sociale dhe politike për individët e një kategorie të shoqërisë, argumentohej nga propaganda zyrtare si një çmim i vogël që duhej paguar për të prekur ëndrrën e përealizueshme të një shoqërie pa klasa, pa pronë dhe pa varfëri. Persekutimi i çdo individi të konsideruar të rrezikshëm për pushtetin e lidërshtipit komunist dhe indoktrinimi me ideologjinë marksiste dhe derivatet e saj i pjesës tjetër të shoqërisë është një prej trashëgimive kryesore të komunizmit.

Regjimet komuniste ndërtuan një mekanizëm të rafinuar shtetëror dhune dhe terrori. Dhuna konsiderohej mjeti i vetëm për marrjen e pushtetit, ndërsa terrori ishte i domosdoshëm për ta konsoliduar dhe përjetësuar pushtetin dhe kultin e individit të lidërshtipit komunist. Qysh në vitin 1918, "ati" i Revolucionit Bolshevik të Tetorit, Vladimir Iliç Lenini do të porosiste drejtuesit komunistë lokalë: *"Shokël Rebelimi i kulakëve në pesë rajonet duhet të shtypet pa mëshirë. Ne duhet t'u japim një mësim të mirë. 1) Varni 100 kulakë të regjur publikisht. 2) Botoni emrat e tyre. 3) Merruni të gjithë ushqimin. 4) Merrni pengje. Të gjitha këto të bëhen që të përhapet fjala anëmbanë, njerëzit të shikojnë dhe të tmerrohen"*.²⁾

Pasuesi i tij, Josif Visarionoviç Stalin i përsosi mekanizmat e dhunës dhe të terrorit të shtetit sovjetik. Gjatë qeverisjes së tij, emri i Stalinit dhe komunizmi ishin shndërruar në sinonime. Stalini ka hyrë në kujtesën historike me çibukun e tij në buzë teksa jepte urdhrin *"Të pushkatohet!"* apo *"Të pushkatohet"*

1) David Pryce-Jones, *The War that never was; the fall of the Soviet Empire 1885-1991*, London: Phoenix Press 1995, f. 1.

2) Po aty, f. 11.

menjëherë!”³⁾ Në regjimin e tij termat e rinj “proletarë”, “luftë klasash” ishin rend i ditës. Termat e tjerë të përdorur të cilët do të përqafoheshin nga të gjithë diktatorët komunistë të Evropës Lindore e Qendrore do të ishin “revizionistët”, “trockistët”, “kulakët”, “borgjezët”, “sabotatorët”. Të gjithë këto terma të “zbuluar” prej Stalinit do të ktheheshin në “besëtytni” për të gjithë komunistët dhe ndjekësit e luftës së klasave dhe të kultit të individit.

Eliminimi i kundërshtarëve, gjyqet politike, sistemi i burgjeve dhe internimeve, gulagët e tmerrshëm ishin pjesë e mekanizmit shtetëror për të frikësuar, nënshtruar dhe kontrolluar shoqërinë. Në këtë strukturim dhune, organizmi më i frikshëm për mbrojtjen e pushtetit të sovjetëve dhe e ushtrimit të dhunës dhe të terrorit në Bashkimin Sovjetik ishte KGB (Komiteti për Sigurimin e Shtetit). Ai ishte caktuar nga partia për të zbuluar, ndjekur dhe, jo rrallë, eliminuar “armiqtë e popullit”. Sipas këtij modeli, u ngritën të gjitha shërbimet sekrete në Lindjen Komuniste. Në Shqipëri ekuivalenti i tij ishte Sigurimi i Shtetit. Do të ishin me miliona njerëz në Bashkimin Sovjetik dhe me mijëra në Shqipëri të cilët do të vuanin pasojat e këtyre strukturave të frikshme të regjimit, një histori për të cilën deri më tani nuk kemi një studim të mirëfilltë shkencor. Mohimi dhe sakrifikimi i çdo vlere njerëzore nga ana e kësaj strukture represive do të ishte në të vërtetë “fytyra” e këtyre regjimeve.

Do të ishin këto mekanizmat e dhunës dhe të terrorit që gradualisht do t’i shndërronin shoqëritë në këto vende në të mbyllura dhe të nënshtruara. Shkrimtari i madh rus Aleksandër Sollzhenitsin (Alexander Solzhenitsyn) konstaton në veprën e tij “Arkipelagu Gulag” se në regjimet totalitare komuniste *“shteti nuk ekziston më si klasë sunduese, por si shtet skllavopronar”*⁴⁾ Njeriu i ri, apo siç e quante ai “*Homo Sovieticus*”, të cilit shteti i impononte bindjet, besimin, shijet, rrjedhën e jetës, nuk mund të ishte një njeri i lirë. Në burgje, kampe pune dhe internimi, dehumanizimi i njeriut mori përmasa të frikshme. Akademiku i mirënjohur rus, Andrei Sakarov, i ka përshkruar “gulagët” apo kampet e punës si *“vende ku jeta njerëzore nuk kishte asnjë lloj vlere dhe çdo gjë njerëzore pushonte së ekzistuari”*⁵⁾.

3) Po aty,

4) Po aty.

5) Jay Bergman, Meeting the demands of reason; the life and thought of Andrei Sakharov, New York: Cornell University Press, 2009, f. 308

Jeta në kampe dhe zona internimi

Pas vendimeve të marra në dhjetor 1944, një sërë urdhëresash detyruan një kategori të caktuar njerëzish: pronarë tokash, tregtarë, ish politikanë të largohen nga qytetet kryesore të Shqipërisë si: Tiranë, Durrës, Korçë, Shkodër etj., dhe të jetonin në zona të tjera të vendit. Këtyre individëve u hiqej e drejta për t'u kthyer në shtëpitë e tyre, të cilat u konfiskuan dhe e përdorën për të strehuar zyrtarë të regjimit të ri, familje të dëshmorëve të Lëvizjes Nacionalçlirimtare etj.

Që prej vitit 1945, filloi të përdorej internimi si një masë ndëshkimore ndaj kundërshtarëve politikë. Të dhënat më të hershme që kemi për zbatimin e kësaj mase i takojnë shkurtit të vitit 1945, kur Mehmet Shehu porosi të internohen personat që strehojnë të arratisurit në male, apo “kriminelët e luftës”, si dhe ata që nuk pranonin të dorëzonin armët⁶. Në dosjen që përmban këto urdhra, jepen edhe emrat e banorëve të Malësisë së Shkodrës, Pukës e Mirditës të cilët janë internuar. Sipas këtyre dokumenteve, internimet nuk janë kryer duke u bazuar në një ligj të posaçëm.

Ato kanë shërbyer si mjet dhune dhe presioni, me qëllimin e vetëm për të nënshtruar banorët e Veriut të cilët nuk ishin mbështetës së Qeverisë Provizore të E. Hoxhës.

Një tjetër kategori që u internuan që në fillimet e vendosjes së regjimit komunist në Shqipëri, ishte ajo e familjeve të personave që ishin dënuar si “kriminelë lufte”. Nga kërkimet e deritanishme nuk gjenden shumë të dhëna për vendimet e internimeve të tyre, por dëshmitë e shumë prej tyre e vërtetojnë se ata janë dërguar në kampe internimi që prej vitit 1945. Në një analizë të përgjithshme vitet 1945-1949 kanë qenë vitet më të rënda të zbatimit të këtij sistemi, për shumë arsye:

Së pari, në këto vite funksiononte sistemi i kampeve të internimit të rrethuara me tela me gjemba, shumë të ngjashme me konceptin e kampeve të përqendrimit. Territori ku ishte shtrirë kampi ishte një vend i rrethuar me tela me gjemba i ruajtur nga anët kryesore me roje të armatosura. Kampet ishin të përshtatura në godina të vjetra, si depo repartesh, magazina ose baraka të

6) Arkivi Qendror i Shtetit (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.) 14/Arkivi i Partisë (më tej: AP)-Strukturat (më tej: Str.), Viti (më tej: V.) 1945, Dosja (më tej: D.) 215, Fleta (më tej: fl.) 31. Urdhër i Mehmet Shehut, komandanti i Korpusit III, Shkodër për shtabet e brigadave I, XI, XXIII, XXIV, 12 shkurt 1945.

përshtatura. Duke qenë se të gjitha këto kampe, nuk ishin të ndërtuara për të strehuar familjarë, por ato u përshtatën me shpejtësi si kampe grumbullimi apo përqendrimi, siç shprehej Enver Hoxha shpesh në mbledhjet e Byrosë Politike, kushtet elementare të jetesës, ushqimi, fjetja, higjiena, linin tej mase për të dëshiruar. Që prej marsit 1945, deri më 1949, ishin dy kampe të kësaj natyre, në Berat dhe në Krujë⁷⁾. Si rregull, të internuarit nga Veriu dërgoheshin në kampin e Beratit dhe ata të Jugut në Krujë. Kjo ishte një taktikë e mirëmenduar, pasi shmangte familjaritetin që mund të krijohet midis të internuarve dhe rojeve të kampit. Njëkohësisht kjo gjë krijonte vështirësi për familjarët e të internuarve të kujdeseshin për ta dhe t'u siguronin ndonjë mundësi më shumë për ushqimin dhe higjienën.

Së dyti, në vitet 1945 - 1949 internimet dhe dëbimet nga vendbanimet nuk kishin asnjë bazë ligjore. Është e rëndësishme të përmendet se deri më 1949, baza ligjore ku mbështetej ky sistem, mbetet ende për t'u qartësuar. Sipas studiuesit Kastriot Dervishi, qeveria e drejtuar nga komunistët shfrytëzonte në këtë drejtim legjislacionin e periudhës së Mbretërisë Shqiptare. Nëse kjo është e vërtetë, atëherë një pjesë e madhe e vendimmarrjes për internimet dhe dëbimet duhet të ishte atribut i Këshillit të Ministrave. Ne na rezulton që, pjesën dërrmuese të vendimeve e kanë marrë komandat ushtarake, ose ato të Mbrojtjes së Popullit, pararendëse të Sigurimit të Shtetit.

Së treti, në këto kampe internimi nuk dërgoheshin persona qëishin drejtpërdrejtë fajtorë, por të afërmit e njerëzve të padëshiruar për regjimin: të të arratisurve jashtë vendit, të atyre që ishin maleve dhe po organizonin rezistencë kundër regjimit; të burgosurit politikë; të partizanëve të dezertuar nga ushtria komuniste. Më 10 janar 1949 u miratua dekreti nr. 649, i cili legalizoi "dëbimet dhe konfiskimet". Më 26 qershor 1954, ky dekret u rishikua dhe u plotësua, duke shmangur disa kundërshtime që kishte në raport me dekretin e miratuar tre muaj më parë që titullohej: "Mbi konfiskimet", si dhe për të përcaktuar më mirë termat juridikë mbi nocionin e internim-dëbimeve⁸⁾. Dekreti u miratua nga Kuvendi Popullor më 2 gusht 1954 dhe sanksiononte internim-dëbimin si masë

7) Kastriot Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë Komuniste*, Tiranë: ISKPK, 2015, f. 79.

8) *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1954, D. 1057, fl. 2. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu paraqitur Këshillit të Ministrave në lidhje me projekt-dekretin, mbi internim-dëbimet, pa datë.

administrative për kundërshtarët politikë. Ky dekret lejonte *de jure* mbylljen e kampeve të punës, por *defacto* ato u zhvendosësi pjesë e sistemit të burgjeve.

Legjislacioni mbi internim- dëbimet ndryshoi sërish në vitet 1960, 1979 dhe 1986⁹⁾. Sistemi i internim-dëbimeve vazhdoi të urdhërohej kundër kundërshtarëve politikë të regjimit, personave që paraqisnin tendenca arratisjeje, apo familjarëve të të burgosurve politikë, si dhe kundër çdo personi për të cilin regjimi dyshonte se “paraqiste rrezikshmëri shoqërore”. Kjo donte të thoshte se masa e internim dëbimit mund të merrej edhe ndaj të burgosurve politikë që përfundonin dënimin. Nga viti 1979 masa e internim-dëbimit u aplikua edhe ndaj fëmijëve mbi moshën 14 vjeç. Të internuarit që akuzoheshin kryesisht për arratisje, ose agjitacion dhe propagandë dënoheshin, duke i larguar nga shtëpitë e tyre dhe transferoheshin në qendra internimi.

Ndonëse në bazë të ligjit koha e internim-dëbimit ishte 3-5 vjet, Komisionet e internim-dëbimeve kishin të drejtë ta zgjasnin pafundësisht këtë kohë¹⁰⁾. Në fondin arkivor të hetuesisë, pranë Arkivit të Ministrisë së Punëve të Brendshme, sot në administrim të Autoritetit për Informimin mbi Dosjet e ish Sigurimit të Shtetit, ka qindra vendime të tilla që tregojnë për shtyrjen e kohës së internimit. Në shumë raste kohëzgjatja e internimit i kalonte 20-30 vjetët. Familjeve e ish bashkëpunëtorëve të pushtuesit, krerëve të Ballit Kombëtar e Legalitetit, të internuara që prej vitit 1945 qëndruan në internim deri në rënien e regjimit komunist në vitin 1991. Kjo do të thoshte që 3-4 breza prej këtyre familjeve u lindën dhe rritën në internim, pa të drejta më minimale si qytetarë të RPSH/RPSSH.

Që prej vitit 1949, pranë Ministrisë së Punëve të Brendshme, por nën kontrollin e rreptë të Komitetit Qendror, funksiononin komisione të posaçme, të cilat merrnin vendimet për masën e internim-dëbimit (Komisioni i Dëbimeve dhe Konfiskimeve (1949-1954); Komisioni i Internim-Dëbimeve 1955-1976 dhe 1980-1990; Komisioni i Veçantë i Internim-Dëbimeve 1977-1979; Komisioni Qendror i Internimeve dhe Dëbimeve, 1990).

Sipas shifrave zyrtare të hartuara së fundmi nga institucionet qeveritare përgjegjëse për dhënie kompensimi për dëmet e shkaktuara gjatë periudhës së

9) Shih: K. Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë Komuniste...*, f. 33-37.

10) Arkivi i Ministrisë së Punëve të Brendshme (më tej: AMPB), F. 4/Hetuesia, V. 1949-1975.

diktaturës, internimet me vendim ishin 12 500, një shifër kjo që nuk përfshin të miturit, fëmijët e të burgosurve etj. Sipas një raporti të publikuar më 2016 nga Instituti i Studimeve për Krimet dhe Pasojat e Komunizmit (ISKK) në Shqipëri, në periudhën 1944 - 1990 të internuarit ishin 59 009. Sipas të njëjtit raport, të vdekurit për shkak të kushteve të internimit ishin 7022¹¹⁾.

Një masë relativisht më e butë e kufizimit të lirisë, si pasojë e internimit, ishte ajo e dëbimit, sipas së cilës një person ose një familje urdhërohej nga Komisioni Qendror që të largohej nga shtëpia e vet dhe të transferohej për të jetuar në një zonë tjetër që mund të ishte deri në 3 rrethe larg. Në dallim nga personi i internuar, personi i dëbuar mund të lëvizte në disa rrethe (përveç atij të origjinës) pa qenë nevoja të bënte kontrollin e përditshëm të punëtori operativ apo të ai i policisë. Vendet e identifikuar si qendra internimi politik ishin me dhjetëra në të gjithë Shqipërinë. Deri në vitin 1954 vazhdoi tipologjia e kampeve të internimit të rrethuara me tela me gjemba, në të cilët jeta e të internuarve ishte e vështirë. Pas vitit 1954 nuk bëhej fjalë më për zona të mbyllura si kampet e përqendrimit, por ishin fshatra nga të cilët të internuarit nuk mund të largoheshin pa leje. Çdo ditë të internuarit duhet të paraqiteshin për të firmosur në një regjistër në zyrën e Sigurimit apo të policisë.

Zonat më të njohura ishin fshatrat në rrethet e Fierit, Lushnjës, Vlorës e Beratit, por në të vërtetë në të gjithë Shqipërinë kishte fshatra që përdorehin për këtë qëllim. Kriteri i përgjithshëm vazhdoi të ishte që banorët e veriut internoheshin në jug dhe anasjelltas, duke zhdukur kështu kontaktin me territorin e origjinës dhe me miqësitë e vjetra. Të internuarit kryesisht punonin nëpër kooperativat bujqësore, por shpesh i angazhonin edhe në ndërtime publike ose rikonstruksione siç bënin edhe me të burgosurit politikë.

Një panoramë të plotë mbi internimet gjatë viteve '50 i pasqyron një relacion i ministrit të Brendshëm, Kadri Hazbiu në shtator të vitit 1963. Sipas këtij relacioni numri i të internuarve të Komisionit të internim-dëbimeve kapte shifrën 1103, të cilët gjeografikisht ishin shpërndarë në këtë mënyrë: "662 janë vendosur në rrethin e Lushnjës, 206 në rrethin e Fierit, 71 në Thumanë të Krujës, 66 në Borsh të Sarandës, 30 në rrethin e Beratit, 19 në Hajmel të

11) Të dhënat janë marrë nga faqja zyrtare e Institutit të Studimeve të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit.

Shkodrës, 10 në Cërrik të Elbasanit, 12 në rrethin e Rrëshenit, 11 në Zvërnec të Vlorës, 3 në rrethin e Tepelenës, 4 në rrethin e Lezhës, 5 në rrethin e Vlorës, 1 në Gramsh, 1 në Gjirokastër dhe 1 në Maliq të Korçës”¹²⁾ Sipas kategorive shoqërore të internuarit ndaheshin: “103 t’internuar si pjestarë të familjes të kriminelave të luftës që nuk përfitojnë nga amnistija (pjestarë të familjes të Gjon Marka Gjonit, Prenk Previzit, Abas Kupit, Muharem Bajraktarit, Qazim Mulletit, Hysni Demës, Fiqiri Dines etj.).

Këta janë vendosur në rrethin e Lushnjes, e në pjesën më të madhe në Gradishtë. 2) 101 t’internuar janë bajraktarë, kulakë ose pjestarë të familjeve të tyre, që kanë t’arratisur jashtë shtetit. 3) 292 t’internuar kanë pjestarë të familjes së tyre t’arratisur jashtë shtetit, të cilët zhvillojnë veprimtari spiunazhi ose futen si diversantë në vendin tonë. 4) 239 t’internuar kanë pjestarë të familjes së tyre t’arratisur jashtë shtetit dhe që banojnë në brezin kufitar (5 km. larg kufirit). 5) 271 t’internuar për rrezikshmëri arratisje”¹³⁾. Pjesa tjetër ishin të dënuar për shkaqe ordinere.

Kampi i Tepelenës (1949-1953)

Vitet 1949-1953 ishin padyshim vitet më të vështira për regjimin komunist në Shqipëri. Pas prishjes së marrëdhënieve me Jugosllavinë e Titos, pavarësisht propagandës së saj, qeveria komuniste u përball me vështirësi si ekonomike ashtu dhe në planin politik. Në të njëjtën kohë, qeveria shqiptare u përball me një trysni që vinte si nga fqinji jugor, Greqia, ashtu edhe nga shtetet perëndimore.

Në Greqi, Lufta Civile ishte në fazën e saj kulmore dhe qeveria shqiptare jetonte me frikën e një sulmi të mundshëm nga Greqia. Ndërkohë, ShBA dhe Britania e Madhe filluan një operacion të përbashkët, i cili kishte synim të përmbyste regjimet komuniste në Evropën Lindore.¹⁴⁾ Në kuadër të këtyre operacioneve, ato stërvitën dhe dërguan në Shqipëri grupe të

12) *Autoritetipër Informim mbi Dosjet e ish-Sigurimit të Shtetit* (më tej: *AIDSSH*), F. Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, V. 1963, D. 168. Relacion i Ministrisë së Brendshme për Kryesinë e Këshillit të Ministrave, 30 shtator 1963

13) *AIDSSH*, F. Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, V. 1963, D. 168. Relacion i Ministrisë së Brendshme për Kryesinë e Këshillit të Ministrave, 30 shtator 1963.

14) Në të vërtetë, shumë studime mendojnë se Perëndimi synonte t’i mbante nën presion qeveritë komuniste të Evropës Lindore, në mënyrë që të pengonte përhapjen e ideologjisë komuniste në shtetet perëndimore si p.sh. Itali dhe Francë.

arratisurish politikë shqiptarë. Të gjitha këto rrethana të brendshme dhe të jashtme, shkaktuan vështirësi në jetesën e shqiptarëve, gjë që shkaktoi rritjen e pakënaqësisë së tyre për shkak të kushteve shumë të vështira ekonomike¹⁵⁾. Vështirësitë ekonomike rrisnin numrin e të pakënaqurve ndaj regjimit. Si pasojë, në këto vite, ka një rritje të numrit të të arratisurve jashtë kufirit të Shqipërisë, gjë që shtoi numrin e familjeve që internoheshin. Kushtet e vështira ekonomike dhe masa e madhe e të internuarve pati reflektim të drejtpërdrejtë në kushtet tejet të vështira të jetesës në kampin e Tepelenës.

Pas mbylljes së kampeve të rrethuara me tela me gjemba të Beratit dhe Krujës, të internuarit u transferuan në Tepelenë. Fillimisht si zona internimi u përdorën fshatrat e Turhanit, Memaliajt dhe Veliqiotit dhe, më pas, u zhvendosën në afërsi të qytetit të Tepelenës. Arsyeja që u zgjodh Tepelena si vend internimi, mendojmë se ka të bëjë me disa lehtësi praktike. Tepelena ishte nën juridiksionin e Drejtorisë së Punëve të Brendshme të Beratit dhe aty gjendeshin 6 kabina të mbetura nga koha e pushtimit italian, të cilat u përshtatën si vendbanime për të internuarit¹⁶⁾.

Në kampin e Tepelenës ishin strehuar familjet e politikanëve shqiptarë të cilët kishin qenë pjesë e administratave të pushtimit gjatë Luftës, krerëve të Ballit Kombëtar dhe Legalitetit, krerëve të Dibrës të tillë si: Gjonmarkaj, Kazazi, Bajraktari, Mirakaj, Kola, Kaloshi, Dine, Previzi, Kupi, Merlikaj, Petrela, Blloshmi, Mulleti, Biçaku etj. Kampi i Tepelenës u drejtua nga dy komandantë: Bektash Pogaçe (1949-1952) dhe Haki Ibrahim (1952-1953), të dy me arsimim të papërfunduar¹⁷⁾ Lek Previzi një i internuar në kampin e Beratit dhe më pas në Turhan dhe Tepelenë kujton: “Propozimi [për transferimin e të burgosurve në Tepelenë] vinte nga Manush Myftiu, një shpirt kriminal. Ky, në konferencën e Beratit kishte propozuar se të gjithë kundërshtarët e armiqtë e tyre, të vriteshin, nga mosha 12 vjeç e lart. Sa që dhe vetë Enveri ishte çudit. Si u vendos transferimi nga Berati, në maj 1948, të internuarit të ngarkuar në 38 kamionë të ushtrisë, nisën natën rrugës së keqe malore të grykës së Këlcyrës, që llogaritën të kenë qenë mbi 2500 vetë.

15) Burimet dokumentare flasin për kushte tejet të vështira ekonomike, veçanërisht në krahinat e veriut, të cilat ishin përballë një krize të vërtetë urie.

16) Kastriot Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë Komuniste*, Tiranë: ISKPK, 2016, f. 17.

17) Po aty, f. 18.

Por ç 'ndodhi? Në një kthesë të keqe një kamion përmbysset dhe aty vdesin burrë e grue çifti Petrela, që i hedhin foshnjët që mbanin, të cilët shpëtojnë mrekullisht. Pati dhe disa të plagosur e të sakatuar. Kamionët arritën në Tepelenë, dhe s'u ndalën aty, kaluan tutje, deri në Turan, Veliçot e Memaliaj, ku i shkarkuan si t'ishin thasë me patate¹⁸⁾. Kampi i Tepelenës vazhdoi të ishte një vend i rrethuar me tela me gjemba, në të cilin të internuarit kontrolloheshin nga ushtarë të armatosur. Sipas studiuesit Kastriot Dervishi, i cili ka dhënë një panoramë shumë të plotë mbi burgjet dhe kampet e internimit në Shqipërinë Komuniste, gjatë viteve 1949-1953, në Tepelenë u vendosën gjatë viteve 1950-1952 kanë qenë të internuar nga 600 vetë më 1952 deri në 1405 vetë në gusht 1950: burra, gra, të moshuar dhe fëmijë¹⁹⁾. Tepelena nuk ishte i vetmi vend internimi në Shqipëri. Kampe të tjera ishin dhe ai i Porto Palermos (1949-1951), ai i Kuçit të Kurveleshit etj. Por, kampi i Turanit dhe ai Tepelenës janë dy kampet të cilat mbeten të pashlyera në kujtesën e atyre që patën fatkeqësinë për të jetuar në të. Turani dhe Tepelena mbahen mend për kushtet tejet të vështira të jetesës dhe mungesën e theksuar të ushqimit, për mungesën e theksuar të higjienës, për punën tejet të rëndë që burrat, gratë dhe fëmijët mbi moshën 12 vjeç ishin të detyruar të zhvillonin, si dhe për fëmijët që humbën jetën nga sëmundjet apo nga minat e mbetura nga koha e Luftës së Dytë Botërore dhe që rrethonin territorin e kampit.

Humbja e jetëve njerëzore, veçanërisht të fëmijëve është ajo që e bën kampin e Tepelenës një vend të veçantë kujtimi dhe reflektimi. Ndonëse hulumtimi në dokumentet arkivore nuk është ende i thelluar dhe ka nevojë për një kërkim të mëtejshëm, ato tregojnë që gjatë viteve 1949-1950, lajmërohet për raste vdekjesh nga dizenteria. Ndërkohë që nga muaji tetor 1950 deri në dhjetor të po atij viti numri i fëmijëve është zvogëluar me 285 vetë. Kjo diferencë kaq e madhe në shifra mund të shpjegohet edhe me një urdhër për të lejuar fëmijët e vegjël të qëndronin tek të afërmit e tyre të cilët nuk ishin të internuar.

Ky ndryshim erdhi pas një diskutimi në Byronë Politike të situatës në kampin e Tepelenës dhe të Valiasit. Enver Hoxha pohoi se “nuk është mirë që

18)<https://kuito.al/si-u-kriiuan-e-si-funksionuan-kampet-e-internimit-ne-diktaturenkomuniste-ne-shqiperi/> vizituar më 25.6.2018.

19)<https://kuito.al/si-u-kriiuan-e-si-funksionuan-kampet-e-internimit-ne-diktaturenkomuniste-ne-shqiperi/> vizituar më 25.6.2018.

mbahen fëmijët në kampe përqendrimi” duke shtuar se “atje mund të jenë fëmijët gjer në 2-3 vjeç që kanë nevojë për nënat e tyre”²⁰⁾.

Mbi numrin e fëmijëve që humbën jetën në Tepelenë kemi dëshmi të shumta, të cilat jo gjithmonë konvergojnë. Vëmendja e studiuesve duhet të përqendrohet në përcaktimin e saktë të numrit të tyre dhe për këtë duhet ende hulumtim qoftë në burimet dokumentare, të cilat janë shfrytëzuar pjesërisht dhe mbetet ende për t’u hulumtuar pjesa dërrmuese e tyre, ashtu dhe në kryqëzimin e dëshmive të të mbijetuarve të kampit të Tepelenës.

Lekë Previzi e kujton kështu jetën në Tepelenë: *“të internuarit e Tepelenës, gra e burra ishin kthyer në kafshë bartëse me pesha të renda, si dru, shtylla trungje, pllaka guri etj. Për të plotësuar këtë tregim dëshmues, me vrasjen e Bardhok Bibës në gushtin 1949, Tepelenës iu shtuen 500 familje mirditore që përbanin 2500 vetë, pleq, gra e fëmijë, që u shtuen problemet dhe vdekjet i përfshinë edhe ata, kryesisht në fëmijë. Me ardhjen e mirditorëve, të internuarit arritën në rreth 5000. Për mungesë vendi në katër gazermat me shtretër, ata u strehuan në dy gazerma boshe pa skele druri, drejt në çimento. Në nëntor 1951 pati një lirim fëmijsh, të paktë, sepse familjet s’kishin ku me i çue. Por, me këtë rast u liruen një pjesë e mirditorve, dhe disa burra. Kështu që u lirua vend dhe të gjithë të internuarit u mblodhën në katër gazermat me skele druri. Nuk pati më internime masive. Por herë pas here binin ndonjë familje dhe individë. Filluan të bien të burgosur që kishin mbaruar dënimin, dhe këta ishin klerikë katolikë, dhe disa intelektualë shkodranë. Në verë 1952, sollën nga Tirana dhjetra familje dhe burra, me pretekte të ndryshme²¹⁾”.*

Një tjetër dëshmi e dhimbshme është dhe ajo e Gjellë Gjokolës, e cila humbi vajzën e saj në Tepelenë. Vajza kishte lindur ditën që bashkëshorti i Gjellës, së bashku me vëllain e tij dhe 60 malësorë ishin arratisur në Jugosllavi. Gjellën dhe kunatën e saj e kishin arrestuar. Kunata kishte lindur fëmijën rrugës. Të dyja gratë fatkeqe, së bashku me fëmijët e porsalindur i kishin mbajtur katër muaj në hetuesi dhe më pas i kishin internuar në Tepelenë. Gjela kujton: *“Erdhi Beqir Balluku. Bani apelin. Qemë 3 mijë vetë, u bëmë 6 mijë vetë. U internuan edhe 3*

20) AQSH, F. 14/AP-organet udhëheqëse (më tej: OU), V. 1950, D. 70, fl. 16. Nga fjala e Enver Hoxhës në mbledhjen e Byrosë Politike, 22 nëntor 1950.

21) <https://kuito.al/si-u-krijuan-e-si-funksionuan-kampet-e-internimit-ne-diktaturen-komuniste-ne-shqiperi/> vizituar më 25.6.2018.

mijë vetë të tjerë. I sollën atje... Nuk e di, se si jam gjallë sot pra, merr vesht a jo! Tepelena ishte: gjethe lisi hanim, lende, hithna ... I zinin e i hanim. E kemi jetue e kemi ardh ne ship ... Na jepshin vetëm dy lek bukë sa me rru gjallë, si sot deri nesër në këtë vakt. Ata na jipshin vetëm ndoi groshë, n' ata fuçiat me naft qe s'hahej. Ishim popull shumë, ishim 6 mijë vetë.

Pale, pale, pale ... në Tepelenë! Ah Tepelena, çfarë maj mend unë! Sa njerëz kanë vdek atje, shpresë na m'zotin! E kot. Tre mijë vetë kane ardhë kot, se kanë vra Bardhok Bibën. Ishim 3 mijë vetë, u bamë 6 mijë dhe ... U pre buka mrapa, u pre buka, u pre ushqimi, vetëm t'u varros njerëz përditë, për ditë. Se harroj kurrë. Nji e kishte vra (Bardhok Bibën) se kishte vra gjithë Mirdita! I internuan gjithë Mirditën. Vinin makinat me të internum, pa fund. Fmijët krejt t'u vdek Se mban mend historia! O safmi kane vdekatje... Malsija e Shkodrës u kanë vdek kalamaj shumë. Nji shkodrane quhej Tereza, tre mbesa i vdiqën prej tifos si vajzat tona: 14 vjeç, 12 vjeç, 6 vjeç. Tre mbesat i ka lane vdek e asht liru përnjiherë me mu, e s'ka pas kënd, me fut në shpi". Nata kur Dila, tre vjeç, dha shpirt duke lyp ujë ... ”²²⁾

Disa studiues mendojnë se ishte pikërisht vdekshmëria e lartë e fëmijëve në kampin e Tepelenës dhe nevoja për të konsoliduar sistemin e internim-dëbimeve, që i detyroi drejtuesit e lartë komunistë të merrnin vendimin në fund të vitit 1953 për ta mbyllur kampin e Tepelenës dhe në përgjithësi kampet e rrethuara me tela me gjemba.

Jetesa në burgje dhe puna e detyruar në kampet e vendosura pranë tyre

Në bazë të dokumenteve të shfletuara deri tani në arkivat e Ministrisë së Brendshme dhe të KQ të PKSH/PPSH, numri i personave të arrestuar, veçanërisht në vitet 1945-1947 ishte i konsiderueshëm²³⁾. Burgjet ekzistuese në vitin 1944 ishin tërësisht të pamjaftueshme për të përballuar arrestimet e të gjitha kategorive të sipërpërmendura. Qeveria e drejtuar nga Enver Hoxha përdori shtëpitë private dhe institucionet e tjera publike, si qendra paraburgimi

22) <https://kuito.al/giele-gjikola-ne-kampin-e-tepelenes-lashe-shpirtin/> vizituar më 24 qershor 2018.

23) Për të përcaktuar numrin e saktë të arrestimeve dhe dënimeve të kësaj periudhe do të duhej një studim më i thelluar.

24) K. Dervishi, Burgjet dhe kampet e Shqipërisë Komuniste..., f. 79.

dhe torture. Në vitet 1944-1946 burgjet politike vareshin nga Drejtoria e Mbrojtjes së Popullit, asokohe strukturë operative e Ministrisë së Mbrojtjes. Në vitin 1947 të gjitha burgjet kaluan nën kontrollin e Ministrisë së Brendshme që ishte përgjegjëse për sigurinë e brendshme, ndërsa perimetrat e jashtëm kontrolloheshin nga ushtarët e shërbimit të detyrueshëm, duke bërë kujdes të zgjidheshin ata më besnikët²⁴⁾ Tetë burgjet ekzistuese të periudhës para Luftës së Dytë Botërore iu rezervuan të burgosurve politikë të cilët përcaktoheshin si “armiq të popullit”, shtatë burgje të burgosurve të përcaktuar si “ordinerë” dhe tre burgje ishin të përziera. Gjatë kësaj periudhe, krahas burgjeve filluan të funksiononin kampet e punës për të burgosurit²⁵⁾. Kampet e punës ishin vende ku dënimi kryhej duke bërë punë të detyruar si në bonifikim, ndërtime veprash publike, nxjerrje mineralesh, bujqësi etj. Ato ndërtoheshin shpeshherë pranë vendit ku të burgosurit duhet të punonin. Kampet e tilla kanë qenë të përkohshme (të ndërtuara me çadra apo baraka, të rrethuar nga tela me gjemba dhe rreptësisht të kontrolluara nga ushtarë të armatosur), ndërsa në raste të tjera ishin të vendosura në formë të përhershme, sidomos afër minierave.

Të gjithë të burgosurit politikë detyroheshin të punonin në këto kampe pune. Kampet e para të punës për të burgosurit ishin ato të Jubës, afër Durrësit (1946); ai i Maliqit, afër Korçës (1946); Bedenit dhe Lekajt, afër Kavajës (1948), Valshuk, Berat (1948) e shumë të tjerë.

Karakteristikat e kampeve të punës kishin edhe vendet e internimit gjatë kësaj periudhe. Të gjithë të internuarit, pavarësisht nëse ishin burra, gra, të moshuar apo fëmijë, jetonin në vende të rrethuara me tela me gjemba dhe detyroheshin të punonin në punë tejet të rënda. Kampe të tilla pune për të internuarit kishte në Tiranë, Tepelenë, Cërrik etj.

Gjatë viteve 1951-1990 regjimi krijoi mekanizma për të vijuar luftën e klasave dhe diktaturën e proletariatit si e vetmja mënyrë për të mbajtur në këmbë regjimin. Represioni u bë më i strukturuar dhe sistematik. Ndërsa deri në vitin 1949, ende nuk ishin formalizuar me anë të ligjeve dhe vendimeve organizimi i jetës në burgje dhe vende internimi, tanimë sistemi bëhet më solid dhe i bazuar mbi një bazë të qartë ligjore. Nga hulumtimet paraprahe që zhvilluam në arkiva rezulton se ka ende dokumente të pazbuluara që japin dëshmi mbi jetën e të burgosurve dhe të internuarve gjatë kësaj periudhe. Kështu, në Fondin e

25) Po aty.

Këshillit të Ministrave në Arkivin Qendror Shtetëror gjenden një numër dokumentesh që i referohen normave ushqimore të të burgosurve dhe të internuarve, si dhe modalitetet e pagesës së tyre. Ndonëse kërkimi ka nevojë për thellime të mëtejshme, rezulton se jeta e të burgosurve ishte tejte e vështirë edhe për sytë e drejtuesve të lartë komunistë. Të burgosurit që punonin nëpër kampe pune, shpërbleheshin në bazë të realizimit të normës.

Por shpërblimi nga puna e tyre derdhej në masën 85% në buxhetin e shtetit dhe vetëm 15% derdhej në buxhetin e Ministrisë së Punëve të Brendshme dhe do të përfitohej nga të burgosurit, por edhe kjo jo në vlerë monetare, por për veshmbathje e pajisje pune²⁶⁾.

Në vitin 1950 ka një ulje të normës ushqimore të të burgosurve në burgje dhe kampe pune. Sipas dokumenteve të fondit të Këshillit të Ministrave që gjendet në Arkivin Qendror të Shtetit, kaloritë e të burgosurve politikë që nuk punonin u caktuan të ishin 1803 në ditë, ndërsa për të burgosurit në kampe pune do të merrnin 2347 kalori në ditë. Kaloritë më së shumti do të vinin nga buka (900 g), oriz, makarona dhe vetëm 100 g mish²⁷⁾.

Me kalimin e viteve regjimi hapi burgje të reja në të gjitha qendrat kryesore, duke dalluar gjithmonë ato të rezervuara për të burgosurit politikë nga burgjet e destinuara për të burgosurit ordinerë. Qëllimi zyrtar i paraburgimit për të burgosurit politikë ishte “riedukimi dhe rehabilitimi” nëpërmjet vuajtjes dhe punës, kështu që, përveç burgjeve (që ishin të izoluara e të rrethuara me tela me gjemba dhe me ushtarë, brenda të cilave të burgosurit vuanin dënimin e tyre pa punuar), regjimi filloi ndërtimin e kampeve të punës. Vetëm dy burgje në Shqipërinë komuniste nuk përdorreshin si kampe pune, ndërsa të gjithë të tjerat kishin edhe këtë funksion.

Pothuajse të gjithë të burgosurit që ishin në gjendje të punonin caktoheshin në këto kampe dhe, me kalimin e viteve, numri i kampeve të punës tejkaloi atë të burgjeve. Punimet publike më të mëdha në Shqipëri, gjatë viteve të komunizmit, janë realizuar nëpërmjet punës së detyruar të të burgosurve (si të burgosur politikë ashtu dhe ordinerë) dhe të të internuarve, të cilët ishin të

26) *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1953, D. 1093, fl. 4. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu paraqitur Këshillit të Ministrave në lidhje me projekt-dekretin, mbi shpërblimin e të burgosurve që punojnë në ndërmarrje dhe ente shtetërore, 12 qershor 1953.

27) *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1950, D. 704, fl. 21. Vendim i Këshillit të Ministrave nr. 657, datë 21.8.1950 mbi racionet e ushqimit për personelin e MPB dhe të burgosurit e të internuarit.

detyruar të punonin në këto vepra edhe për të mirëmbajtur veten. Edhe në këtë periudhë pjesa më e madhe e burgjeve ishte konceptuar si kamp pune, në të cilat kushtet e jetesës ishin shumë të vështira. Në fillim të viteve '50, veçanërisht pas vdekjes së Stalinit, vërehet një lloj ndryshimi në drejtim të përmirësimit të jetesës të së burgosurve. Më 10 nëntor 1953 u diskutua një projektdekret mbi shpërblimin e të burgosurve të cilët punonin në ndërmarrje dhe ente shtetërore. Ndryshe nga periudha e mëparshme, të burgosurit do të paguheshin në bazë të plotësimit të normës. Tashmë të burgosurit do të merrnin 35% të pagesës së tyre në formë veshmbathjesh apo vegla pune dhe kampet, me kalimin e kohës, do të trajtoheshin si pjesë e sistemit të hozrashotit²⁸⁾.

Sipas relacionit të paraqitur nga ministri i Punëve të Brendshme, nga ky ligj ishin lënë jashtë të internuarit, pasi ata ishin dënuar administrativisht. “Të internuarit do të vendoseshin në punë të ndryshme dhe nuk do t’u ndahet (jepet) asgjë nga të ardhurat e punës së tyre, por me këto do të sigurojnë mjetet e jetesës. Këtyre të internuarve nuk do t’u paguhet asgjë nga shteti, ndërsa atyre që nuk janë në gjendje pune do t’u sigurohet ushqimi, veshmbathja dhe teshat e fjetjes si gjer më sot”²⁹⁾. Një përmirësim vërehet dhe në racionet e ushqimit që u jepeshin të burgosurve që punonin. Sipas relacionit që shoqëronte Vendimin e Këshillit të Ministrave mbi normat e ushqimit të të burgosurve që punonin në ndërmarrje dhe ente shtetërore, thuhet se deri më 1954 normat e ushqimit të të burgosurve ishin pakësuar me gati 50% dhe, si rezultat, rendimenti i tyre i punës kishte pësuar një rënie të ndjeshme. Vërehej keqësim i gjendjes së tyre shëndetësore dhe rritje e numrit të të sëmurëve³⁰⁾. Sipas këtij vendimi, të burgosurit do të trajtoheshin si më poshtë:

Bukë	900 g/ditë
Koloniale	120 g/ditë
Mish	100 g/ditë
Sheqer	10 g/ditë
Vaj	15 g/ditë
Kripë	15 g/ditë
Çaj ose kafe	respektivisht 1 dhe 2 g/ditë ³¹⁾

Për të burgosurit që punonin në minierën e Bulqizës norma ushqimore ditore ishte pak më e lartë. Ata, përveç ushqimeve të sipërpërmendura, furnizoheshin me 16 g djathë në ditë, 36 g marmelatë dhe 7 kokrra vezë në muaj³²⁾ Mbetet të thellohet studimi mbi normat e punës së këtyre të burgosurve dhe sasisë ditore të ushqimit që konsumohej.

Ndër burgjet e destinuara për “armiqtë e popullit”, më famëkeqit janë ata të Burrelit (1946), i cili konsiderohej si një super burg, nga i cili ishte e pamundur të arratisesh dhe në të cilin të burgosurit politikë jetonin në kushte çnjerëzore; Spaçit (1968), i cili mbeti i hapur deri në vitin 1990 dhe shfrytëzonte punën e të burgosurve për nxjerrjen e mineralit të bakrit dhe piritit, në kushte çnjerëzore. Jeta në burgjet komuniste, ashtu si dhe në kampet e punës, ishte shumë e ashpër: të burgosurit politikë, shpesh të akuzuar mbi baza dëshmish të rreme, ose mbi dëshmi të nxjerra përmes torturave nga Sigurimi, nëse nuk dënoheshin me vdekje, shpesh vdisnin për shkak sëmundjesh, urie ose kushtesh të vështira të punës.

Në arkivin e Ministrisë së Brendshme deri në vitin 1990 rezultojnë të dënuar 25 mijë të burgosur politikë, por duke qenë se mungojnë statistikat e të dënuarve të periudhës nga 1945 në 1946 dhe të dënuarve me dënime të vogla, besohet se të burgosurit politikë në Shqipëri kanë qenë mes 30.000 dhe 34.000. Sipas një raporti të publikuar më 2016 nga Instituti i Studimeve për Krimet dhe Pasojat e Komunizmit në Shqipëri, të burgosurit politikë ishin 26.768 burra dhe 7.367 gra; të burgosurit e vdekur në burg për shkak të kushteve të burgjeve ishin 984, dhe 308 të tjerë humbën aftësinë e tyre mendore. Sipas të njëjtit burim, 5.577 burra dhe 450 gra u dënuan me vdekje dhe u vranë. Trupat e të burgosurve që ekzekutoheshin ose vdisnin në burg gjatë punës së detyruar apo nga

28) *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1953, D. 231, fl. 1. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu për Këshillin e Ministrave mbi shpërblimin e të burgosurve që punojnë në ndërmarrje dhe ente shtetërore, 10 nëntor 1953.

29) *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1953, D. 231, fl. 1. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu për Këshillin e Ministrave mbi shpërblimin e të burgosurve që punojnë në ndërmarrje dhe ente shtetërore, 10 nëntor 1953.

30) *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1954, D. 205. Relacion i ministrit të Punëve të Brendshme, Mehmet Shehu për Këshillin e Ministrave mbi normimin e ushqimit të të burgosurve që punojnë në ndërmarrjet dhe ente shtetërore, 10 prill 1954.

31) *AQSH*, F. 490/Këshilli i Ministrave, V. 1954, D. 205. Vendimi nr. 61 i Këshillit të Ministrave mbi normimin e ushqimit të të burgosurve që punojnë në ndërmarrjet dhe ente shtetërore, 10 prill 1954.

32) Po aty.

sëmundjet, nuk i ktheheshin të afërmve. Një raport i Departamentit të Shtetit drejtuar Kombeve të Bashkuara në vitin 1955 shprehet me nota shqetësuese për përdorimin e punës së detyrueshme në burgjet dhe kampet e internimit në Shqipëri. Sipas tij, “puna e detyrueshme përdoret në masë në Shqipëri që kur regjimi i sotmë komunist erdhi në fuqi në Nëntor 1944. Janë botuar një numur ligjesh dhe vendimesh të cilat legalizojnë punën me përdhunë, dhe Kodi Penal i ri Shqiptar që u adoptua në Maj 1952, bazuar në Kodin Penal Sovjetik, bën parashikime me mjeshtëri për “punë korrektonjëse” dhe internime qytetarësh në kampe koncentrimi dhe pune. Edhe fëmijët që kanë mbërritur moshën 12 vjeç janë të përgjegjshëm kundrejt masave për në kampet “me punë korrektonjëse” t’akuzuar për krime kundër shtetit. Në 10 vjetët e fundit nga 40 burgje politike dhe kampe koncentrimi kanë vepruar kohë në kohë, nëpër të cilat kanë kaluar 80.000 burra, gra dhe fëmijë dhe nga të cilët 16.000 kanë humbur. Tash ka të dhëna se nga 10.000 persona po shërbejnë në burgjet politike dhe veç këtyre 10.000 deri 15.000 janë në kampe koncentrimi.

Veç atyre të dënuar me punë, ka një numër të madh njerëzish në Shqipëri, sidomos të rinj, të cilët janë të detyruar të bëjnë punë “vullnetare” (aktualisht me detyrim). Gati gjithë projektet industriale dhe ndërtimet rrugore e hekurudhore ndërmarrë nga regjimi i sotmë që më 1944 janë ndërtuar me të dënuar me punë dhe “vullnetarë”.

Veçanërisht pas vitit 1948, në tipologjinë e “armiqve të popullit” filluan gjithmonë dhe më shumë të shtoheshin dhe persona të cilët kishin mbajtur pozicione të rëndësishme drejtuese në strukturën partiake dhe shtetërore të regjimit. Dënime të tilla ndodhnin sa herë regjimit i duhej të përligjte shkëputjen e një aleance më jashtë, apo kur duhet të justifikonte dështimet në politikat e tij ekonomike, kulturore dhe ushtarake. Këto dënime shtonin pasigurinë e përgjithshme dhe frikën e të gjithë popullsisë. Në atë regjim askush nuk ishte i sigurt dhe i paprekshëm.

Vendosja e pushtetit jugosllav në Kosovë dhe në viset e tjera Shqiptare (1944 - 1945)

ABSTRAKT

Trajtohet problemi sesi faktori jugosllav, nacionalist dhe komunist bashkohen në qëllimin për ta mbajtur Kosovën brenda Jugosllavisë. Urdhëresa e Shtabit Kryesor të Serbisë, 2 dhjetor 1944: Në Kosovë nisin masakra, ekzekutime, dhunime, burgosje individuale e kolektive; Organizohet qëndresa shqiptare:

Brigada e Drenicës, me komandant Shaban Palluzhën, në dhjetor 1944, me afro 3000 luftëtarë; Në janar-shkurt 1945, mobilizohen rreth 36 mijë trupa kundër Drenicës: Brigada I Kosovë - Metohi, në krye Züfer Musiqi, Brigada e Bokelit apo "Bokelska", e 6-ta malazeze, Brigada e KNOJ-it, Brigada IV dhe V të Kosovës, Brigadat serbe e maqedone, edhe Brigadat shqiptare; Me urdhër të Titos, 8 shkurt 1945, vendoset Administrim Ushtarak i Kosovës; Mbytet me gjak qëndresa e Drenicës; Pranverë e përgjakshme e 1945: pushkatohen mijëra vetë; mbi 20 000 burgosen ose futen në kampe, mijëra familje izolohen; mijëra shpërngulen për në Turqi; mbi 6000 veta vriten jashtë kufijve të Kosovës; ndodh një ndër tragjeditë më të mëdha -Tivari.

Hyrje

Në përfundim të Luftës së Dytë Botërore, Kosova dhe viset tjera shqiptare u shndërruan në një poligon të vërtetë të masakrave, ekzekutimeve, dhunimeve, burgosjeve individuale e kolektive nga forcat jugosllave nacionaliste dhe komuniste. Ato harmonizuan planet dhe projektet e tyre, me synim spastrimin etnik të shqiptarëve përmes hakmarrjes kolektive të tipit racial. Dimër dhe pranverë të përgjakshme më 1944/1945, do të përjetojë populli shqiptar. Më 8 shkurt 1945, me urdhrin e Titos, në Kosovë ishte vendosur edhe Administrimi Ushtarak. U pushkatuan mijëra, u futën në burgje e kampe, u shpërngulen, e shumë të tjerë u vranë jashtë kufijve të Kosovës. Tivari që një tragjedi tjetër që u ndodhi shqiptarëve, mbase një ndër tragjeditë më të mëdha të kohës më të re! Nën Administrim Ushtarak u mbajt edhe Sesioni i Këshillit Nacionalçlirimtar të Kosovës, i njohur si Kuvendi i Prizrenit, në korrik të vitit 1945, në të cilin u nënshkrua Rezoluta për bashkimin e Kosovës me Serbinë.

Gjatë Luftës së Dytë Botërore, Kosova ishte një çështje rreth së cilës bëheshin diferencime e polarizime forcash, madje çështje që përcaktonte orientimin e shtresave e të rrymave të ndryshme politike dhe marrëdhënien e tyre me Koalicionit Antifashist. Ndodhte kështu meqë të dy Blloqet ushtarako-politike ndërluftuese me vizionet e tyre të diferencuar për të ardhmen e shqiptarëve në Ballkan do përcaktonin e orientonin forcat politiko-ushtarake në Shqipëri dhe në Kosovë. Në ato rrethana, problemi i Kosovës do të shndërrohej në një pikë objeksionesh për shqiptarët dhe do të ndikonte në shkallën e rezistencën e tyre në Kosovë dhe në Shqipëri.

Si rrjedhojë, çështja e Kosovës ishte problem i vetë shqiptarëve të Kosovës, i forcave politike dhe ushtarake të Shqipërisë së pushtuar, i forcave politike dhe ushtarake të Jugosllavisë, por edhe i vendimeve të Aleatëve të Mëdhenj¹⁾. Në këtë punim do trajtojmë vetëm qëndrimin dhe veprimin e forcave jugosllave komuniste dhe nacionaliste.

Planet pushtuese serbe ndaj tokave shqiptare vazhduan edhe gjatë periudhës së Luftës së Dytë Botërore. Mbështetur në të dhënat e deritanishme dokumentare dhe të historiografisë shqiptare e më gjerë, të gjitha projektet dhe

1) Sabit Syla, *Shteti shqiptar dhe çështja e Kosovës 1939-1981*, Prishtinë: Instituti i Historisë, 2017, f. 28-29.

idetë serbe për zgjidhjen e çështjes së Kosovës gjatë Luftës së Dytë Botërore, qofshin ato të hartuara nga komunistët e Titos apo nacionalistët e Drazha Mihailoviçit, ishin në thelb serbe. Ato ndryshonin në metodë dhe në praktikën e realizimit (është e njohur tashmë se platforma e Mihailoviçit ishte më ekstreme).

Shtabi Komandues i radhëve çetnike të ushtrisë jugosllave i kryesuar nga Drazha Mihailoviçi, më 20 dhjetor të vitit 1941, hartoi platformën e programit të saj që shpallte: “Krijimin e Jugosllavisë së madhe dhe në të, të Serbisë së madhe, etnikisht të pastër në kufijtë e Serbisë e të Malit Zi, të Bosnje e Hercegovinës, të Sremit, Banatit e Baçkës. Spastrimi i territorit shtetëror nga të gjitha pakicat kombëtare dhe elementet jo nacionale”²⁾. Me synimet e tyre të inkurajimit për mundësitë e kthimit në idetë e vjetra mbi Serbinë e Madhe, këta nacionalistë parashikonin që në territorin e shtetit të tyre të ardhshëm të jetonin vetëm serbët, kroatët dhe sllovenët. Pakica kombëtare nuk mund të kishte, prandaj shqiptarët duhej të shfaroseshin e trojet e tyre etnike të gllabëroheshin. Mbështetur në programet dhe veprimet e tyre, jo vetëm që e shihnin Kosovën si jugosllave, por shqiptarët duheshin masakruar dhe dëbuar për të arritur shkombëtarizimi i trojeve të tyre. Në një nga elaboratet e përgatitura në atë kohë, “Krahina e Kosovës dhe e Rrafshit të Dukagjinit”, midis të tjerave thuhej: “Kosova ka qenë serbe dhe ajo do të mbetet patjetër serbe, jo vetëm për nga pozita shtetërore juridike, por edhe nga struktura e popullsisë së vet, e cila duhet të jetë me shumicë serbe”³⁾. Kësaj platforme i shkonin për shtat edhe elaboratet e Ivo Andriqit dhe Vasa Çubrolloviqit, që “çështja e Kosovës të zgjidhej me dëbime masive të spastrimit etnik të territorit ..., e që shteti serb të shndërrohej në shtet të pastër etnik”⁴⁾.

Tito, që herët gjatë luftës kishte rishpallur rishtazi Jugosllavinë e mëparshme, duke e quajtur atë federative, çka nënkuptonte brenda rrethit të saj edhe Kosovën. Komunistët jugosllavë nëpërmjet demagogjisë marksiste të gjoja

2) *Agjencioni Shtetëror i Arkivave të Kosovës* (më tej: ASHAK), Fondi (më tej: F.) Komiteti Krahinor i LK të Kosovës, Viti (më tej: V.) 1941, Kutia (më tej: K.) 5, Dokumenti (më tej: dok.) 2031, Fleta (më tej: fl.) 1-3. Platformë e Programit të Shtabit Komandues të radhëve çetnike të ushtrisë jugosllave, dhjetor 1941.

3) Muhamet Shatri, *Kosova në Luftën e Dytë Botërore 1941-45*, Prishtinë: Dukagjini, 1997, f. 38.

4) Izber Hoti, *Synimet dhe sendërtimet çetnike e partizane për shpërnguljen dhe shfarosjen e shqiptarëve, Dëbimet e shqiptarëve dhe kolonizimi i Kosovës (1877-1995)*, Prishtinë: 1997; Kristaq Prifti e të tjerë, *E vërteta mbi Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë & Instituti i Historisë, Tiranë: “8 Nëntori”, 1990, f. 546-555.

VENDOSJA E PUSHTETIT JUGOSLLAV NË KOSOVË DHE NË VISET E TJERA SHQIPTARE (1944 - 1945)

vëllazërimit të popujve, u premtuan shqiptarëve të drejtat e tyre kombëtare, duke u rreshtuar përkrah tyre dhe Aleatëve të Kombeve të Bashkuara. Por, mbështetur mbi bazën e vendimeve të miratuara të kohës, realiteti ishte ndryshe. Në vendimet e Mbledhjes së Dytë të Këshillit Antifashist Nacionalçlirimtar të Jugosllavisë (KANÇJ, në serbo-kroatisht:

Antifasisticko vece narodnog oslobodjenja (AVNOJ- it) në Jajcë të Bosnjës, në nëntor të vitit 1943, nuk u përmend Kosova në mënyrë të drejtpërdrejtë. Aty, në mënyrë indirekte, flitej për garantimin e të drejtave të pakicave nacionale në Jugosllavi⁵⁾. Në këtë mbledhje Këshilli u shndërrua në një asamble të vërtetë parlamentare, të përbërë nga 67 anëtarë, që përfaqësonin popujt e ndryshëm jugosllavë e që u vesh me pushtet legjislativ e administrativ. Asambleja vendosi për krijimin e Jugosllavisë Federative⁶⁾. Edhe në bisedimet e zhvilluara për organizimin e shtetit të ri jugosllav në ishullin e Visit, në verën e vitit 1944 Tito,

Edvard Kardeli dhe Vladimir Bakariqi, pranuan që Kosova do të bëhej një provincë autonome, pra, që ajo të ishte pjesë integrale e detyrueshme e Jugosllavisë⁷⁾.

Mbreti i Jugosllavisë, Petri II, i cili kryesonte Qeverinë e Emigracionit në Kajro, përmes një mesazhi të përhapur në radio, më 26 gusht 1944, iu kërkoj nënshtetasve të tij, që të bashkoheshin me Ushtrinë e Çlirimit dhe e njohu Titon si kryetar të të gjitha forcave luftuese në Jugosllavi⁸⁾.

Ndërkaq, zëvendësministri i Punëve të Jashtme të Qeverisë Mbretërore në emigracion, Stojan Gavriloviqi, në shtator të vitit 1944, gjatë kohës që një delegacion bullgar i paqes zhvillonte bisedime me Aleatët në Kajro të Egjiptit, lidhur me çështjen e pretendimeve të Shqipërisë ndaj Kosovës, do t'i pohonte një oficeri amerikan të zbulimit se “për ta dorëzuar atë, do të duhej një tjetër 28

5) Ali Hadri, *Lëvizja Nacionalçlirimtare në Kosovë 1941-1945*, Prishtinë: Rilindja, 1971, f. 459.

6) Georges Castellan, *Histori e Ballkanit*, Prishtinë: Gutenberg, 1997, f. 477.

7) Ky koncept i udhëheqjes jugosllave iu bë i qartë, në mesin e gushtit të vitit 1944 edhe një delegacioni shqiptar pas takimit të zhvilluar ndërmjet Ramadan Çitakut e Bedri Spahiut dhe udhëheqjes komuniste jugosllave. Tito i deklaroi delegacionit shqiptar se: “... as që mund të mendohej që Jugosllavia e re do të humbte territore; se Kosmeti do të ishte pjesë integrale e detyrueshme e Jugosllavisë”. *Shih*: Lefter Nasi, “Presioni i PKJ dhe braktisja e problemit kombëtar nga PKSH 1943-1945”, në: *Kosova*, nr. 29/30, Prishtinë: Instituti i Historisë, 2008, f. 277.

8) G. Castellan, *Histori e Ballkanit...*, f. 488.

qershor i vitit 1389 ..., serbët më lehtë do të linin Beogradin sesa Kosovën”⁹⁾.

Edhe Miladin Popoviçi, i njohur si “revolucionar e mik i madh i shqiptarëve”, për zgjidhjen e çështjes së Kosovës nuk i tejkalonte kornizat e përcaktuara nga Titoja. Më 30 nëntor 1944, ai udhëzonte të gjithë ndihmëskomisarët politikë, që përmes njësive ushtarake të fillonin spastrimin e Kosovës nga bandat reaksionare, ekzistenca e të cilave, sipas tij, pengonte Luftën Nacionalçlirimtare dhe forcimin e pushtetit popullor. Lidhur me këtë, u tërhoqte vëmendjen anëtarëve të partisë, duke u shprehur: “Nëpër të gjitha katundet ku do të kalojnë njësitet tona, patjetër duhet të mbahen konferenca mbi misionin çlirues të ushtrisë sonë krijuese kundër okupatorit, dhe si simbol i vëllazërimit e bashkimit të popujve tonë, e cila do të sjellë çlirimin e të gjithë popujve, pra edhe të popullit shqiptar të Kosovës e Metohisë, të cilët për të fituar të drejtën me vendosë mbi fatin e tyre, të hidhen në masë në radhët e Ushtrisë Nacionalçlirimtare, të luftojnë kundër tradhtarëve të vet e të ndihmojnë UNÇ-në dhe pushtetin popullor për formimin e shtetit të ri - Jugosllavisë Demokratike Federative”¹⁰⁾.

Qëndrimi i faktorëve jugosllavë, qofshin nacionalistë apo komunistë, ndaj Kosovës ishte i njëjtë: ata të ardhmen e Kosovës e shihnin brenda shtetit jugosllav dhe për këtë harmonizuan planet dhe projektet e tyre të përbashkëta. Kjo platformë politikoushtarake u bë më radikale sidomos nga fundi i luftës, kur forcat e përbashkëta çetnike-partizane iu vërsulën Kosovës me synim e qëllim të vetëm, pastrimin e Kosovës nga elementi josllav, pra etnik shqiptar, përmes hakmarrjes kolektive të tipit racia¹¹⁾. Në fundin e vitit 1944, dhuna e terrori i ushtruar ndaj shqiptarëve nga pushteti ushtarak serb u bë krahas me masakrat më çnjerëzore, duke u mbështetur në spastrimin nga “bandat shqiptare” e nga “njësitet e armatosura prej tradhtarëve shqiptarë”. Kjo nuk do të thotë se më parë nuk kishin ndodhur krime e masakra të llojeve të ndryshme. Kështu, në janar të vitit 1943, forcat çetnike serbo-malazeze të Mihailoviçit, iu vërsulen si të tërbuara popullsisë shqiptare në Kosovë e në Mal të Zi.

9) Ethem Çeku, Kosova në sfondin e diplomacisë së Jugosllavisë dhe të Shqipërisë 1945-1981, Prishtinë: Dukagjini, 2008, f. 41.

10) *ASHAK*, F. Komiteti Krahinor i L. K. të Kosovës, V. 1944, K. 10, dok. nr. 1281, fl. 1-2. Komiteti Qarkor i Partisë Komuniste të Jugosllavisë për Kosovë e Metohi, Miladin Popoviçi.

11) Izber Hoti, Qëndrimi i Partisë Komuniste të Jugosllavisë ndaj çështjes së Kosovës 1919-1945, Bujku 02. 02. 1995; M. Shatri, Kosova në Luftën e Dytë..., f. 52-53.

VENDOSJA E PUSHTETIT JUGOSLLAV NË KOSOVË DHE NË VISET E TJERA SHQIPTARE (1944 - 1945)

Sipas një dokumenti¹²⁾, ata vranë rreth 4 000 veta, ndër të cilët 2 083 fëmijë dhe 797 gra dhe dogjën 1 763 shtëpi e plaçkiten çdo gjë. Duke bërë fjalë për djegien e 49 katundeve të Bjellopoljes, në një deklaratë zyrtare të firmosur nga funksionarë të aparatit shtetëror shqiptar të atëhershëm, thuhej: “Shumica e viktimave janë fëmijë dhe gra të djegur në zjarr, të therur me thikë e çdo lloj masakrimi tjetër, që s’mund ta lejojë në asnjë mënyrë humaniteti. Sot veç fakteve që u kanë ardhur dhe që i kemi parë vetë me sy, po të shkosh në zonën e atakuar, gjen krye fëmijësh dhe grash, këmbë e të tjera pjesë trupash”¹³⁾.

Në përfundim të Luftës së Dytë Botërore në koordinim të përbashkët të forcave serbe, malazeze, maqedonase, bullgare do të shtohet dhuna e terrori ndaj shqiptarëve. Sipas gazetës “Zëri i Popullit”, Jugosllavia akoma nuk ishte çliruar, kur në fshatrat dhe qytetet shqiptare nisën ndjekjet. Kjo ndodhi, së pari në viset shqiptare në Maqedoni në vjeshtën e vitit 1944, në fshatra, me pushkatime njerëzish në masë, gjer në arrestimin e 10 000 vetëve në Tetovë dhe me pushkatimin pa gjyq të mbi 1 200 prej tyre, përveç të vdekurve të shumtë në burg ..., fshatarët e pafajshëm u pushkatuan rrugëve, u dogjën në zjarre, u infektuan me qëllim me mikrobe sëmundjesh, si tifo ekzantematike, aq sa në fshatra e qytete shqiptare të Maqedonisë, në ditët e nëntorit, dëgjoheshin veç ofshe e vaje¹⁴⁾.

Sjelljet çnjerëzore të njësive komuniste jugosllave-maqedonase detyruan popullsinë e pambrojtur shqiptare t’i lëshojnë vatrat e tyre për t’u vendosur në vende më të sigurta. Shtabi i Brigadës XVII maqedonase, më 16 nëntor, njoftonte se në fshatrat Strimë, Riovicë, Gllazhnjë, Goshincë, Dumanocë dhe Izvor, qëndronin rreth 10 000 shqiptarë të arratisur nga fshatrat Nagushtak, Vishticë, Ropalcë, Mateçë, Hotël, Likovë, Orizare dhe Sllupçan, kurse pjesa tjetër, si Llojan, Vaksincë, Miratoc, gjeti strehimin në Shurdhan etj¹⁵⁾.

Një ngjarje tjetër që tronditi thellë opinionin e gjerë shqiptar ishte masakra

12) *Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme të Shqipërisë* (më tej: AMPJ), V. 1960, Dosja (më tej: D.) 530/2, fl. 61- 62. Të dhëna të ndryshme lidhur me qëndrimin marksist-leninist të PKSH-së gjatë luftës e në vazhdim ndaj Kosovës.

13) Po aty.

14) “Politika nacional-shoviniste e revizionistëve jugosllavë kundër shqiptarëve të Kosovës, Maqedonisë e Malit të Zi”, *Zëri i Popullit*, 9 shtator 1958, nr. 217 (3118), f. 4.

15) Qerim Lita, “Rrethanat politike e ushtarake në trevat verilindore shqiptare, nëntor 1944-nëntor 1945”, në: *Ripushtimi jugosllav i viseve shqiptare dhe Lufta e Drenicës 1944/1945*, Prishtinë: Instituti i Historisë, 2016, f. 222-224.

e kryer në fshatin Bllacë të Shkupit, më 18 nëntor 1944, nga ana e Brigadës XVI, ku nga të dhënat tashmë të konfirmuara, u masakruan 210 burra të këtij fshati¹⁶⁾. Pas ngjarjeve tragjike që ndërmorën brigadat partizane bullgaro-serbo-maqedonase në vendbanimet shqiptare, si në Sopot, Kumanovë, Bllacë të Shkupit, Strugë, Gostivar, Kërçovë, Tetovë etj., ato depërtuan edhe në territorin e sotëm të Kosovës dhe të Preshevës. Shtabi i Përgjithshëm i Lëvizjes Nacionalçlirimtare të Jugosllavisë për Maqedoninë urdhëronte Shtabin e Divizionit të Kumanovës që me brigadat e veta, më 28 nëntor, të kryente një aksion të përgjithshëm mbi fshatrat shqiptare të Kaçanikut, Ferizajt, Vitisë, Gjilanit, Kumanovës dhe të Preshevës. Në urdhëresë vihej në dukje që “gjatë marshimit ose luftimeve në qoftë se haset ndonjë rezistencë armiqësore” të gjithë ata shqiptarë “të ekzekutohen aty për aty”, si dhe të kryhen kontrole të detajuara “në të gjitha ato vendbanime ku do të depërtoni, ndërsa të arrestohen të gjithë meshkujt nga mosha 16 deri 50 vjeç dhe t’i vendosni nëpër llogore dhe t’i koncentroni në territoret e brigadave tuaja ..”¹⁷⁾

Për rrjedhojë, më 29 nëntor, në orët e hershme të mëngjesit brigadat e Divizionit të Kumanovës dhe të Divizionit të 42-të, marshuan në vendbanimet shqiptare. Brigada XII hyri në fshatrat Kurbali, Mjak, Brezë, ndërsa Brigada XVI dhe Brigada XVIII marshoi nga Ferizaj në drejtim të Vitisë.

Gjatë këtij marshimi, nën pretekstin e çarmatosjes së popullatës dhe të shtypjes së “reaksionit”, u vranë e masakruan qindra banorë shqiptarë, mijëra të tjerë u arrestuan, duke i futur në kampet e përqendrimit, nëpër kazermat ushtarake e lokalitete të tjera. Nga të dhënat që i ofronte Divizioni i Kumanovës, numri i të vrarëve ishte mbi 200, mijëra të tjerë ishin arrestuar, si dhe ishin djegur dhe plaçkitur shumë fshatra shqiptare¹⁸⁾.

Një masakër e ngjashme si ajo e Bllacës, u krye në fshatin Izvor nga Brigada XVII Maqedone. Ngjarja tragjike ndodhi më 29 nëntor pas një marrëveshjeje paraprake midis parisë së fshatit dhe Shtabit të kësaj brigade, një batalion u fut në fshat. Me pretekst se fshatarët e Izvorit, paskan “përgatitur një atentat” ndaj Shtabit të këtij batalioni, u arrestuan të gjithë meshkujt e fshatit (44

16) Po aty.

17) Qerim Lita, *Tokat e liruar*, Përmbledhje dokumentesh, vëllimi III, Shkup-Prishtinë-Tiranë: Logos-A, 2016, dok. nr. 561, f. 298-304.

18) Po aty, dok. nr. 571, f. 318-321.

VENDOSJA E PUSHTETIT JUGOSLLAV NË KOSOVË DHE NË VISET E TJERA SHQIPTARE (1944 - 1945)

veta) dhe që të gjithë përnjëherë u ekzekutuan. Njëkohësisht i vunë zjarrin fshatit¹⁹⁾. Edhe në pjesët e tjera të Kosovës pati dhunë, terror e masakra të llojeve të ndryshme si në Llap, Shalë, Gallup, Prishtinë, Drenicë, Vushtrri, Mitrovicë, Istog e vende të tjera. Duhet vënë në dukje fakti se këto brigada kudo kishin hasur në rezistencë të fortë të forcave vullnetare shqiptare, si p.sh. në luftimet e zhvilluara në Përmalinë të Llapit dhe në Shalë, ku Divizionit 24 serb iu kundërvunë formacionet vullnetare shqiptare: Brigada e Ukshin Kovaçicës, Batalioni “Hasan Prishtina” dhe një grup luftëtarësh me Aziz Zhilivodën në krye. Luftëra të përgjakshme u zhvilluan edhe në Kaçanoll dhe Dobratin, në Shalë dhe Gallup, ku në krye të forcave shqiptare qëndronte Ahmet Selaci²⁰⁾.

Në Drenicë (dhjetor të vitit 1944) ishte formuar Brigada e Drenicës, me komandant Shaban Polluzhën. Në janar-shkurt të vitit 1945, kjo Brigadë luftoi kundra Brigadës I të Kosovës dhe Metohisë të komanduar nga Zufer Musiqi; Brigadës së Bokelit, të njohur me emrin famëkeq “Bokelska”; Brigadës VI malazeze; Brigadave IV dhe V të Kosovës si dhe kundër KNOJ-it (Korpusi Narodne Odbrane Jugosllavije - Korpusi i Mbrojtjes Popullore të Jugosllavisë). E tërë kjo forcë ushtarake, e cila kishte rrethuar shqiptarët përbëhej nga afro 36 000 ushtarë. Në këtë luftë për vetëm 28 ditë u vranë dhe u plagosën rreth 430 luftëtarë nga Drenica, u dogjën dhe u plaçkitën 450 shtëpi, iu konfiskua gjithë ushqimi e gjëja e gjallë 6 000 banorëve të Vushtrrisë e të Mitrovicës me rrethinë.

Sipas të dhënave të Komandantit të Administratës Ushtarake, Sava Dërljeviç, ishin mbi 40 000 luftëtarë të huaj²¹⁾.

Në kohën që zhvilloheshin luftime, në fundin e janarit 1945, udhëheqësit e PKJ-së, të përfaqësuar nga Aleksandër Rankoviçi, Milovan Gjilasi dhe Svetozar Vukmanoviç-Tempo, thirrën në Beograd Miladin Popoviçin dhe Fadil Hoxhën për një konsultë dhe u bënë të ditur vendimin se Kosova do të kishte autonomi formale dhe do t’i bashkëngjitej Serbisë, se do të mbahej vetëm flamuri i Jugosllavisë dhe Serbisë, kurse flamuri shqiptar nuk duhej të dukej më²²⁾.

19) Po aty.

20) Asllan Istrefi, Ahmet Selaci - Komandant i Divizionit “Ibri” i Ushtrisë Nacional-Demokratike Shqiptare të “Besës Kombëtare”, Prishtinë: Faik Konica, 2012, f. 97-100.

21) Sabit Sylja, “Drenica në fund të Luftës së Dytë Botërore”, në: *Studime për Historinë Ushtarake*, 8 (2014) 2, Tiranë: Instituti i Studimeve të Historisë Ushtarake (ISHU), 2014, f. 71; Izber Hoti, “Qëndrimet, orientimet dhe veprimtaria e Shaban Polluzhës”, në: *Dardania sacra*, nr. 1, 1999.

22) *AMPJ*, V. 1963, D. 909, fl. 2. Relacion “Të dhëna për Kosovën gjatë e mbas luftës”.

Ky akt u konfirmua ende pa u mbledhur Konferenca e Jaltës, e cila do të merrte vendime të rëndësishme për Jugosllavinë dhe përgjithësisht për botën e pasluftës. Më 8 shkurt 1945, vetëm një ditë pas vendimit të marrë në Konferencën e Jaltës për njohjen e kufijve të Jugosllavisë së paraluftës, Tito do të shpallte dhe urdhëronte vendosjen e Administrimit Ushtarak në Kosovë, epiqendër e së cilës do të ishte Drenica, në të cilën vazhdonin të zhvilloheshin luftime me ushtrinë jugosllave²³⁾. Për t'i shpëtuar dhunës e terrorit jugosllav shqiptarët arratiseshin nga Kosova, duke kërkuar strehim në Shqipëri. Por, ata ndiqeshin edhe në Shqipëri nga njerëzit e UDB-së (Unutrasnja drsavna bezbednost - Mbrojtja e Brendshme Shtetërore), dhe pastaj shoqëroheshin për në Jugosllavi, ku gjatë rrugës me pretekste të ndryshme vriteshin²⁴⁾. Në fillim të vitit 1945 autoritetet jugosllave, pushkatuan ilegalisht dhe pa gjyq edhe në territorin e shtetit shqiptar, më tepër se 1 000 shqiptarë nga Kosova²⁵⁾.

Krimet e terrori i ushtruar në Shqipëri në periudhën e pasluftës, dëshmohet

23) S. Syla, "Drenica në fund të Luftës...", f. 71.

24) AMPJ, V. 1950, D. 247, fl. 1. Ministria e Punëve të Brendshme, Drejtoria e Sigurimit të Shtetit (Dega I). Relacion mbi terrorin dhe persekutimet në Kosovë, Tiranë, 19 tetor 1950.

25) AMPJ, V. 1949, D. 191 (B/ V-2), fl. 43. Relacion rreth terrorit serb ndaj shqiptarëve në Kosovë e Shqipëri.

26) Më 28 mars 1948 deklaroi: "Në Drejtorinë e Sigurimit kanë ardhur disa lista kosovarësh, të ikur nga Kosova dhe dezertorë që kërkoheshin për t'u arrestuar. Nuk më kujtohet kush i solli ose si erdhën këto lista, vetëm di se u është dhënë urdhër Organeve të Sigurimit që, po të kapen, t'i përcjellin në Jugosllavi. Dhe kjo punë është bërë". Shih: Ndreçi Plasari & Luan Maltezi, *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave 1945-1948*, Përmbledhje dokumentesh, Tiranë: Gjergj Fishta, 1996, f. 578.

27) Më 6 prill 1949 deklaroi se: "Mbas çlirimit të Shqipërisë janë lejuar organet e UDBsë që të ngrinin spiunazhin në Shkodër, me qëllim që gjoja këta të zbulonin armiqtë e popullit jugosllav, t'i arrestonin vet dhe të bënin si të donin me këta njerëz. Në atë kohë OZNA kishte dërguar për këtë punë majorin Niko Piper. Ky arrestoi një numër njerëz pa pyetur aspak organet tona dhe i shoqëronte për në Jugosllavi. Nga këta njerëz që arrestoheshin shumë prej këtyre vriteshin rrugës, duke i maskuar, dhe ka ndodhur që të jenë vrarë edhe në tokën shqiptare. Nga mesi i vitit 1945, - vazhdohej më tej, - jugosllavët duke shoqëruar një numër kosovarësh të mobilizuar për në Mal të Zi, rrugës vrisnin njerëz në masë nga këta, pa pasur asnjë faj, dhe nga ky veprim disa nga këta kosovarë duke shpëtuar nga plumbat mundën të ikin dhe të dorëzohen në organet tona, duke kërkuar mëshirë dhe mbrojtje për të shpëtuar kokën..., mbas disa ditëve u urdhëruam që kosovarët e dorëzuar ose të kapur t'u dorëzohen jugosllavëve...". Po aty, N. Plasari & L. Maltezi, *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave...*, f. 579-581.

28) Në kohën e pluralizmit politik, rrëfente mbi ekstradimin e shqiptarëve nga Kosova në drejtim të Tivarit: "isha në Shkodër, kur po kalonin ata kosovarë të gjorë për në Mal të Zi, me mijëra e mijëra, të lodhur, të urit, të keqtrajtuar..., kisha dëgjuar se kosovarët i kishin marrë me forcë për t'i çuar në Tivar. Shih: Apostol Duka, *Udhëkryqe të historisë (rrëfyer nga miqtë dhe armiqtë e Enver Hoxhës)*, Tiranë: Toena, 2007, f. 116-117.

VENDOSJA E PUSHTETIT JUGOSLLAV NË KOSOVË DHE NË VISET E TJERA SHQIPTARE (1944 - 1945)

nga disa deklarata të bëra nga ish nëpunës të lartë të shtetit shqiptar si Nesti Kerenxhi, ish zëvendësministër i Brendshëm²⁶⁾; nënkolonel Zoi Themeli, ish nëpunës i lartë i Sigurimit të Shtetit²⁷⁾; Shefqet Peçi etj.²⁸⁾

Terrori dhe masakrat e viteve 1944 - 1946 ndaj popullsisë shqiptare u bënë objekt shqyrtimi në disa relacione të ndryshme të Ministrisë së Punëve të Brendshme dhe të Jashtme të Shqipërisë. Në një relacion të Ministrisë së Jashtme të vitit 1960 jepen një sërë shembujsh për mizoritë e kryera nga organe jugosllave ndaj shqiptarëve: Në Mitrovicë kur hyri Brigada VI e Kosmetit, u pushkatuan mbi 2 000 vetë prej qytetit dhe katundeve të afërta. Në qytetin e Vushtrrisë u gjendën 400 vetë të vrarë.

Në nëntor të vitit 1944 nga Kosova deri në Tetovë u pushkatuan më shumë se 1 000 vetë, duke u lënë arave dhe hendeqeve. Në Gostivar oficerët jugosllavë mbasi i nxorën nga kazermat vranë 300 shqiptarë. Në muajin dhjetor të vitit 1944 po në këtë qytet u arrestuan 70 vetë, të cilët u pushkatuan në një kodër të quajtur Gradishtan. Më 17 nëntor 1944, në stacionin e monopolit të duhanit në Tetovë u grumbulluan rreth 10 000 shqiptarë dhe në të njëjtën natë nga këta u pushkatuan shumë veta ...

300 djem shqiptarë me pretekst se do t'i dërgonin në një repart ushtarak, porse nuk u kthyen më në shtëpitë e tyre. Në Gjilan u pushkatuan 1 000 vetë, ndërsa në Skënderaj u gjendën 250 shqiptarë të varur. Në katundin Polon (Pozhoran - S.S.) të Ferizajt u pushkatuan 28 vetë përpara familjeve të tyre. Afër Prishtinës në vendin e quajtur Tomboce (Taukbashqe - S.S.) u pushkatuan mbi 200 vetë, kurse në një ditë brenda në Prishtinë u masakruan 70 vetë. Në Pejë prej dhjetorit 1944 deri në fillim të vitit 1946 u vranë 200 burra shqiptarë. Në rrethin e Shkupit u bënë masakra të mëdha. Në katundin Bojane të këtij rrethi u vranë 76 burra dhe 30 gra e fëmijë, ndërsa në katundin tjetër Bllacë të gjithë burrat (160 vetë) dhe 50 fëmijë, thuhet se këtij katundi mbas masakrave iu vu zjarri²⁹⁾.

Sipas gazetës “Zëri i Popullit”, “... xhelatët e Titos grisën dhe hodhën poshtë flamurin shqiptar dhe filluan pushkatimet në masë, terrorin e pashembullt në Drenicë, me krime të papara si therje fëmijësh dhe grash shtatzëna, njerëz të varur mbi hunj, njerëz që vdisnin në tortura dhe agoni të

29) AMPJ, V. 1960, D. 530/2, fl. 10. Relacion “Gjendja dhe probleme të popullsisë shqiptare në Jugosllavi”, përgatitur nga Rako Naço dhe Petro Papi.

tmerrshme ..., mbi 2 000 vetë të pushkatuar në Mitrovicë, mbi 1 000 në Gjilan, me mijëra të pushkatuar që shkuan për të luftuar nazistët në brigadat jugosllave., qindra shqiptarë të rekrutuar ushtarë u pushkatuan në rrugën Prizren-Kukës-Tiranë.

Në këtë qytet buzë detit u pushkatuan edhe 1 200 vetë ...,në Gorica të Triestes, më shumë se 2 000 djem shqiptarë nga Maqedonia, të mobilizuar në brigada pune i mbytën me gazra helmuese. Krime dhe krime, krime rrëqethëse ..., vetëm nga të dhëna të pjesshme llogaritet se 36 000 shqiptarë ranë nga plumbi, bajoneta dhe helmi titist, nga viti 1944 në vitin 1948. Masakra, të cilat nuk ishin të drejtuara kundër reaksionarëve, por kundër popullit për ta shfarosur atë³⁰⁾.

Në Kosovë qenë edhe dy divizione partizane të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Shqipërisë, disa prej tyre edhe mbanin shënime për veprimet shoviniste të njësiteve partizane të Jugosllavisë ndaj popullit shqiptar të Kosovës. Kështu, në një raport të Korparmatës III të Ushtrisë Nacionalçlirimtare në mars të vitit 1945, thuhej: "... në Kosovë janë vrarë njerëz nga Ushtria Nacionalçlirimtare jugosllave. Në Ushtrinë Nacionalçlirimtare duket se ka mjaft elementë shovinistë provokatorë. Një pjesë e madhe e popullit të këtyre anëve është në mal. Populli i Kosmetit (Kosovës S.S.), nuk ka aspak besim në Ushtrinë Nacionalçlirimtare jugosllave ... Heqja e flamurit shqiptar në qytetet e Kosovës e Metohisë, vrasja e delegacionit shqiptar që ishte dërguar nga Shtabi Operativ për marrëveshje ... vrasja e 20 vetëve nga Malësia e Gjakovës pa asnjë arsye, vrasja në masë në Drenicë, humbja e njerëzve natën pa i marr vesh askush, janë shkaqet që revoltojnë për së tepërmi popullin e Kosmetit kundër Ushtrisë Nacionalçlirimtare jugosllave"³¹⁾.

Mbledhja e Kuvendit Antifashist Nacionalçlirimtar të Serbisë u mbajt në Beograd, nga 7 deri më 9 prill të vitit 1945, ku përveç delegatëve nga Serbia merrnin pjesë edhe 2 përfaqësues nga Kosova: Mehmet Hoxha, kryetar i Këshillit Krahinor Nacionalçlirimtar të Kosovës dhe Dushan Mugosha, sekretar i këtij Këshilli. Ky i fundit në fakt ishte një delegat i Kosovës, por jo i zgjedhur

30) "Politika nacional-shoviniste e revizionistëve jugosllavë kundër shqiptarëve të Kosovës, Maqedonisë e Malit të Zi", në: *Zëri i Popullit*, 9 shtator 1958, nr. 217 (3118), f. 4.

31) *AMPJ*, V. 1981, D. 1140/1, fl. 114-115. Raport i Korparmatës III të Ushtrisë Nacionalçlirimtare të Shqipërisë, mars 1945.

VENDOSJA E PUSHTETIT JUGOSLLAV NË KOSOVË DHE NË VISET E TJERA SHQIPTARE (1944 - 1945)

nga populli. Sidoqoftë ai shprehte gjoja dëshirën e 700 mijë shqiptarëve dhe 100 000 malazezëve që Kosova t'i aneksohej Serbisë³²⁾. Atë që e fshihte Titoja në këtë Mbledhje e thoshte hapur Rankoviçi.

Duke folur mbi çështjen e aneksimit të Kosovës Serbisë, ai deklaronte se ky aneksim “është përgjigjja më e mirë për ata që trumbetojnë rrezikun e copëtimit të tokës “serbe”, që akuzojnë Luftën NÇL (Luftën Nacionalçlirimtare - S.S.), sikur do të dobësojë serbët për llogari të kroatëve dhe të tjerëve”³³⁾. Më 9 prill, gazeta “Borba” me tituj të mëdhenj informonte opinionin se Mbledhja e Kuvendit Antifashist të popullit të çliruar të Serbisë “pranoi dëshirën” e popujve të Kosovës e Metohisë për bashkimin me Serbinë Federale. Më 8, 9 e 10 korrik 1945, u mbajt Kuvendi i Prizrenit, i cili aprovoi Rezolutën për aneksimin e Kosovës ndaj Serbisë. Në rezolutë ndër të tjera thuhej: “Për arsye të rrethanave të vështira që kanë mbretëruar para një viti e gjysmë në krahinë, popullsia e kësaj krahine nuk ka pas mundësi të përfaqësohet në mbledhjen e dytë të AVNOJ-it në Jajcë, në nëntorin e vitit 1943.

Për këtë shkak, populli i kësaj krahine me anë të Asamblesë së tij Krahinore të zgjedhur lirisht, mundet vetëm tash me shprehë në mënyrë të lirë pajtimin e tij të plotë me vendimet historike të AVNOJ-it, të cilat i vunë themelin e fortë Jugosllavisë së re Federative Demokratike dhe lirisë e barazisë së popujve të saj dhe pakicave kombëtare. Asambleja Krahinore Popullore e Kosovës e Metohisë, deklaroi unanimisht se popullsia e kësaj krahine, njësoj si të gjithë popujt e Jugosllavisë kurrë ndonjëherë nuk e ka njohtë copëtimin e krahinës së vetë të kryem nga okupatori, as copëtimin e Jugosllavisë, prandaj shpreh dëshirën e mbar popullsisë së krahinës që kjo t'i bashkohet Serbisë Federale si pjesë përbërëse e saj”³⁴⁾. Ngjashëm me Kosovën u vendos pushteti jugosllav edhe në viset e tjera shqiptare. Vlen të përmendim se përveç heshtjes së PKSH-së, as Aleatët e Mëdhenj të cilët kishin shpresuar shqiptarët nuk reagueshin ndaj aneksimit të dhunshëm të Kosovës në kuadër të Jugosllavisë Federative.

32) *AMPJ*, V. 1963, D. 909 (B/VII-2dh), fl. 2. Të dhëna për Mbledhjen e Kuvendit Antifashist Nacionalçlirimtar të Serbisë në Beograd, prill 1945.

33) *Po aty*, f. 3.

34) *ASHAK*, F. Komiteti Krahinor i L. K. të Kosovës, V. 1945, K. 23/A, dok. nr. 2352, fl. 1-2. Rezolucion i Asamblesë Krahinore të Kosovës e Metohisë.

Pushteti dhe ‘tjetri’ që është përballë montimi i regjimit komunist në Shqipëri, 1944-1954

ABSTRAKT

Kjo trajtesë merret me procesin e montimit të pushtetit që në terminologjinë e kohës shpallej si diktaturë e shumicës mbi pakicën, por që në fakt ishte hapur diktaturë e pakicës mbi shumicën, e pjesës mbi të tërën. Procesi shihet në rrafsh politik, shprehur në platformat politike të komunistëve në pushtet, ashtu edhe në rrafsh legjislativ, fushë e ndërruarur tërësisht nga platforma politike. Në më pak se dhjetë vjet, 1944-53, në shoqërinë shqiptare ndodhën thyerje të mëdha. Më tipikja, kundërshtarët politikë vetëm për këtë shkak u thirrën ‘kriminelë lufte’, ‘sabotatorë të pushtetit’, ‘armiq të popullit’ e më së shumti të gjitha bashkë.

Kjo ndarje u kthye në epidemi masive, ku pjesë të tëra të popullsisë u gjendën të përjashtuara pa shkak, jo vetëm nga pjesëmanja normale në jetën sociale, por humbën të drejtat civile dhe nga radhët e tyre u mbushën burgje dhe kampe internimi.

Hyrje

E djeshmja e afërt vazhdon të mbetet temë mjaft e rrahur në debatet publike që prej fillimviteve nëntëdhjetë e deri më sot. Në fakt, debatet për të djeshmen kanë zotëruar e zotërojnë më shumë tribunat politike dhe mediatike dhe kjo është e shpjegueshme, mjaft të mbajmë në vëmendje trashëgiminë komplekse të komunizmit. Megjithatë, tanimë, pas gati tridhjetë vjetësh nga ndarja me komunizmin, tribunat politike duket se nuk ndihmojnë më, madje po shfaqen si pengesë për shqyrtime të ftohta e të thelluara të së kaluarës. Kësisoj, është bërë e ngutshme nevoja për këto lloj studimesh, me objekt ekonominë, zhvillimet sociale, kulturore e deri psikologjinë e një shoqërie të ndarë dhe të traumatizuar, siç është shoqëria shqiptare. Këtu hyjnë edhe shqyrtimet historike. Në këtë kuadër, më duket intriguese të shqyrtohet si u perceptua dhe u instalua regjimi komunist në Shqipëri, cila qe filozofia dhe cilat qenë teknikat, me të cilat ai u ngrit dhe u mbajt për gjysmë shekulli.

Si pjesë e kësaj filozofie dhe e teknikave të regjimit, jam përpjekur ta shoh edhe këtë trajtesë për dhunën dhe përjashtimin.

* * *

Për Shqipërinë e pasluftës, korniza e parimeve do të ishte e njëjtë me atë të regjimeve respektive në Evropën Lindore. Si gjithë ato vende, edhe Shqipëria do t'i mbahej parullës spekulative të diktaturës së shumicës mbi pakicën, do të shpallte luftën e klasave si rrugë zhvillimi, do të pranonte kufizimin e lirive në socializëm, në emër të lirive të pakufizuara në një kohë të dytë, hipotetike. Gjithçka që bën ndryshimin me të tjerët janë veçoritë lokale, stadi zhvillimor i popullsisë, kultura, traditat etj. Sigurisht edhe cilësitë e drejtuesve politikë të kohës dhe luftërat politike në kupolën e pushtetit.

Dy javë pasi qeveria e përkohshme hyri në Tiranë, më 15 dhjetor 1944, Kryesia e Këshillit Antifashist Nacionalçlirimtar miratoi dy ligje. Njëri drejtohej kundër sabotatorëve të luftës dhe të pushtetit, ndërsa tjetri njoftonte mobilizimin civil të specialistëve për nevojat e rindërtimit. Në të dy rastet, si për të shpallurit në kërkim për krime lufte dhe për rezidentët e tyre, ashtu edhe për ata që i shmangeshin mobilizimit të përgjithshëm, dënimet shkonin deri “me burg të përjetshëm ose me vdekje, si dhe me konfiskim të pasurisë së tyre të tundshme

dhe të patundshme.”¹⁾ Kuptohet, masa si këto, përveçse të ashpra, përmbanin arbitraritete pa fund. Megjithatë, për kushtet e luftës këto janë konsideruar pak a shumë të përligjura. E veçanta është se fryma e atyre akteve të përkohshme zotëroi në mënyrë të përhershme dhe në gjithçka 45 vitet pasuese. Në ato akte, si dhe në vendimin për krijimin e gjykatave ushtarake, janar 1945, e kanë zanafillën termat “sabotator”, “spekulant”, “armik i pushtetit dhe i popullit”²⁾, që u bënë kudo pjesë e jetës së përditshme.

Kur flasim për kufizime në të drejtat e ‘tjetrit’, vërejmë se kjo është praktikë pushteti në të gjitha kohët e për të gjithë regjimet. Termin ‘tjetri’ po e përdorim me marrëveshje, duke kuptuar me këtë term cilindo që është objekt i kufizimit. Në rastin e Shqipërisë dhe të regjimeve të ngjashme me të, kufizimi shkon deri në përjashtim, tipar ky i shoqërive jodemokratike dhe që është aplikuar e aplikohet nga regjime diktatoriale. Për Shqipërinë e kohës së komunizmit, përjashtimi i ‘tjetrit, si dukuri i ka fillesat që gjatë Luftës II Botërore, kur komunistët provokuan konflikte civile me arsyen e vetme për të kapur të vetëm dhe pa garë pushtetin. Dhe ndodhi ajo që pritej, zgjedhjet e 2 dhjetorit 1945, prodhuan një pushtet arbitrar.

Të gjithë ata që kanë shkruar e folur për Shqipërinë pasluftës kanë vërejtur ashpërsinë e pazakonshme të sjelljes së pushtetit në raportet me ‘tjetrin’. Në dhjetëvjetëshin e parë të regjimit komunist, ‘tjetri’ ishte ai që u thirr kriminel lufte, ai që u afishua si kundërshtar politik dhe iu vu emri armik i popullit, sipërmarrësi privat që u cilësua spekulant e sabotator, pronari i tokave, cili u quajt kulak dhe që u kufizua, u shpronësua dhe më tej u asgjësua. Midis tyre, ata që ikën me pushtuesin ose kolaboracionistë të tjerë, apo 3500 kundërshtarët e shpallur të regjimit të pasluftës që u tërhoqën dhe vepruan ilegalisht në male,³⁾ këta dhe të ngjashmit me ta, përbëjnë pjesën e përligjur të kufizimit.

Por për regjimin komunist shqiptar, karakteristike ka qenë, sipas meje, shuarja e dallimit midis kufizimit me arsye të përligjura dhe kufizimit

1) *Arkivi Qendror i Shtetit* (më tej: *AQSH*), Fondi (më tej: *F.*) 40/APL/Këshilli Antifashist Nacionalçlirimtar (KANÇ), Viti (më tej: *V.*) 1944, Dosja (më tej: *D.* 37). Mbledhje e Kryesisë së KANÇ, datë 15.12.1944.

2) Ligj nr. 41, datë 14.1.1945 “Mbi organizimin dhe funksionimin e gjykatave ushtarake” në: *Gazeta Zyrtare*, Botohet nga Ministria e Shtypit, Propagandës dhe e Kulturës, Tiranë, 23 janar 1945.

3) Turhan Shilegu, *Lufta e klasave në Shqipëri*, 1948-1953, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë: 1985, f. 15.

joproporcional të *'tjetrit'*, në raport me sjelljen e tij ndaj "pushtetit të popullit", siç thuhej në terminologjinë e kohës. Kjo ka qenë dukuri jo vetëm e ashpërsisë së ligjit, por edhe e praktikave *ekstraligjore* të pushtetit.

Në Shqipëri, diagrama e raporteve të pushtetit me *'tjetrin'*, në përmbajtje ka ardhur si një luftë e pandërprerë klasash, për të cilën ka pasur një shpjegim të stërpërdorur, se në socializëm ajo herë rritet e herë zbutet, po kurrë nuk shuhet. Ndërsa si shtrirje, diagrama tregon se kontrolli i pushtetit nuk njohu tkurrje. Përkundrazi. Si fillim, kontrolli mbi territorin, pastaj kontrolli mbi shoqërinë.

Duke marrë në kontroll territorin, komunistët treguan se pushteti i tyre do të mbahej me çfarëdolloj kostosh. Një raport i Ministrisë së Mbrojtjes Kombëtare të Shqipërisë, mars 1945, por pa adresë se kujt i drejtohej në Beograd dhe që ndodhet në Arkivin e Komitetit Qendror të Lidhjes Komuniste të Jugosllavisë (ACK SKJ), flet se një operacion i ushtrisë shqiptare, nëntor 1944 - mars 1945, për të marrë në kontroll Veriun e Shqipërisë, u shndërrua në një luftë të vërtetë dhe me mjaft humbje. Raporti tregon se "në zona si Dukagjini, Kelmendi, Mirdita, Lezha e Shkodra me rrethina, reaksioni po e ndante turmën nga pushteti, duke e përgatitur me armë kundër nesh".⁴⁾ Puna kishte shkuar deri aty, sa në ushtri pati dezertime masive, "deri 20 e 30 vetë në ditë". Por fundi i operacionit, pasi u vranë në luftime 75 vetë nga populli dhe 50 vetë nga ushtria, pasi u dogjën 90 shtëpi e u arrestuan gati 800 persona, prej të cilëve 30 u pushkatuan me vendim gjykate, kjo tregoi se turma u detyrua t'i bashkohej pushtetit, për shkak të forcës dhe "jo se e ndjen atë".⁵⁾

Kontrolli i pushtetit komunist mbi territorin, mbi popullsinë, kontrolli mbi grupe të caktuara shoqërore, deri te kontrolli mbi individin, rezulton të ketë qenë një proces mjaft kompleks. Vetë procesi i përmban të alternuara programet dhe reformat e pushtetit, si programet për zhvillimin e vendit, ashtu edhe ato të goditjes për kundërshtarët, si propagandën në emër të progresit, ashtu edhe demagogjinë për arritje të paqena. Në këtë proces teknikat e shtrëngimit u ngritën në perfeksion, falë edhe demagogjisë, e cila gjeti terren në mjedise kulturalisht të kufizuara. Një shembull. Është i njohur gjyqi i deputetëve, më

4) Arkivi i Komitetit Qendror të Lidhjes Komuniste të Jugosllavisë (Arhiv Centralnog Komiteta Saveza Komunista Jugoslavije, më tej: ACKSKJ), IX, 1/II-41, datë 8.3.1945. Raport mbi Krahinën e Tretë në Shqipëri.

5) Po aty.

1947. Në fakt, problemi filloi më herët, në shtator 1945, kur Këshilli Antifashist, miratoi Ligjin për zgjedhjet në Asamblenë Kushtetuese. Atë kohë kishte disa përpjekje për të krijuar një opozitë, por asgjë e konkretizuar. Megjithatë me Ligjin e 45-ës u la një hapësirë kur flitej për listat e kandidatëve, neni 13 i Ligjit, se “Titulli i listës formohet nga emri i organizatës ose grupit politik, në të cilin bëjnë pjesë kandidatët.”⁶⁾

Riza Dani tha se nuk do ta votonte me arsyetimin se ai nuk u lejonte kandidatëve të pavarur të hynin në Asamble përmes proporcionalit. Arsyetimi i Danit ishte lehtësisht i atakueshëm, pasi proporcionali vërtet nuk mund të përdorej ndryshe, përveçse duke u ndarë midis organizatave dhe grupeve politike pjesëmarrëse. Formoni një parti dhe merrni nga proporcionali, iu tha pak a shumë, Danit.⁷⁾ Vetë Partia Komuniste ishte fshehur brenda organizatës së Frontit, duke orientuar që kjo organizatë të ishte e hapur ndaj rrymave të ndryshme. Madje, u kujdes që në Asamble të vinin edhe elementë nacionalistë, sado të pasigurt, përfshirë edhe vetë Danin. Qëllimi ishte të evitohej një opozitë nga jashtë, si dhe t’i tregohej Perëndimit se komunistët ishin për demokraci liberale. Lidhur me këtë çështje, Hoxha e ka pohuar qartë: Ne nuk e hëngrëm sapunin për djathë, se nëse do të kishim dalë më vete, atëherë edhe partitë e tjera do të krijoheshin menjëherë e kështu do të ndahej pushteti.

Katër ditë pas zgjedhjeve, më 6 dhjetor, Byroja Politike erdhi shpejt në përfundimin se Fronti ishte bërë strehë e reaksionit, “se ne i dhamë dorë reaksionit dhe dolëm me një parlament të dobët”.⁸⁾ Lëshimet ndaj reaksionit Hoxha ia faturoi Malëshovës, me oportunizmin e të cilit u mor një plenum partie, në shkurt-mars 46. Organizatën e Frontit, Hoxha u kujdes ta kthejë në një organizatë politike dhe, më tepër se aq, e ndërseu në fushata demaskimesh publike ndaj cilitdo që nuk u përshtatej rregullave të regjimit. Edhe pasi e nxori partinë nga ilegaliteti, organizatën e mbajti gjithë kohën subjekt të vetëm elektorale. Në mars 1946, megjithëse e votoi, Dani e ironizoi statutin e ri të

6) *AQSH*, F. 489, V. 1945, D. 74. Ligj nr. 124, datë 28.9.1945 “Mbi zgjedhjet e përfaqësuesve të popullit në Asamblenë Kushtetuese.” *Shih* gjithashtu: Sonila Boçi, “Zgjedhjet e 2 dhjetorit 1945 (ngjarje që solli në pushtet apo legjitimoi pushtetin e komunistëve)”, në: *Studime Historike*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë, 2008, nr. 1-2, f. 81-105.

7) *AQSH*, F. 489, V. 1945, D. 83. Procesverbal i Mbledhjes III të Këshillit Antifashist NÇ, 29 shtator 1945.

8) *AQSH*, F. 14/Arkivi i Partisë (më tej: AP)-organet udhëheqëse (më tej: OU), V. 1945, D. 4, f. 1. Pjesë nga konkluzionet e Byrosë Politike, mbledhur më 6 deri më 10 dhjetor 1945.

PUSHTETI DHE 'TJETRI' QË ËSHTË PËRBALLË MONTIMI I REGJIMIT KOMUNIST NË SHQIPËRI, 1944-1954

Republikës, duke e quajtur si të denjë për një republikë popullore socialiste.⁹⁾ Po atë vit Dani u arrestua dhe u ekzekutua si organizator i kryengritjes së Postribës, akuzë të cilën ai nuk e pranoi. Është fakt që ai inkurajoi një opozitë brenda parlamentit, me qëllimin për t'u shndërruar në parti, po ajo u mbyt. Për ironi, atë vit Kuvendi Popullor miratoi një ligj që garantonte të drejtën për të formuar parti politike.¹⁰⁾ Por, kjo ishte fasada. Më 1947 u ekzekutuan të gjithë ata që u përpoqën për një alternativë tjetër politike, përveç asaj të komunistëve, si dhe u asgjësua çdo përpjekje për opozitë. Ligji që garantonte opozitën nuk u abrogua kurrë. Por ai mbeti aq formal sa askush nuk u kujtua ndonjëherë në kishte një të tillë. Madje, Ramiz Alia në takimin me një grup studentësh, më 11 dhjetor 1990, i sfidoi ata, jo pa cinizëm, kur i pyeti nëse e njihnin nenin 54 të Kushtetutës në fuqi,¹¹⁾ nen i cili sanksiononte të drejtën e bashkimit të shtetasve në organizata të ndryshme politike, ekonomike, kulturore etj.

U ndala pak në këtë moment për të kuptuar si u kombinua shtrëngimi deri në terror i pushtetit me demagogjinë; si në nëntor u vesh maska e “demokracisë liberale” dhe u zhvesh në dhjetor, kur u njoftuan spastrimet; si u shfaq papritur “pelerina” e kuqe e garancisë për pluralizëm, si në një arenë toreadorësh, e kur në çdo portë që vënë një gijotinë ... Kështu kishte ndodhur edhe me Mukjen në mesin e luftës, ku jo thjesht u braktis njëanshmërisht një ftesë për bashkëpunim, por ky çast historik ishte ai që ndau më dysh shqiptarët. Procesi kundër deputetëve ishte një rast i ngjashëm. I ngjashëm në kuptimin se kur përplasja me kundërshtarët e pushtetit ishte në kulmin e vet, po niste një tjetër luftë brenda

9) *AQSH*, F. 489, V. 1946, D. 1. Diskutime rreth Statutit të Republikës Popullore të Shqipërisë, 6 mars 1946.

10) *AQSH*, F. 489, V. 1946, D. 117. Ligj nr. 370, datë 6.12.1946 “Mbi formimin e partive politike dhe shoqatave kulturore, shkencore, profesionale etj. dhe mbi mbledhjet publike.”

11) *AQSH*, F. 489, V. 1990, D. 264. Takim i Kryetarit të Presidiumit të Kuvendit Popullor (më tej: PKP) Ramiz Alia me përfaqësues të studentëve dhe pedagogëve të Universitetit “Enver Hoxha”, më 11 dhjetor 1990. Neni 54. Atëkohë në fuqi ishte Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë e vitit 1976, në të cilën sanksionohej se “Shtetasve u sigurohet e drejta e bashkimit në organizata të ndryshme që veprojnë në fushën politike, ekonomike, kulturore, si dhe në çdo fushë tjetër të jetës së vendit”, në: Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, miratuar nga Kuvendi Popullor, më 28.12.1976, Tiranë: Shtëpia Botuese “8 nëntori”, 1977, f. 30. *Surcharge: mbitaksë, supertaksë. Në këtë rast fjala është për reformën monetare, më 1945, me të cilën u ndalua tregtia e arit jashtë Bankës së Shtetit Shqiptar, si dhe u vulosën të gjitha kartëmonedhat në qarkullim me prerje 20 franga e lart, me vlerë afro 215 milionë franga shqiptare, përkundrejt 309 milionë franga gjithsej, që vlerësohej pasuria monetare e vendit atë kohë. Me këto masa u vu në kontroll monedha në qarkullim, sidomos financat e shtresave të pasura, si dhe u pengua kontrabanda e mallrave dhe e arit jashtë vendit.

vetë pushtetit.

Reformat e para ishin kufizuese deri përjashtuese për grupe të caktuara shoqërore. Konfiskime, shpronësime, shtetëzime, tatimi i jashtëzakonshëm për fitimet e luftës, goditja e spekulimit dhe e spekulantëve, sursharzhimi i monedhës*, taksa për kulakët, reforma agrare e të tjera, të gjitha këto përbënin lajmet e ditës. Merret me mend që këto reforma prodhojnë natyrshëm grupe kundërshtarë përballë pushtetit. Por, ato krijuan edhe ushtri mbështetësish, karakteristike për shoqëritë e varfra, sidomos në rrethanat kur u rishpërndanë mbi 170 mijë hektarë tokë për fshatarët pa ose me pak tokë.¹²⁾

Nëse do të klasifikojmë grupet kundërshtarë në çastet e para të instalimit të pushtetit komunist, *pas kundërshtarëve politikë të luftës*, fill pas tyre vijnë elitat e pushtetit të vjetër, *bashkë me grupet e prekura nga reformat*. Eliminimi fizik e politik i tyre ishte në vijën e sjelljes së pushtetit. Por, krahas tyre, pati një grup tjetër social, ndaj të cilit regjimi ishte mosbesues. Fjala është për *elitën intelektuale të kohës*, e cila hyri në listat e zeza të pushtetit. Një proces gjyqësor në përgjigje të aktit që ndodhi në ambasadën sovjetike, kur mbrëmjen e 19 shkurtit 1951 në oborrin e saj u hodh një pako dinamit, dëshmon për qasjen kriminale të pushtetit në raport me aktin. Të nesërmen e ngjarjes, ministri i Brendshëm i kërkoi Byrosë Politike “masa të jashtëzakonshme represive, pa marrë parasysh ligjet në fuqi”. Në atë mbledhje, ministri hapi listat dhe kërkoi të arrestoheshin 100 ose 150 vetë dhe të pushkatoheshin 10 ose 15 prej tyre.¹³⁾ Ngjarja tashmë dihet. Me kërkesë të kryeministrit Hoxha, Presidiumi i Kuvendit Popullor, më 26 shkurt miratoi një dekret, që sanksiononte gjykim të shpejtuar për aktet terroriste, pa pjesëmarrje të palëve dhe pa mbrojtje ligjore, pa të drejtë kërkesë për falje të jetës, si dhe pa të drejtë rekursi.¹⁴⁾ Përfundimi: 22 të pushkatuar. Asnjëri prej tyre nuk kishte lidhje me të ashtuquajturën *bombë*. Të gjithë intelektualë të njohur, por jo simpatizantë të pushtetit.

Duke ndjekur hapat e instalimit të regjimit komunist lindin mjaft pyetje për arsyet e aplikimit të masave të terrorit ose, së paku, për arsyet e zgjerimit të rrethit, ku u përfshinë grupe sociale që iu nënshtruan përndjekjes ose kufizimit. Duhet pranuar se në kohë dhe rrethana të ndryshme kanë variuar edhe masat

12) Enver Hoxha, Vepra, vëllimi 5, Tiranë: “Naim Frashëri”, 1970, f. 340.

13) AQSH, F. 14/AP-OU, V. 1951, D. 1, f. 228. Mbledhje e Byrosë Politike më 20 shkurt 1951.

14) AQSH, F. 489, V. 1951, D. 27, Dekret nr. 1223, datë 26 shkurt 1951. “Për aktet terroriste kundër punonjësve të pushtetit dhe organizatave politike e shoqërore.”

PUSHTETI DHE 'TJETRI' QË ËSHTË PËRBALLË MONTIMI I REGJIMIT KOMUNIST NË SHQIPËRI, 1944-1954

shtrënguese. Për shembull, në vitet 49-51 kishte operacione të shtuara nga jashtë për përmbysjen e pushtetit në Shqipëri. Platformat e Perëndimit orientonin veprime terrori që mund të shkonin deri në luftë civile për të përmbysur pushtetin.¹⁵⁾ Megjithatë lindin mjaft dyshime për arsyet e zgjerimit të terrorit në kategori të ndryshme shoqërore.

Arsyeja më kryesore më rezulton se lidhet me vetë natyrën e sistemit. Në qoftë se sektarizmin e shohim si qasje intolerante të pushtetit ndaj grupeve dhe individëve që mendojnë ndryshe, sektarizmi nuk mund të jetë tjetër veçse në vetë thelbin e komunizmit. Sektarizmi, si shprehje e kufizimit, e mohimit, është tipar i sistemit, është vetë rregulli. Ndërsa liberalizmi dhe oportunizmi është ikje nga rregulli. Dy herë është folur kundër sektarizmit në kupolën politike shqiptare. Herën e parë në Plenumin e Beratit dhe herën e dytë në rastin e Koçi Xoxes. Por të dyja herët nuk ka pasur një shtysë të brendshme, gjithçka u bë me nxitje nga jashtë. Herën e parë me nxitjen e jugosllavëve dhe të dytën me orientimin sovjetik kundër jugosllavëve.

Plenumi i Beratit ishte dekurajues për fitimtarët e luftës, por ai ishte akti më i sinqertë, në mos i vetmi, në historinë e PKSH. Më 1946, shkak për ngecjet në programin e rindërtimit të vendit, Hoxha gjeti oportunizmin në parti dhe në administratën e tij, duke bërë fajtor sidomos Sejfulla Malëshovën, kritikun e tij më të ashpër të Beratit.

Në parti dhe në shtet u rikthyen shpejt arbitraritetet, më të dukshme në Ministrinë e Brendshme. Kongresi i Parë i Partisë bëri përgjegjës Koçi Xoxen, i cili iu dha gjyqit. Ka studiues që procesin ndaj tij e shohin si kopje të proceseve në vitet '30 në Bashkimin Sovjetik.¹⁶⁾ Takimi *incognito* në Bukuresht, në verë 1948, i Hoxhës me Vishninkin, prokurorin e famshëm në *Purgën e Madhe*, ka mundësi të ketë pasur për temë hapjen e një "Purge" tjetër në Evropën Lindore, e cila nisi nga Tirana.¹⁷⁾

15) Stephen Dorril, MI6 (*Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*), New York London Toronto Sydney: Simon & Schuster, pp. 366-367; 393.

16) Robert Austin, "Purge and Counter-purge in Stalinist Albania, 1944-1956," në: *Stalinist Terror in Eastern Europe*, (Elite purges and mass repression) eds. Kevin McDermott and Matthew Stibbe, p. 210.

17) AQSH, F. 10/Enver Hoxha, Grupi III, nëngrupi IV, V. 1966, D. 281, fl. 12. Shënime nga takimi i E. Hoxhës në Byronë e KP të rrethit të Lushnjës, më 8 mars 1966.

Që sektarizmi është tipar thelbësor për një regjim terrori po përpiqem ta shpjegoj më tej, duke qëndruar te rasti Xoxe e sidomos me zhvillimet post Xoxe. Në Tiranë, më 1949, Xoxe u ekzekutua jo vetëm me akuzën për trockizëm dhe si agjent i jugosllavëve, por edhe për arbitraritete dhe krime ndaj popullit të vet. Madje, akuza e fundit, pra ajo për krime, u bë varkë shpëtimi për Enver Hoxhën, më 1955, kur me kujdesin e Hrushovit u rehabilituan të gjithë të dënuarit në vendet e Lindjes pas thyerjes Stalin - Tito. I vetmi që nuk u rehabilitua ishte Koçi Xoxe. Pas Kongresit I të Partisë, në diskutimet në parti dhe në popull u dhanë shembuj të përbindshëm si vepronin njerëzit e Sigurimit të Shtetit dhe agjentët e Xoxes me njerëzit e pafajshëm. Të dërguarit e partisë në popull kur u kthyen në Tiranë raportuan se “njerëzve u janë bërë lloj-lloj torturash nga më të tmerrshmet: spica, vezë, fishekë në gishta, shpuar këmbët me tel të skuqur, çarë mishi dhe futur kripë, varur për duarsh ose për këmbësh në tavan dhe lënë për disa ditë”¹⁸⁾. Për njërin nga ndihmësit e Xoxes raportohet se më 1946, në një operacion ndëshkimor në Peshkopi, kishte dhënë urdhra të pushkatoheshin fshatarë pa gjyq (për shembull, në një natë shtatë vetë), duke i kaluar më parë në tortura. Për të njëjtin person shkruhet se ai jepte porosi me shkrim, me copa letrash, si të veprohej me të ndaluarit dhe sipas rastit “vinte A, që do të thoshte Arrestim, kur vinte P, do të thoshte *Pushkatoje*, ndërsa Rr, do të thoshte *Rrahje*”.¹⁹⁾ Më tej, në një raport përmbledhës, i hartuar në zyrat e KQ të partisë shënohej se “ata që nuk dorëzonin bereqetin janë rrahur në sy të popullit, u është marrë mielli nga magjja, buka nga saçi dhe janë shkelmuar fëmijët që qanin për bukë, veprime që na kanë armiqësuar me njerëzit.”²⁰⁾

Po kur Xoxe ra nga pushteti, u vërejt se metodat e Xoxes nuk ishin produkt i një individi, por produkt i sistemit që i shërbente. Ka mjaft të dhëna që e provojnë këtë gjë. Pas Kongresit I, Ministria e Punëve të Brendshme paraqiti një platformë të re politike dhe organizative për Sigurimin e Shtetit, në të cilën listohen gabimet në kohën e Xoxes. Por vetë platforma është e njëjtë me platformat e mëparshme, si dhe ato të mëpasme, dhe përshkohet kryekëput nga

18) AQSH, F. 14/AP-Strukturë (më tej: Str.), V. 1948, D. 83. Raport mbi gjendjen në Dukagjin, 14 dhjetor 1948.

19) AQSH, F. 14/AP-Str., V. 1948, D. 85. Raport nga Aktiv i Partisë në Durrës, Shijak, Hekurudhë dhe Garnizoni i Durrësit, më 23 deri më 27 dhjetor 1948.

20) AQSH, F. 14/AP-Str., V. 1948, D. 85. Relacion mbi raportet e shokëve të KQ për punimin e vendimeve të Kongresit I në aktivet e Partisë.

PUSHTETI DHE 'TJETRI' QË ËSHTË PËRBALLË MONTIMI I REGJIMIT KOMUNIST NË SHQIPËRI, 1944-1954

kujdesi që Sigurimi i Shtetit të ketë në kontroll të gjitha segmentet e shoqërisë, përjashtuar kontrollin mbi partinë, që është ndërhyrja e vetme korrigjuese.²¹⁾ Madje, në parti u ngrit gjithnjë e më shumë një shqetësim i ri, rindërtimi i autoritetit të dëmtuar të Sigurimit, ngritja e rrjetit të informatorëve, rezidentëve etj. Rezolucioni që doli nga Plenumi IX i KQ të Partisë, 19 - 23 shkurt 1951, e shtronte fort nevojën e ashpërsimit të luftës kundër armiqve të klasës dhe të rritjes së dashurisë për organet e Ministrisë së Brendshme, duke bërë që “çdo komunist, në radhë të parë, dhe çdo qytetar i republikës sonë të bëhet një ‘çekist’.”²²⁾ Megjithatë, Ministria e Brendshme pavarësisht nga përgjegjësitë që iu ngarkuan, vazhdoi të mbetej një ministri me analfabetë.²³⁾

Një tregues tjetër mjaft domethënës. Kur partia në gjithë vendin fliste për metodat e shëmtuara të bashkëpunëtorëve të Xoxes, nga informacionet doli një listë personash, të cilët kishin ushtruar terror të egër, kudo që kishin qenë në krye të operacioneve. Çfarë ndodhi me ta? Nga të dhënat që kam mundur të mbledh, më rezulton se pjesa më e madhe e këtyre personave ose qëndruan në detyrat e mëparshme apo paralele, ose edhe u ngritën në përgjegjësi. Nëse disa prej tyre u ndëshkuan në vitet e mëvonshme, kjo nuk ndodhi aspak për shkak të arbitrariteteve të tyre të mëhershme, por për shkak të zhvillimeve të brendshme në parti. Për ta mbyllur, edhe një përpjekje e Bilbil Klosit, kryetar i Gjykatës së Lartë Ushtarake, përfundoi pa dobi.

21) *AMB*, F. 46/Sekretariati, V. 1948, D. 29. Platforma politike dhe organizative e organeve të Sigurimit të Shtetit, pas kthesës, 1948.

22) *AQSH*, F. 14/AP-OU, V. 1951, D. 1. Protokoll i mbledhjes së Plenumit IX të KQ të Partisë, më 19-23 shkurt 1951, f. 91/1-92.

23) *AQSH*, F. 14/AP-OU, V. 1953, D. 8, f. 30. “Mbi gjendjen e brendshme në Republikën Popullore të Shqipërisë,” raport i ministrit të Brendshëm në Byronë Politike të KQ të Partisë, më 26 janar 1953. Sipas këtij raporti, në sektorin e Sigurimit, 61.74% e kuadrit oficer e nënoficer kanë 1-5 klasë shkollë fillore; 25% kanë 1-3 klasë unike; vetëm 4.69% kanë 1-4 klasë të mesme dhe 8.57% janë autodidakte ... Por te ne nuk kanë as shkollën fillore që të gjithë.

Klosi i kishte drejtuar një promemorie Enver Hoxhës, ku i kërkonte që ata të cilët u dënuan me prova të marra nën torturë, të ushtronin të drejtën e rekursit, përfshirë edhe disa prej atyre që ishin ekzekutuar të shpallëshin viktima të trockizmit²⁴⁾ Kërkesën e Klosit e kundërshtoi prerë ministri i Brendshëm Shehu. “Në vend të ngjallim urrejtje kundër elementëve të dobët, tha ai, ne bëjmë të kundërtën. Duhet ashpërsi kundër armikut!” Në të njëjtat tone ishte edhe Hoxha: “Bilbil Klosi nuk ia ka idenë fare si punon armiku”.²⁵⁾

Për komunizmin është shkruar shumë. Autorë të ndryshëm divergojnë në mendime, po edhe plotësojnë njëri-tjetrin, kur flasin për motivet e terrorit në vende të ndryshme, për të përbashkëtat dhe të veçantat. Por, duket se janë në një mendje, teksa përvoja e ka treguar se “komunistët nuk ishin liberalë, ata ishin revolucionarë dhe alternativa e tyre ishte shtrëngesa”.²⁶⁾ Në aktivin e Partisë të një garnizoni ushtarak njëri nga zyrtarët e Sigurimit të Shtetit pohoi se në Drejtorinë e Sigurimit ka qenë mendimi se “ai shok që nuk rrihte, do të thoshte se ai nuk e urrente armikun dhe e kundërta, ai që rrihte më shumë, ai urrente më shumë armikun”.²⁷⁾ Edhe në këtë rast mund t’u kthehemi përvojave të vendeve nën komunizëm, ku sindroma e armikut ka qenë dominuese, ndërsa dhuna është parë si maja e mprehtë e luftës së klasave. Në shoqëri të tilla, ku dhuna e shtetit është e përligjur, nuk është vështirë që ajo, pra dhuna, të marrë format më të ashpra si terror shtetëror, deri në variantet e shëmtuara të torturës.

Le të kthehemi edhe një herë tek sektarizmi dhe oportunizmi, jo si koncepte teorike, po si dukuri për periudhën e marrë në shqyrtim. Të dyja dukuritë tregojnë sjelljen e pushtetit me qytetarët, përfshirë dhe kundërshtarët e pushtetit. Në komunizëm si sektarizmin, ashtu edhe oportunizmin, propaganda i ka ‘shitur’ njëlloj të rrezikshëm për shtetin e diktaturës së proletariatit.

24) AQSH, F. 14/AP-Str, V. 1949, D. 626. Materiale të Drejtorisë së Kuadrit për “Politikën e goditjes”, qëndrimet oportuniste, si dhe një promemorie e Bilbil Klosit, më 17 maj 1949.

25) AQSH, F. 14/AP-OU, V. 1949, D. 35. Mbledhje e Sekretariatit të KQ të Partisë, 2 maj 1949

26) Kevin McDermont and Matthew Stibbe, “Stalinist terror in Eastern Europe: problems, perspectives and interpretations”, në: *Stalinist terror in Eastern Europe*, (Elite purges and mass repression), Manchester University Press, 2010, p. 4.

27) AQSH, F. 14/AP-Str., V. 1948, Dosje në përpunim. Shënime të Sadik Bocajt në Aktivin e Partisë të Garnizonit T për punimin e Rezolucionit të Plenumit XI të KQ, 12 tetor 1948. Material në përpunim.

* Plenumi IX i KQ të PPSH, shkurt 1951, e largoi Tuk Jakovën nga Byroja Politike dhe si sekretar i KQ me motivin për oportunizëm të thellë, liberalizëm të patolerueshëm dhe për mungesë urrejtjeje për armikun e klasës. Më 1955 Jakova u përjashtua nga KQ dhe nga Partia për diversion në parti. Më 1956 u internua në Berat dhe më 1951 u dënua me heqje lirie, ku dhe vdiq në spitalin e burgut në rrethana të paqarta.

Kësisoj, njëlloj të dënueshëm. Por, ashtu si u tha më lart, paradoksi është se në praktikë sektarizmi ka qenë vijë sjelljeje për regjimin dhe askush nuk është ndëshkuar për sektarizëm. Ndryshe është me oportunizmin, i cili ka ngrënë koka. Për oportunizëm, i pari në radhën e gjatë të të ndëshkuarve është Sejfulla Malëshova. Rastin Malëshova mund ta marrim edhe si fillesë për një gjueti të re, kur 'tjetri' filloi të kërkohej brenda shtëpisë. Malëshova u pasua nga rasti tjetër, ai i Tuk Jakovës, atë kohë numri dy në parti, pas Hoxhës. Edhe ky për oportunizëm, shpirtbutë me armikun e klasës.* Si fillim, të dy ata u cilësuan si udhëheqës që kishin gabuar rëndë. Prandaj ata u zhveshën nga funksionet në parti, duke u mbajtur në postet shtetërore. Pastaj për ta u tha se ishin armiq të egër të partisë dhe të shtetit. I pari e kaloi gjithë jetën në internim. I dyti shkoi në burg, ku dhe vdiq, larg kujdesit mjekësor. Që atëherë u pa se për pushtetin e ri, marrë me 'grykën e pushkës', sfidat nuk do të ishin të lehta dhe përplasjet e brendshme të pashmangshme.

Për oportunizëm u sulmua edhe drejtësia, prokuroria dhe gjykatat. Manol Konomi dhe Bilbil Klosi, dy 'hamenjtë' e pushtetit të ri, të shkolluar në Perëndim dhe të lidhur me komunizmin e me luftën, u përpoqën t'ia përshtatin parimet e së drejtës një regjimi të padrejtë.

Konomi, kinse i lodhur, në fakt refuzues ndaj arbitrariteteve të vazhdueshme të pushtetit, kërkoj dorëheqje. Me të drejtë nuk e besuan dhe e zhveshën nga të gjitha funksionet për disfatizëm. Kjo ndodhi në ditët e bombës në ambasadën sovjetike. Atëherë ai ishte ministër i Drejtësisë. Asnjëherë nuk hapi gojë nëse e kishin pyetur ose jo, siç ishte dhe është rregulli, para se të hidhej firma mbi atë dekret të zi. Ndryshe nga Konomi, Klosi e vazhdoi edhe për një kohë luftën me pushtetin. Po ashtu, ai vazhdoi t'i lutej partisë "të ruajë independencën e gjyqeve" dhe "ndërgjegjen e lirë të gjyqtarit".²⁸⁾

Sidoqoftë, si Konomi, ashtu edhe Klosi, falë profesionalizmit të tyre, në mjaft raste ia dolën me pushtetin. Kuptohet, edhe lëshuan, pra u përdorën. Por, në këmbim, në fund të fundit, u mbajtën. Në vijim të idesë së zgjerimit të "politikave të goditjes" (ky është termi i kohës), e pasigurt ishte jo vetëm elita intelektuale, *por edhe grupe të tjera sociale*, njerëzit e administratave, mësues, oficerë e nënoficerë, deri te shitësit e rojet. Një raport i ministrit të Brendshëm

28) AQSH, F. 14/AP-OU, V. 1949, D. 56, fl. 22. Procesverbal i mbledhjes së komisionit për shqyrtimin e çështjeve në sektorin e drejtësisë, 25 korrik 1949

Shehu, në janar 1953, vë alarmin e përbërjes së dyshimtë të administratave. Raporti konstaton: “Në Bankën e Shtetit mbi 45 për qind e nëpunësve janë fshatarë të pasur dhe ish nëpunës të regjimeve të vjetra, në Ministrinë e Financave 35 për qind, në Ministrinë e Tregtisë së Jashtme 43 për qind, në Ministrinë e Tregtisë së Brendshme 44 për qind, në Ministrinë e Grumbullimit 40 për qind, në Ministrinë e Bujqësisë mbi 40 për qind, në Ministrinë e Komunikacionit rreth 30 për qind etj. Të gjithë këta nëpunës përbëjnë një kontingjent të vlefshëm për punën e armikut, në përgjithësi ata nuk mund të pajtohen me pushtetin popullor”²⁹⁾

Duket se ministri i Brendshëm, Shehu ka një hartë të detajuar të prezencës së “armiqve” gjithandej në institucionet dhe administratën e shtetit shqiptar. Ai bëri me dije se spiunazhi i huaj ishte përpjekur të fuste njerëzit e vet në vende kyçe, në pushtet, në parti, në sigurim, në polici dhe në ushtri. Për gjendjen në ushtri ai i solli Byrosë Politike një prognozë të zymtë, teksa dha shifra të larta arrestimesh, arratisjesh dhe dezertimesh nga ushtarakët shqiptarë. Me siguri ishin këto statistika që pak muaj më vonë e nxorën bluf Hoxhën, kur në qershor 1953, ai u thirr në Moskë dhe me këtë rast iu tha prerë: “Ju keni krijuar mendimin se ushtrinë e keni tërësisht me vete, por 35 për qind e oficerëve janë me armikun. Kjo do të thotë se ju nuk e njihni gjendjen ... Ju duhet ta pastroni ushtrinë sa më shpejt dhe ne do të ju ndihmojmë.”³⁰⁾

Në përgjigje të raportit të ministrit të Brendshëm Shehu, kryeministri Hoxha dërgon në dikastere dhe komitete ekzekutive një platformë të detajuar spastrimesh, pasi në administratat shtetërore kishin hyrë shumë elementë të padëshirueshëm, armiq të pushtetit popullor.³¹⁾ “Nuk mund t’i besohet tezgjahu një ish ballisti, nuk mund t’i besohet traktori një ish federali të fashizmit ose centrali elektrik një ish oficeri të xhandarmërisë”, thuhej në platformën

29) *AQSH*, F. 14/AP-OU, V. 1953, D. 8, fl. 18. “Mbi gjendjen e brendshme në Republikën Popullore të Shqipërisë,” raport i ministrit të Brendshëm në Byronë Politike të KQ të Partisë, më 26 janar 1953, f. 18.

30) *AQSH*, F. 14/AP-MPKBS, V. 1953, D. 9, fl. 4, Mbi bisedimet që ka bërë Enver Hoxha me udhëheqësit e PKBS dhe të qeverisë së BS, në Moskë, në gjysmën e parë të muajit qershor 1953. (Protokolli i mbledhjes së Byrosë Politike të KQ të PPSH, më 20 dhe 22 qershor 1953, ku raportohet verbalisht nga Enver Hoxha për bisedimet).

31) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1953, D. 527, fl. 30. Qarkore e kryeministrit Enver Hoxha ‘Mbi spastrimin e aparateve shtetërore dhe ekonomike nga elementët e padëshirueshëm dhe armiq’, datë 20 shkurt 1953, f. 24.

PUSHTETI DHE 'TJETRI' QË ËSHTË PËRBALLË MONTIMI I REGJIMIT KOMUNIST NË SHQIPËRI, 1944-1954

Hoxha.³²⁾ Për këtë arsye do të ngriheshin kudo *komisione spastrimi* dhe do të identifikonin dy grupe njerëzish, ata me rrezikshmëri të lartë shoqërore dhe grupi i dytë, ata që nuk kanë dhënë mjaftueshmërisht shenja besnikërie ndaj pushtetit. Largimi nga puna do të bëhej në dy faza dhe në çdo rast do të njoftoheshin organet e punëve të brendshme.

Spastrimet do të shtriheshin kudo. Si përgjigje ndaj Moskës, nga ushtria u larguan gati nëntë mijë ushtarakë aktivë, që në popull u përmend gjatë, '*nëntëmijëshi*'. Kështu ndodhi edhe me arsimin, me organet e drejtësisë etj., si dhe me vetë partinë, e cila u përfshi në një fushatë verifikimesh të anëtarësisë. Në fund të vitit 1953 doli se përveç largimeve nga puna, në parti ishte përjashtuar 20 për qind e anëtarësisë, mbi dhjetë mijë njerëz ishin pa triska fronti, një formë diskriminimi politik e social. Po ashtu mbi katër mijë vetë qenë shpallur kulakë, mbi njëzet mijë vetë ishin dënuar.³³⁾ Shifra të larta për një popullsi rreth 1.5 milionëshe.

Platforma të tilla, si kjo që u përmend vijnë nga një gjendje pasigurie deri në ankth, pasi siç thuhej, spastrimet "kanë lidhje me fatet e pushtetit popullor ... në vendin tonë".³⁴⁾ Me fjalë të tjera, kemi të bëjmë me përpjekje që pushteti të fitojë sigurinë që i duhet në ushtrimin e funksioneve të veta.

Por, për fat të keq, ka edhe platforma të tjera të cilat, kësaj here, nuk reflektojnë pasigurinë e pushtetit, por egërsinë e tij me të pambrojturit. Kjo është pjesa më e errët dhe më çnjerëzore e regjimit komunist në Shqipëri. Në konferencën "Të mohuar nga regjimi", organizuar nga Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet e Ish-Sigurimit të Shtetit (AIDSSH), më 30-31 tetor 2018, pati disa kumtesa me subjekt burgjet dhe kampet e punës, internim dëbimet etj. Kësisoj, në shkrimin tim rastin po e përdor vetëm e thjesht në funksion të idesë së shprehur se me internimet masive të njerëzve që nuk janë përfshirë në krime, sidomos të grave dhe fëmijëve, si dhe me mënyrat mizore të trajtimit në kampe e burgje, regjimi në fakt nuk bëri tjetër veçse e zgjeroi rrethin e kundërshtarëve. Kësisoj '*tjetri*' dita-ditës po i ikte të qenit pakicë.

Një raport i qeverisë amerikane që iu dërgua sesionit të Këshillit Ekonomik dhe Social të OKB-së, në shkurt 1955, trajton hollësisht gjendjen e kampeve dhe

32) *Po aty*, f. 27.

33) *AQSH*, F. 14/AP-OU, V. 1953, D. 41. Raport për përjashtimet nga Partia në mbledhjen e Byrosë Politike, më 31.11.1953, f. 38

34) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1953, D. 527, f. 30. Dokument i përmendur në referencën nr.31.

burgjeve në Shqipëri, qendrat e internimit, të ashtuquajturën punë vullnetare etj. Thuhet se në dhjetë vjet janë hapur rreth 40 kampe e burgje, se në to kanë kaluar 80 mijë burra, gra e fëmijë, nga të cilët 16 mijë kanë humbur.³⁵⁾ Shifrat që sillen në këtë raport janë, mendoj unë, të pasigurta, ndërsa gjendja e përshkruar është në pajtim me dokumentacionin që gjendet në arkivat tona.

Ministria e Jashtme e Shqipërisë për këtë raport formuloi një përgjigje të vetën, të cilën ia dorëzoi ambasadës sovjetike në Tiranë, me qëllim që Misioni sovjetik në OKB të mund ta përdorte, kur ta sillte rasti. Ajo çka mund të themi është se përgjigja nga Tirana ishte e dobët, e mbushur me frazeologji propagandistike dhe jo bindëse. Ajo nuk pranon punën e detyruar në Shqipëri dhe ngre lart aksionet vullnetare të rinisë. Mendoj se është vështirë të ndash punën e detyruar nga përfshirja masive në punë vullnetare, të ndash se ku fillon njëra dhe ku mbaron tjetra. Në Shqipëri nuk ka pasur ligje për punë të detyruar, por njeriu është ndjerë kurdoherë i shtrënguar për të pranuar jo punën që ka dashur, por një punë të imponuar. Sa për punën në burgje është e njohur se të burgosurit janë dërguar me detyrim në punë dhe se ata kanë përballuar punë të vështira.

Më 1953, ministri i Brendshëm i raportonte Byrosë Politike se një vit më parë, më 1952 nga puna e të burgosurve ishin marrë 76 milionë lekë, bashkë me një statistikë të objekteve ku punonin të burgosurit, që nga fabrika e tullave në Tiranë, kanalet ujitëse në Fier, Urën Vajgurore etj. Gjithsej mbi 5 mijë të burgosur.³⁶⁾ Pak a shumë e njëjta gjë mund të thuhet për punën vullnetare, ku dendur mungoi vullnetarizmi dhe gjithmonë gjendeshin mënyra shtrënguese. Në raportet e të dërguarve të partisë gjejmë të flitet shumë për të tilla metoda shtrënguese me njerëzit. Sa për shembull, në njërin nga këto raporte thuhet se në krahinat e Veriut puna vullnetare e rinisë barazohej me marrjen me forcë. “Ja sillni vajzat, ja merrni pushkën dhe dilni në mal!”³⁷⁾ Kjo ishte alternativa që u vihej fshatarëve. Po ashtu në reagimin e Ministrisë së Jashtme jeta në burgje përshkruhet plot lustër, ndërsa për kampet thuhet se “në Republikën Popullore

35) *AQSH*, F.14/AP-Str., V. 1955, D. 176. Ministria e Jashtme i dërgon KQ të PPSH një raport të qeverisë amerikane për OKB mbi punën e detyruar në Shqipëri, më 4 prill 1955.

36) *AQSH*, F.14/AP-OU, V. 1953, D. 8. Raport i MPB për gjendjen e brendshme në RP të Shqipërisë, më 26 janar f. 36

37) *AQSH*, F. 14/AP-Str., V. 1948, D. 85. Raporte të të deleguarve në rrethe pas Kongresit I të PPSH, 29 dhjetor 1948.

PUSHTETI DHE 'TJETRI' QË ËSHTË PËRBALLË MONTIMI I REGJIMIT KOMUNIST NË SHQIPËRI, 1944-1954

të Shqipërisë nuk ekziston asnjë fushë përqendrimi”.³⁸⁾ Pavarësisht lojës me termat, ajo që dimë është se pushteti i kohës nuk la statistika për të grumbulluarit në kampe nga viti 1949 deri në 1952, kohë kur kanë qenë grumbullimet më të mëdha, si në Berat, Tepelenë, Valias, Krujë etj.

Dimë po ashtu se një statistikë zyrtare shënon se në njëzet vjet (1949-1969) janë dëbuar dhe internuar 4997 persona.³⁹⁾ Sigurisht shifra duhet të jetë shumë më e lartë. Statistika në fjalë jep një grafik në vite dhe viti që ka numrin më të lartë të dëbim-internimeve është pikërisht viti 1954, me 646 persona.⁴⁰⁾ Disi i çuditshëm ky qëndrim i regjimit të Tiranës, në një kohë që qeveria poststaliniste e Moskës promovonte Kursin e Ri, kur në republikat sovjetike po mbylleshin gjithandej gulagët dhe qeveritë komuniste po lironin të burgosurit politikë.

Gjithsesi, atë çka regjimi është përpjekur ta fshehë, ajo ka mbetur gjallë në kujtimet e mjaft prej të mbijetuarve, si prof. Sami Repishti,* Kurt Kola,** Amik Kasoraho,*** Agim Musta**** e shumë të tjerëve. Një botim i mrekullueshëm i Institutit të Studimeve të Krimeve dhe Pasojave të Komunizmit, kolona disavëllimëshe *Ad memorandum* na vjen si kontribut me vlera autentike dokumentare. Në raportin që përmenda, po sidomos në kolanën e cituar, përshkruhen fate tragjike të njerëzve të pambrojtur, të grave e fëmijëve, të pleqve etj., duke na sjellë dimensione çnjerëzore. Kjo temë ka tërhequr vëmendjen edhe të studiuesve të huaj. Ndër ta, prof. Lori Amy sjell vëzhgime interesante për dhunën dhe mohimin në Shqipërinë komuniste. Me interes është edhe një tezë e saj për ekzekutimet publike, qëmtuar nga biseda të drejtpërdrejta me njerëzit, megjithëse deri më tani jo fort e mbështetur me të dhëna nga arkivat.⁴¹⁾

38) AMPJ, V. 1955, D. 254. Shpifjet e imperialistëve amerikanë kundër RPSH dhe qëllimet e tyre, f. 4, pa datë.

39) AQSH, F. 490, V. 1970, D. 255. Relacion i Ministrisë së Brendshme për Kryeministrin Mehmet Shehu, datë 10.3.1970.

40) Po aty.

* Sami Repishti, Pika Loti, Shkodër: “At Gjergj Fishta”, shih gjithashtu: Nën hijen e Rozafës (narrativë e jetueme), Tiranë: Onufri botime, 2004.

** Kurt Kola, Në Shqipërinë burg, Tiranë: UET Press, 2016.

*** Pjetër Pepa, Dosja e diktaturës, Tiranë: 2017.

**** Agim Musta. Burgjet e shtetit Burg, Tiranë: Botimet Toena, 2000.

41) Lori Amy “Re-Membering in Transition: The Trans-National Stakes of Violence and Denial in Post-Communist Albania”, in: *History of Communism in Europe, Vol. I, Politics of Memory in Post-Communist Europe*, Bucharest: Zeta Books, 2010, pp. 205 - 222.

Në vijim, po i kthehem më në hollësi një dukurie të njohur, por shumë të dhimbshme, që ka të bëjë me të ekzekutuarit në burgjet e komunizmit, mjaft prej të cilëve ende nuk kanë një varr të identifikuar. Kjo është një dramë e trashëguar e, me sa duket, nuk ka gjasa të mbyllet. Më 1947 një dekret i Presidiumit të Kuvendit Popullor, me propozim të ministrit të Brendshëm Koçi Xoxe, normonte praktikën e ekzekutimit të veprave penale, midis tyre edhe dënimet me vdekje. Sipas atij dekreti, një ditë para ekzekutimit, njoftohej familja e të dënuarit me vdekje dhe “që prej këtij lajmërimi, të dënuarin mund ta vizitojnë të afërmit e tij ose persona të tjerë, me të cilët ai dëshiron të flasë”(neni 7). Po ashtu “Kufoma e personit të ekzekutuar mund t’i dorëzohet familjes së tij për t’u varrosur pa ceremoni”(neni 9).⁴²⁾

Por ky trajtim merr fund kur pasardhësi i Xoxes, Mehmet Shehu, i kërkoi Byrosë Politike “të ndryshojmë disa ligje të cilat nuk i kemi aspak në rregull, siç është leja për takim që u jepet familjeve të atyre që është vendosur të ekzekutohen, përpara se të bëhet kjo gjë ose të dihet vendi se ku është bërë ekzekutimi.”⁴³⁾ Për pasojë, një dekret i vitit 1950 u mor posaçërisht me ekzekutimin e dënimeve me vdekje, duke ndryshuar dy nene të dekretit të vitit 1947. Konkretisht, dekreti i ri abrogoi nenin 7 të dekretit të mëparshëm, duke ua hequr të drejtën familjarëve dhe të afërmeve të tjerë të shihnin njeriun e tyre për herë të fundit. Po ashtu, ky dekret ndryshoi nenin 9, i cili deri atëherë lejonte t’i dorëzohej familjes trupi i të vdekurit. Neni i ri u formulua kështu: “Kufoma e personit të ekzekutuar varroset nga ana e organeve të brendshme me shpenzimet e shtetit.”⁴⁴⁾ Kjo do të thoshte që trupi i të vdekurit nuk i jepej familjes, duke nënkuptuar edhe fshehtësinë e vendvarrosjes. Arsyeja për këto ndryshime në ligj është se, sipas relatorëve të projektit, takimi i familjarëve me të dënuarin “përveç dëmeve, nuk ka pasur asnjë dobi, sepse jo vetëm ka shkaktuar vajtime dhe lutje të kota, por i dënuari u thotë zakonisht familjarëve të tij se gjoja është i pafajshëm dhe se pushteti e ka dënuar padrejtësisht, duke ngjallur në këtë mënyrë ndjenjën e urrejtjes dhe të hakmarrjes”.

42) *AQSH*, F. 489, V. 1947, D. 67. Dekret ligj nr. 390, datë 10.1.1947 i Presidiumit të Kuvendit Popullor “Mbi ekzekutimin e vendimeve penale”.

43) *AQSH*, F. 14/AP-OU, V. 1949, D. 56. Protokoll nr. 66 i mbledhjes së Byrosë Politike, ku merret në shqyrtim një raport për çështjet e drejtësisë, më 7 shtator 1949, f. 27.

44) *AQSH*, F. 489, V. 1950, D. 112. Dekret ligj nr. 1130, datë 14. 8. 1950 i Presidiumit të Kuvendit Popullor “Mbi disa ndryshime në Dekretligjin nr. 390, datë 10.1.1947 mbi ekzekutimin e dënimeve.”

PUSHTETI DHE 'TJETRI' QË ËSHTË PËRBALLË MONTIMI I REGJIMIT KOMUNIST NË SHQIPËRI, 1944-1954

Shpjegimet shkojnë edhe më tej, kur thuhet se “në takim, i dënuari, me anë parullash mund të merret vesh dhe të japë udhëzime për shumë gjëra” dhe se “për të njëjtat arsye dorëzimi i kufomës së të ekzekutuarit familjes së tij për ta varrosur, nuk është oportun”.⁴⁵⁾

Pas dekretit të vitit 1950, ka edhe dy dekrete të tjera që janë marrë me këtë çështje, më 1962 dhe më 1973. Dekreti i vitit 1962, ashtu si edhe ligjet e mëvonshme, i mbahen formulimit të vitit 1950, sipas të cilit “kufoma e personit të ekzekutuar varroset nga ana e organeve të Punëve të Brendshme, me shpenzimet e shtetit”.⁴⁶⁾ Por ekzekutimi i dënimeve me vdekje është vetëm një pjesë e problemit të madh të trajtimit të të vdekurve në burgjet e komunizmit në Shqipëri. Kjo çështje, pra sjellja me të vdekurit, nuk është trajtuar me ligje, por me urdhra dhe udhëzime, si dhe me rregullore, dalë nga Ministria e Punëve të Brendshme.

Jam këshilluar me disa prej këtyre dokumenteve, konkretisht me një urdhër të ministrit të Brendshëm, më 1950, me rregulloret e administrimit të burgjeve dhe të kampeve, më 1965, 1977, 1983 dhe 1985. Midis tyre më ka tërhequr vëmendjen rregullorja e vitit 1965, sipas të cilës të dënuarit me heqje lirie që vdesin në burgje, “varrosen në varrezat më të afërta të qytetit ose katundit ku është dislokuar burgu ose kampi”.⁴⁷⁾ Unë nuk e kam ndjekur, por mendoj se është me interes të saktësohet, nëse ka pasur vërtet në këto varreza të qytetit apo fshatit parcela të posaçme, qoftë dhe varre të veçantë, aq sa ka pasur, për të ekzekutuarit apo për të vdekurit në burgje.

Më 1983, një udhëzim i ministrit të Brendshëm të kohës, Hekuran Isai, i ndau më dysh të vdekurit në burgje, përfshirë të ekzekutuarit, një palë që u ktheheshin familjeve, ndërsa të tjerët jo.

Pak a shumë, një tjetër luftë klase në ushtrinë e të deklasuarve. Në grupin e atyre që nuk ktheheshin, më kryesorët ishin të ekzekutuarit me varje ose pushkatim, të vdekurit në burg që ishin dënuar për krime kundër shtetit, si dhe

45) Po aty, Procesverbal i mbledhjes nr. 347 të Kuvendit Popullor, më 14 gusht 1950.

46) *AQSH*, F. 489, V. 1962, D. 100. Dekret nr. 3584, datë 12.11.1962 “Mbi ekzekutimin e vendimeve penale.”

47) *AMPB*, F. 50, V. 1965, D. 1683. Urdhër i ministrit të Brendshëm nr. 01-68, datë 16.10.1965, për miratimin e Rregullores për administrimin e burgjeve ose kampeve. Shih edhe: *AMPB*, F. 7/ Drejtoria e Zbatimit të Veprave Penale (më tej: *DZVP*), V. 1988, D. 268, Letër e zëvendësministrit të Brendshëm për KQ të Partisë, më 14.9.1988.

nga ata të burgosur që në gjallje ishin konsideruar me rrezikshmëri të veçantë shoqërore (!).⁴⁸⁾ Nga trembëdhjetë të vdekur në burgje më 1983, gjashtë prej tyre kanë qenë të dënuar për krime kundër shtetit.⁴⁹⁾

Nga jashtë, duket se më 1983 u bë një lëshim. Në fakt, udhëzimi i ministrit veçse e thelloi dramën.

Në atë udhëzim për herë të parë nuk u zunë në gojë varrezat e fshatrave e të qyteteve, ku do të preheshin të vdekurit që nuk mund t'i merrnin familjarët. Për ta u formulua pika 15 e Udhëzimit të ministrit, ku thuhet: "Personat e vdekur, për të cilët nuk lejohet dhënia e kufomës varrosen në vende të caktuara posaçërisht në bashkëpunim me organet e pushtetit dhe mbahet evidencë e rregullt sipas modelit të miratuar dhe skemë (hartë topografike) e posaçme për vendin e varrimit. Në kokën e varrit të vendoset një tabelë në të cilën të shkruhet vetëm nr. i regjistrimit të tij."⁵⁰⁾

Për korrektesë, në këtë dokument, megjithëse me firmë, ka një shënim me këtë përmbajtje: "Të ripunohet. Ta bisedojmë me gjykatën." Kësisoj, do ta merrnim të paqenë këtë udhëzim, nëse nuk do të ishte përmendur për referencë në dokumentet e mëvonshme lëshuar nga kjo ministri.* Për më tepër, pikën 15 të udhëzimit që flasim e përmban fjalë për fjalë edhe një dokument i mëvonshëm, Rregullorja për sigurimin e të dënuarve në burgje, më 1985.⁵¹⁾

Përmasat e dramës u bënë të qarta më 1991, kur qeveria e parë pluraliste krijoi një komision shtetëror për ish të përndjekurit politikë, ndërsa në Ministrinë e Rendit Publik, në burgje dhe në degët e rendit publik të rretheve u ngritën komisione për eshtrat e të vdekurve. Në raportet e kohës u sollën të dhëna të përafërta, nxjerrë nga Arkivi i Ministrisë, sipas të cilave në 40 vjet, që prej 1945 deri më 1985, në burgje kishin vdekur, pushkatuar ose ishin vrarë në

48) *AMB*, F. 7/ *DZVP*, V. 1983, D. 34, f.2. Udhëzim i ministrit të Punëve të Brendshme nr. 01-90, datë 8.6.1983 për dhënien e kufomave familjeve të personave që vdesin në repartet e riedukimit, burgjet dhe dhomat e izolimit, f.2.

49) Po aty, f. 6, shënim i drejtorit të Drejtorisë së Zbatimit të Veprave Penale, më 9.3.1984.

50) *AMB*, F. 7/ *DZVP*, V. 1983, D. 34. Udhëzim i Ministrit ... Dokument i përmendur në referencën 48, f. 4.

* Shih: *AMB*, F. 7/ *DZVP*, V. 1988, D. 268. Letër e zëvendësministrit të brendshëm për KQ të Partisë, më 14.9.1988.

51) *AMB*, F. 50/Drejtoria e Përgjithshme e Policisë Popullore, V. 1985, D. 10746. Rregullore mbi sigurimin dhe riedukimin e të dënuarve në repartet e riedukimit dhe burgjet, miratuar me Urdhrin e ministrit të Punëve të Brendshme nr. 01-78, datë 25.9.1985, f. 82.

përpyjekje luftarake 2819 vetë.⁵²⁾ Po ku ishin varret e tyre? Në cilat varreza publike? Në cilën faqe kodre a në cilën rrëzë mali? Në cilin breg lumi, në cilën korie, cep pylli apo kudo gjetkë? Gjithçka rezultoi zhgënjyese. Nga kërkimet në arkiva doli që "... në shumicën e rasteve nuk gjenden procesverbalet e vdekjes, të ekzekutimit, as dhe skemat e vendvarrimit të tyre." Po ashtu u raportua se po haseshin shumë vështirësi "për personat që kanë rënë në përpyjekje, pasi për ta nuk ka asnjë lloj dokumentacioni, as edhe vendvarrimi"⁵³⁾ Dhe nuk ishin pak. Deri atëherë komisioni kishte mundur të identifikonte 614 persona.⁵⁴⁾ Por mungesa e dokumentacionit nuk ishte (dhe nuk është) vështirësia e vetme. Raportet thonë se në plot raste, aty ku kishte dokumente, skema e lista, në terren mungonin shenjat dalluese. Më e keqja e të këqijave, vetë terrenet e shënuara nëpër harta qenë transformuar me ndërtime industriale, rrugë, tarraca, bonifikime, përmytje etj.⁵⁵⁾

Në përfundim, mbeten të mundimshme mjaft nga pse-të e kësaj drame. Jo thjesht e as vetëm për studiuesit. Më kryesorja, për vetë shoqërinë. Përpiqemi të kuptojmë zhvillimet menjëherë pas luftës dhe themi se ashpërsia e pushtetit është e shpjegueshme për atë kohë. Po e pranojmë si të pritshme edhe ndërhyrjen në ligj, më 1950, për të ekzekutuarit me vdekje, ndërkohë që operacioni Rollback i Perëndimit kundër Shqipërisë ishte në kulmin e vet.

Momente të tilla, sipas meje, flasin për pasiguri të pushtetit dhe në kësi rastesh regjimet komuniste zgjedhin terrorin. Po nëse e pranojmë si të shpjegueshëm terrorin e viteve '50-të, si ta kuptojmë këtë gjë në vitet '80-të? Përsëri sipas meje, rrethanat janë të ngjashme. Në vitet '80-të dështimet e regjimit u bënë evidente. Enver Hoxha ndërmori spastrime të egra në rrethin e bashkëpunëtorëve dhe thirri pranë vetes proletarë të besueshëm. Lufta e klasave u kthye në rendin e ditës. Me këtë represion të ri lidhen edhe fatet e atyre që kishin guxuar, kundërshtarët e njëmendtë të pushtetit, të burgosurit politikë. Për ata regjimi kishte rezervuar dënimet më makabre, duke i lënë pa rini, sa ishin në këtë jetë dhe pa varr në atë jetë!

52) *AMB*, F. 7/ DZVP, V. 1992, D. 9. Informacion për kthimin e eshtrave të ish të dënuarve politikë, ekzekutuar ose vdekur në burg, pa datë.

53) Po aty.

54) Po aty.

55) *AMPB*, F. 7/DZVP, V. 1991, D. 7. Informacion i ministrit të Rendit Publik drejtuar Këshillit të Ministrave për kthimin e eshtrave në familje të ish të dënuarve, vdekur në burg ose ekzekutuar, më 26.10.1991.

Duke u përpjekur të parashtroj diçka nga sa kam vërejtur për periudhën e marrë në shqyrtim, më duhet të them se tema e përjashtimit ‘*të tjetrit*’ mbeti temë e ditës gjithë kohën sa zgjati vetë sistemi që shkoi. Madje, dukuria u zgjerua aq shumë sa kufizimit dhe mohimit iu nënshtuan edhe disa nga liritë më elementare të njeriut. Liria e besimit është njëra prej tyre. Që këtë, më duhet t’i kthehem përsëri një pyetjeje: Mirë që një pushtet arbitrar e ka devizë të vetën dhunën kundrejt pakicës kundërshtare, po ashtu po e pranojmë se një pushtet i tillë e ka nevojë t’i mbajë në distancë intelektualët kritikë, duke i ndarë ata në ‘tanët’ dhe ‘jo tanët’, po pse kufizimi e mohimi të shkojnë deri te njerëzit e pambrojtur, madje deri te dashamirësit e pushtetit? Mendoj se regjimet komuniste e kanë nevojë të administrojnë ndjenjën e frikës.

Ato manifestojnë egërsi me kundërshtarin, pikërisht për shkak të frikës që kanë prej tij. Mbajnë në kontroll segmentet e pasigurta në shoqëri prapë për shkak të frikës prej tyre. Dhe mbi të gjitha, kontrolli i turmës. Injektimi në turma i frikës prej pushtetit është mënyra më efikase që pushteti t’i shpëtojë frikës që vjen prej tyre. Që prej këtij momenti ‘*tjetri*’ nuk është më vetëm armiku, kundërshtari politik, intelektual i dyzuar, në ‘tjetri’ kthehet vetë turma. Madje edhe atëherë kur prej saj merr duartrokitje dhe brohoritje. Që do të thotë se atëherë është mbërritur në shkallën më të lartë të terrorit. Në regjimin komunist kjo është e provuar.

Por me këtë akt të fundit komunistët shkuan larg, duke humbur të drejtën e përfaqësimit të shumicës. Rënia e legjitimitetit shënoi dhe fillimin e fundit të regjimit.

Aparati stalinist i dhunës në burgjet e kampet e punës në Shqipëri 1949 - 1953

ABSTRAKT

Komunizmi dhe fashizmi si pjesë të ideologjive totalitare apo murtajave të shekullit, ushtruan terror për të realizuar qëllimet e tyre të inxhinierive sociale. Komunizmi shqiptar ishte derivat i komunizmit sovjetik, i pajisur me asistencë dhe ndihmë jugosllave. Tmerri i vërtetë i terrorit është se ai sundon mbi një popullsi plotësisht të nënshtruar. Propaganda është një instrument dhe ndoshta më i rëndësishmi i totalitarizmit, për t'u lidhur me botën jototalitare, kurse terrori është vetë thelbi i formës së tij të qeverisjes.

Totalitarizmi

Në vendet totalitare propaganda dhe terrori paraqet dy anë të së njëjtës monedhë. Kudo që totalitarizmi zotëron kontroll absolut, ai zëvendëson propagandën me indoktrinimin dhe e përdor dhunën jo aq sa për të frikësuar njerëzit, sesa për të realizuar vazhdimisht doktrinat e tij ideologjike dhe gënjeshttrat e tij praktike.¹⁾ Kjo ishte situata që u instalua në Shqipëri menjëherë pas ardhjes në fuqi të komunistëve pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore. Për shumëkënd që e njihte historinë e instalimit të pushtetit sovjetik në Bashkimin Sovjetik nuk kishte dyshime se një model dhe praktikë e tillë do të ndiqej edhe nga komunistët shqiptarë. Komunizmi shqiptar ishte një derivat i komunizmit sovjetik i pajisur me asistencë dhe ndihmë jugosllave. Terrori përdoret në regjimet totalitare edhe kur synimet e tij psikologjike janë arritur; tmerri i tij i vërtetë është se ai sundon mbi një popullsi plotësisht të nënshtruar. Propaganda është një instrument, ndoshta nga më të rëndësishmit e totalitarizmit, për t'u lidhur me botën jototalitare, kurse terrori është vetë thelbi i formës së tij të qeverisjes.

Por a është terrori në vetvete një tipar i regjimeve të drejtuara nga partitë komuniste? Sigurisht që zhvillimet e mëvonshme e kanë saktësuar këtë dilemë. Komunizmi dhe fashizmi si pjesë të ideologjive totalitare apo murtajave të shek. XX, siç i vlerësoan mendimtarë të mëvonshëm, ushtruan terror për të realizuar qëllimet e tyre të inxhinierive sociale. Totalitarizmi është dukuri e shek. XX. Kjo nuk do të thotë se në të kaluarën nuk ka pasur regjime qeverisëse, që janë orvatur për sundim të pakufizuar, si p.sh. Luigji XIV në Francë me sloganin e tij të famshëm “Shteti jam unë”²⁾. Por sundimtarët e para shek. XX, nuk mundën ta vendosin sundimin totalitar e të pretendonin për një kontroll qeverisës me të vërtetë total dhe, aq më pak, ata nuk arritën dot ta manipulonin masën e gjerë të popullsisë. Totalitarizmi u bë i mundur në rrethanat e zhvillimit të teknologjisë së avancuar e të modernizimit të mëtejshëm të të gjitha mjeteve të komunikimit, të armëve dhe të ushtrisë. Këto zhvillime lehtësuan shtrirjen dhe forcimin e kontrollit të gjithanshëm shtetëror. Fried Uillhuid e përcakton totalitarizmin si formë e autokracisë të shek. XX, i cili përdor ide, teknika dhe institucione prej

1) Hannah Arendt, *Origjinat e totalitarizmit*, Prishtinë: Dija, 2002, f. 441.

2) Llambro Filo, *Sistemetpolitike bashkëkohore*, Tiranë: Ideart, 2008, f. 342.

periudhave të mëparshme historike, por të kombinuara me teknologjinë moderne për të krijuar një tip të ri regjimi. Totalitarizmi komunist ka këto tipare:

1- Ideologjia e vetme sunduese ose ideologjia totalitare. Ideologjia marksiste konsiderohet si udhëheqëse në të gjitha aspektet e qeverisjes e veprimtarisë publike dhe private dhe është e detyrueshme për t'u përqafuar nga të gjithë individët. Ajo cilësohet si botëkuptim i gjithanshëm, që përshkon dhe mishëron gjithçka. Ideologjia paraqitet si platformë e “së ardhmes” e ndërtimit të “shoqërisë së re” e të “rendit të ri”. Ky lloj regjimi nuk lejon ideologji apo alternativa të tjera politike apo filozofike.

2- Ekzistenca e një partie të vetme, e cila kontrollon të gjitha pushtetet (parti- shtet). Partia vendos monopolin në drejtimin e vendit dhe të të gjitha hallkave të qeverisjes, prandaj qeverisja cilësohet si parti shtet; likuidohet konkurrenca politike, opozita politike.

3- Kulti i udhëheqësit. Udhëheqësi është ai që përcakton zhvillimin dhe çdo gjë i nënshtrohet autoritetit të tij. Ai është udhëheqës i përjetshëm.

4 - Ekspozimi i madhështisë së komb-shtetit dhe i kontrollit total të shtetit. Komb- shteti vihet mbi gjithçka; të gjitha aspektet e jetës politike, sociale, ekonomike, kulturore, shpirtërore janë subjekt i kontrollit të shtetit. Individidi është i varur dhe i nënshtrohet prej shtetit. Nuk lejohen organizata të pavarura, joqeveritare, ose ato vihen nën kontrollin e plotë të shtetit. Nuk ka kufizime ndaj ndërhyrjes qeveritare. Të tria hallkat e qeverisjes janë të shkrira në kuadrin e drejtimit njëpartiak e parti-shtet.

5- Terrori dhe frikësimi masiv.³⁾ Sajimi dhe deklarimi i armiqve të klasës dhe të kombit. Terrori ushtrohet ndaj elementëve të veçantë në trajtën e gjenocidit. Qëllimi i terrorit është të ngjallë frikë në masën e gjerë të popullsisë. Regjimi totalitar komunist prodhon armiq, ndaj të cilëve merren masa shtrënguese, shtypëse, represive deri në likuidimin fizik. Për regjimet komuniste armiq të janë klasa e borgjezisë, e çifligarëve, imperialistët, të cilësuar si klasa shtypëse e shfrytëzuese, armiq të proletariatit dhe të fshatarësisë. Në komunizëm “lufta e klasave” trajtohet dhe cilësohet si forcë lëvizëse për të gjithë periudhën e transformimit të shoqërisë. Pra, gjatë gjithë periudhës së socializmit e të kalimit në komunizëmkërkohen dhe zbulohen armiq të rinj.

3) Ll. Filo, *Sistemet politike* . . . , f. 342-343.

Në Shqipëri i gjejmë të gjitha format e komunizmit dhe një ndikim të madh ka pasur stalinizmi, e cila ka qenë ideologji sunduese. Në jetën politike, regjimi komunist shqiptar ndoqi verbërisht përvojën sovjetike.⁴⁾ Më 1 shtator 1952 u vu në zbatim Kodi i Ri Penal. Duke bërë fjalë për të, ish ministri pasardhës i Drejtësisë, Bilbil Klosi, shkruante se “në komplimin e kodit të ri jemi frymëzuar nga Kodi Penal Sovjetik. Duke marrë parasysh përpjekjet e përsëritura për një kryengritje në vendin tonë, të përkrahur dhe të drejtuar nga elementë të huaj, kemi qenë të shtrënguar të vëmë masa dhe dënime më të rrepta nga ato që ka Kodi Penal Sovjetik”.⁵⁾ Siç mund të kuptohet nga këto pohime nga përfaqësuesit më të lartë të sistemit të drejtësisë, Shqipëria ishte vendi socialist me diktaturën më të egër në vendet e Lindjes Komuniste.

Aparati i dhunës nën stalinizmin shqiptar

Stalinizmi shqiptar është një kopje e atij sovjetik. Arshi Pipa pohon në shkrimet e veta se “stalinizmi depërton në ideologjinë shqiptare sikur të justifikojë monedhën e bashkimit “stalinoshqiptarizëm”.⁶⁾ Ndërsa vendet e tjera të Evropës Lindore kishin adoptuar tipare të veçanta nga stalinizmi sovjetik, Shqipëria kishte marrë pothuajse gjithçka. Hoxha ashtu si Stalini zhduku kundërshtarët politikë në fushat e kulturës, arsimit dhe mbrojtjes. Modeli stalinist në Shqipëri u zbatua në këto drejtime: në eliminimin e elitave të mëparshme drejtuese të vendit, në industrializimin socialist, ku me përparësi u zhvillua industria e rëndë dhe në punën e papaguar në funksion të zhvillimit të vendit. Në funksion të këtyre premisave u zhvillua dhe ndërtimi i kampeve të internimit për të shfrytëzuar një qëllim të dyfishtë. Në njërin anë instrumentalizohej terrori për të izoluar të ashtuquajturit armiq të brendshëm dhe në anën tjetër shfrytëzohej puna e papaguar e njerëzve në funksion të sfidave të reja që hasi regjimi si për rindërtimin e vendit pas lufte, por dhe për projektet ideologjike të propagandës siç ishte tharja e kënetës së Maliqit.

Njohja e diktaturës staliniste nuk ka kuptim nëse nuk njohim misterin e burgjeve dhe të kampeve të internimit. Mijëra shqiptarë patën fatin e keq të provonin egërsinë e diktaturës staliniste, duke vuajtur dënimin në burgjet dhe

4) Nina Smirnova, Historia e Shqipërisë përgjatë shekullitXX, Tiranë: Ideart, 2004, f. 348.

5) Luan Malltezi, Terrori komunist në Shqipëri, Tiranë: Grapic-Line-01, 2012, f. 1.

6) Arshi Pipa, Stalinizmi shqiptar, Tiranë: IKK &Princi, 2007, f. 250.

kampet e internimit. Në Shqipëri diktatura staliniste gjeti terren të përshtatshëm dhe u ushtrua në formën më të tmerrshme të saj.⁷⁾ Për ta konkretizuar këtë po japim një pasqyrë të përgjithshme të kampeve të internimit në vitet 1949- 1953.

Kampi i Tepelenës filloi të funksionojë në maj të vitit 1949. Në këtë kamp u internuan familje nga veriu i Shqipërisë pasi shteti komunist shqiptar ndërpreu marrëdhëniet e ngushta me Jugosllavinë dhe ato u konsideruan si potencial i mundshëm i popullsisë për t'u arratisur. Fillimisht të dënuarit i strehuan në fshatrat e Tepelenës si Turan, Memaliaj dhe Veliqot. Meqë këto fshatra nuk kishin asnjë mundësi për të vazhduar si kampe internimi dhe vdekshmëria ishte e lartë, kampi u zhvendos në afërsi të qytetit të Tepelenës. Në fushën e qytetit qenë gjashtë kazerma të ushtrisë italiane, të cilat u përshtatën si vende banimi dhe u rrethuan me tela me gjemba. Në çdo kazermë jetonin rreth 200 persona. Numri i përgjithshëm i të internuarve i kalonte një mijë vetë. Përveç kushteve të vështira të jetesës një rrezik potencial për të internuarit ishin edhe minat që kishin mbetur nga Lufta e Dytë Botërore.

Lirim Biçaku, një nga të internuarit në këtë kamp do ta kujtonte kampin e Tepelenës në këtë mënyrë: “Në Tepelenë flinim në një kabanon të madh të kohës së luftës, ndërtuar nga italianët. Në tokë kishim shtrirë nga një copë dërrasë dhe të gjithë qëndronin të radhitur si fishekët në karikator. Për 5 vjet se pamë kurrë ngjyrën dhe ngrohtësinë e zjarrit. Banjën e kishim 200 metra larg në breg të lumit, se dinim se çfarë ishin ndërresat”. Të internuarit bënë punë bujqësie. Burrat transportonin dru nga mali i Turanit dhe përshkonin një rrugë 7 km, ndërsa gratë mblidhnin pleh organik dhe e transportonin në kurriz me litar. Një grup vajzash transportonte driza, që merreshin tek ura e Dragotit rreth 5 km. Të tjerët bënë qilizmë. Në maj të vitit 1950 në kamp ishin 284 burra, 514 gra dhe 554 fëmijë”.

Tmerret e kampit famëkeq të Tepelenës i kishin kaluar kufijtë e Shqipërisë. Këto krime u diskutuan, në raportin e qeverisë amerikane, paraqitur në OKB në shkurt 1955.⁸⁾ Kampi i Tepelenës qëndroi gjashtë vjet dhe u mbyll më 1954. Në pavijonin e Terrorit Komunist të Muzeut Historik Kombëtar ndodhen një sërë objektesh, të cilat janë përdorur nga të burgosurit, Gjon Tunxhi dhe Nikoll Mazreku, të cilët kanë kryer dënimin në kampin e Tepelenës.

7) Kastriot Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë komuniste*, Tiranë: ISKPK, 2015, f. 3.

8) K. Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë komuniste ...*, f. 17-18.

Përveç objekteve kemi edhe një stendë me skica të bëra nga Lek Previzi, i cili na sjell pamje nga kampi i Tepelenës. Pantallonat e Gjon Tunxhit janë të arnuara me fije flokësh të nënës së tij Mrika Tunxhi gjatë kohës së internimit. Objekti tjetër është një gotë për të matur racionin e miellit që u jepej për frymë në kampin e Tepelenës. Gjon Tunxhi është dënuar nga diktatura, ka humbur një këmbë në burgun e Gjirokastrës. Më pas u internuan në vende të tjera internimi në Shqipëri.

Kampi i Çorovodës. Në vitin 1951 deri në janar 1953, një pjesë të vuajtësve të kampit të Tepelenës i dërguan në një kamp në Çorovodë. Të internuarit bënë punimet për rregullimin e hyrjes së qytetit. Gjithashtu kanë punuar për ndërtimin e godinës së degës së punëve të brendshme dhe të komitetit të Partisë së Punës së qytetit të Çorovodës. Ndër të internuarit kanë qenë aktori Gjosh Vasija, Dom Nikollë Mazreku etj.⁹⁾

Kampi i Porto Palermos. Kampi ka filluar të funksionojë gjatë viteve 1949-1950. Numri i të internuarve ka qenë 181, prej të cilëve 82 burra, 62 gra dhe 37 fëmijë. Në kampin e Porto Palermos të internuarit vuanin për ujin e pijshëm. Kalaja e Porto Palermos e ndërtuar dikur nga Ali Pashë Tepelena ishte vend i rrethuar nga deti dhe të internuarit nuk kishin asnjë komunikim me tokën. Të internuarit bënë punë sezonale, duke vjelë ullinj në Himarë. Ata i mbanin për një kohë të gjatë në errësirë, prandaj vuanin nga shikimi. Kampi i Porto Palermos u mbyll në dhjetor 1950.

Kampi i fermës “Çlirimi” në Fier. Kampi është hapur në qershor të vitit 1950. Në këtë kamp internimi kanë qenë edhe 200 emigrantë grekë, të cilët qenë larguar nga lufta civile që bëhej në vendin e tyre. Midis tyre kishte komunistë dhe monarko-fashistë. Të internuarit merreshin me punë të detyruar në bujqësi.

Kampi “Lufta e Vlorës” në Llakatund. Kampi filloi të funksionojë në qershor të vitit 1950. Në kamp qenë 50 të internuar dhe 20 të burgosur. Në fundin e vitit 1953 në kampin e Llakatundit u sollën 207 emigrantë jugosllavë, duke përfshirë edhe shqiptarët nga Kosova. Të internuarit merreshin me punë të detyruar në bujqësi.

Kampi i Valiasit, Tiranë. Kampi është hapur në vitin 1948 pranë fermës “Ylli i Kuq” në Valias. Të internuarit qëndronin nëpër çadra, stalla e shtëpi të

9) Fatbardha Mulleti, Kalvari i grave në burgjet e komunizmit, Tiranë: ISKPK 2013, f.132.

vjetra dhe merreshin me punë të detyruar në bujqësi. Gjatë muajve janar-maj 1950 në kampin e Valiasit vuanin dënimin edhe rreth 200 robër gjermanë. Sipas të dhënave të vitit 1950 në kampin e Valiasit numri i të internuarve kapte shifrën e 820 personave. Të internuarit qenë të paveshur e të rreckosur, karakteristikë kjo e përgjithshme e kampeve të internimit. Kampi i Valiasit ka funksionuar deri në fundin e vitit 1952.

Në fund të vitit 1953, duke u nisur nga vdekshmëria e lartë e fëmijëve në kampin e Tepelenës, por edhe nga nevoja për të konsoliduar institucionin e vuajtjes së dënimit regjimi vendosi mbylljen e kampeve të rrethuar me gjemba, duke kaluar në një vend internimi të hapur ku të internuarit do të merreshin me punë të detyruar në bujqësi. Më 14 dhjetor 1953 doli dekreti nr. 1782 i Presidiumit të Kuvendit Popullor, i cili ndalonte shfrytëzimin në punë të të internuarve.¹⁰⁾ Ky hap u ndërmor në fakt edhe në kuadër të politikës së shkrirjeve të akujve që kish filluar në Bashkimin Sovjetik pas vdekjes së Stalinit.

Vdekja e Stalinit e gjeti të papërgatitur Lindjen Komuniste për sfidat e reja në ballafaqimin me Perëndimin. Një nga tiparet e sistemeve totalitare është pagabueshmëria e udhëheqësit dhe mosgatishmëria e këtij të fundit për të lënë pasardhës. Bashkimi Sovjetik u gjend pikërisht në një situatë të tillë, pasi asnjë udhëheqës komunist nuk ishte konfiguruar qartë në pozitat e një udhëheqësi pasardhës. Malenkovi, Hrushovi, Molotovi dhe Beria nuk mund të ndërmerrnin pa bashkëpunuar dhe pa u njohur nga njëri-tjetri si udhëheqës suprem. Prandaj në këtë situatë u përshtat koncepti i asaj që ekzistonte si frymë kolegjaliteti në vendimmarrje, por që rrallëherë ishte ushtruar, përveç rasteve kur Stalini nuk kishte dashur të mbante mbi shpinën e vet vendimmarrjet e vështira. Kjo frymë, e vendosur në Moskë u përhap si rrathët koncentrikë në pothuajse të gjitha vendet e Bllokut Komunist.

Në vitet '50, Lindja Komuniste përjetoj kudo probleme të ngjashme, aq sa pas vdekjes së Stalinit, ajo u rrezikua të përfshihej nga trazirat. Për këtë arsye Moska u kërkoi qeverive satelite që buxhetet e tyre të shkonin më shumë për plotësimin e nevojave të popullsisë me produkte ushqimore dhe mallra konsumi, qeveritë të aplikonin politika më liberale tregu dhe shërbimesh për qytetarët, të ndërprisnin për një kohë ngritjen e kooperativave në fshat etj.¹¹⁾

10) K. Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë komuniste ...*, f. 22-28.

11) A. Lalaj, *Pranverë e rrejtshme e '56*, Tiranë: Infobotues, 2015, f. 32.

Në këtë mënyrë, Moska kërkoi që pakënaqësitë e ndryshme në Evropën Lindore t'i zbuste përmes një politike më liberale në ekonomi. Këtë lloj liberalizimi Kremlini kërkoi ta shtrinte edhe në politikën e brendshme të vendeve të Bllokut Lindor duke ndërprerë politikat e terrorit stalinist dhe promovuar një politikë më liberale.

Lidhur me trajtimin e kundërshtarëve politikë dhe përmirësimin e të drejtave themelore të njeriut, si e drejta e lëvizjes, e drejta e punës dhe e drejta e fjalës, Moska kërkoi po ashtu amnisti të gjerë për të arratisurit dhe burgosurit politikë, prishjen e kampeve të punës ose të qendrave të internimit.¹²⁾ E gjithë kjo politikë e re sovjetike u emërtua

Kursi i Ri i Hrushovit. Për ironi të fatit, ata që e ideuan dhe u munduan ta vinin në zbatim kishin qenë të gjithë bashkëpunëtorët më të ngushtë të Stalinit, si: Hrushovi, Malenkovi, Molotovi etj.

Kursi i Ri i Moskës i trazoi ndjeshëm ujërat në Bllokun e Lindjes. Formalisht ai u pranua dhe në Tiranë, por gjatë zbatimit u frenua hap pas hapi.¹³⁾ Për udhëheqjen shqiptare kjo shkrirje e akujve do të thoshte liberalizim i politikës së brendshme të modelit ekonomik, që kishte ndjekur deri më atëherë. Modeli ekonomik shqiptar që një model që karakterizohej nga masat shtrënguese ndaj fshatarësisë dhe sforcimit për të ndërtuar baza industriale të papërballueshme nga buxheti i shtetit. Drejtuesit e rinj sovjetikë që erdhën pas Stalinit, ia thanë hapur Enver Hoxhës: “ju e vidhni, e grabisni fshatarësinë. Me të filluar fshatari të mëkëmbë ekonominë, ju menjëherë nxirrni ligje e urdhëresa dhe ia rrëmbeni. Në 200.000 tonë prodhim, t'i marrësh 50.000 tonë fshatarësisë si taksë në natyrë, kjo është vjedhje”.¹⁴⁾

Në të njëjtin kontekst, për të përmirësuar jetesën dhe furnizuar popullin me mallra të konsumit të përditshëm dhe ushqime, Moska ndërhyri në vitin 1953 të hiqeshin nga plani një fabrikë për shkrirjen e çelikut, një fabrikë letre, fabrikë qelqi, si dhe të shtyhej për pesë vitet e ardhshëm ndërtimi i hidrocentralit mbi

12) A. Lalaj, Pranverë e rrejshme e '56..., f. 32.

13) Po aty.

14) Arkivi Qendror i Shtetit (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.) 14/Arkivi i Partisëorganet udhëheqëse (më tej: AP- OU), Viti (më tej: V.) 1953, Lidhja (më tej: L.) 1, Dosja (më tej: D.) 23. Procesverbal i mbledhjes së Byrosë politike të KQ të PPSH, 20 qershor 1953. Cituar sipas A. Lalaj, Pranverë e rrejshme e '56..., f. 23.

lumin e Matit dhe i një rafinerie naftë.¹⁵⁾ Këto reduktime në shpenzime për investime u kërkuar që të shkonin në furnizimin e popullsisë me mallra konsumi dhe në ndihmë të ekonomisë së fshatit. Udhëheqja komuniste shqiptare i mori parasysh këto udhëzime dhe bëri përmirësimet e këshilluara në mbledhjen e Byrosë Politike, më 22 qershor 1953: mori vendimin nr. 227 që shprehte politikën e re në ekonomi dhe në planin e brendshëm.

Vuajtjet dhe shfrytëzimi i krahut të punës gjatë sistemit totalitar komunist qenë të mëdha, prandaj dokumentimi i këtyre vuajtjeve përbën një domosdoshmëri të kohës. Kush kontrollon të shkuarën kontrollon dhe të ardhmen, - thotë Orwell, shkrimtari që përjetësoi totalitarizmin komunist në dy vepra madhore, “Ferma e Kafshëve” dhe “Viti 1984”. Shqipëria si asnjë vend tjetër i ish-Lindjes Komuniste nuk ka bërë dekomunifikimin e shoqërisë së vet por nëpërmjet formulave të tipit “bashkëfajtorë dhe bashkëvuajtës” ka toleruar infiltrimin në politikë dhe në jetën shoqërore të njerëzve të kompromentuar me *ancient regime*. Kanë mjaftuar vetëm disa deklaratat individuale apo institucionale për dënimin e komunizmit dhe praktikën e tij dhe, brenda natës, “demonët” e dikurshëm të jetës shoqërore janë kthyer në “engjëj” të politikës së sotme. Rezoluta e Këshillit të Evropës për dënimin e krimeve të komunizmit është shumë e qartë në këtë drejtim dhe ajo duhet të fillojë të zbatohet edhe në Shqipëri.

Bibliografi:

Ana Lalaj, *Pranverë e rrejtshme e '56'*, Tiranë: Infobotues, 2015 -Arshi Pipa, *Stalinizmi shqiptar*, IKK &Princi, Tiranë: 2007.

Nina Smirnova, *Historia e Shqipërisë përgjatë shekullit XX*, Ideart, Tiranë: 2004. -Kastriot Dervishi, *Burgjet dhe kampet e Shqipërisë komuniste*, Instituti i Studimit të Krimeve dhe pasojave të Komunizmit, Tiranë: 2015.

Luan Maltezi, *Terrori Komunist në Shqipëri*, Grapic- Line-01, Tiranë: 2012. -Llambro Filo, *Sistemet politike bashkëkohore*, Ideart, Tiranë: 2008.

Hannah Arendt, *Origjinat e totalitarizmit*, Dijsa, Prishtinë: 2002.

15) A. Lalaj, *Pranverë e rrejtshme e '56...*, f. 22.

Ardiana Topi

Autoriteti për Informimin mbi Dokumentet
e ish-Sigurimit të Shtetit (AIDSSH), Tiranë

Tipologjia e dokumenteve të krijuara nga Ish Sigurimi i Shtetit 1944-1991

ABSTRAKT

Ky studim ka për qëllim të analizojë mënyrën e krijimi të dokumenteve arkivore të krijuara nga ish Sigurimi i Shtetit në institucionet qendrore të tij ashtu edhe në strukturat lokale apo siç njihen ndryshe me emrin degët e punëve të brendshme në rrethe e organet e sigurimit në ushtri. Gjithashtu pjesë e këtij studimi është edhe përshkrimi i fondeve arkivore që ruhen në arkivin e dokumenteve të ish Sigurimit të Shtetit, arkivin e AIDSSH- së.

Fondet arkivore përfshijnë fondin e zbulimit, kundërzbulimit, njetit sekret të informatorëve, fondi i hetuesisë etj. Kategoritë e dosjeve të dokumenteve, pjesë e këtyre koleksioneve janë të larmishme. Ato përfshijnë dosje me dokumente administrative dhe korrespondencën zyrtare, dosje të personave që viheshin në përpunim në nivele të ndryshme, dosje të bashkëpunëtorëve, dosje të hetuesisë dhe proceseve gjyqësore etj.

Hyrje

Ky artikull synon të njohë lexuesit në mënyrë të thjeshtë dhe të kuptueshme me sistemin e survejimit dhe përndjekjes që kishte ndërtuar ish Sigurimi i Shtetit nëpërmjet paraqitjes së modeleve të dokumenteve të krijuar nga vetë ai dhe që sot janë pjesë e koleksioneve të fondeve arkivore që ruhen në arkivin e AIDSSH-së. Informacioni i paraqitur në këtë artikull është rezultat i analizës direkte të dosjeve, dokumenteve dhe mjeteve të evidentimit dhe informimit në arkiv. Dokumentet e arkivit të AIDSSH-së datojnë nga 28 nëntori 1944 - 2 korrik 1991, e përcaktuar kjo në ligjin 45/2015.

Organizimi i ish Sigurimit të Shtetit

Regjimi komunist përtej luftës së klasës synonte kontrollin absolut mbi gjithë veprimtaritë jetësore të qytetarëve dhe krijimin e mekanizmave që synonin jo vetëm nënshtrimin e tyre por njëkohësisht të garantonin që pakënaqësia e qytetarëve të mos kishte asnjë mundësi të ndryshonte në një opozitë të organizuar.

Strukturat e ish Sigurimit të Shtetit i kanë fillesat e tyre gjatë LANÇ, me të ashtuquajturat Seksionet e Mbrojtjes së Popullit (SMP). Më 14 dhjetor 1944, u krijua Drejtoria e Mbrojtjes së Popullit¹⁾ pranë së cilës u ngritën disa seksione:

seksioni i parë - zbulimi politik

seksioni i dytë - kundërzbulimi

seksioni i tretë - në drejtim të të huajve seksioni i mbrojtjes së popullit në radhët e ushtrisë

seksioni i katërt - kartoteka

seksioni i pestë - vëzhgimi dhe sekretaria

dhe tre seksione të mbrojtjes së popullit në krahina të ndryshme, konkretisht *seksioni i mbrojtjes së popullit të krahinës së parë Tiranë, seksioni i mbrojtjes së popullit të krahinës së dytë Berat dhe seksioni i mbrojtjes së popullit të krahinës së tretë Shkodër*. Në këtë periudhë seksioni i mbrojtjes së popullit i krahinës drejtonte rrjetin në terren dhe në reparte ushtarake. Më 1945 u krijuan seksionet e mbrojtjes së popullit të qarqeve.

1) Udhëzimi nr. 33, datë 8 dhjetor 1944 “Për detyrat dhe funksionet e seksioneve të mbrojtjes së popullit”.

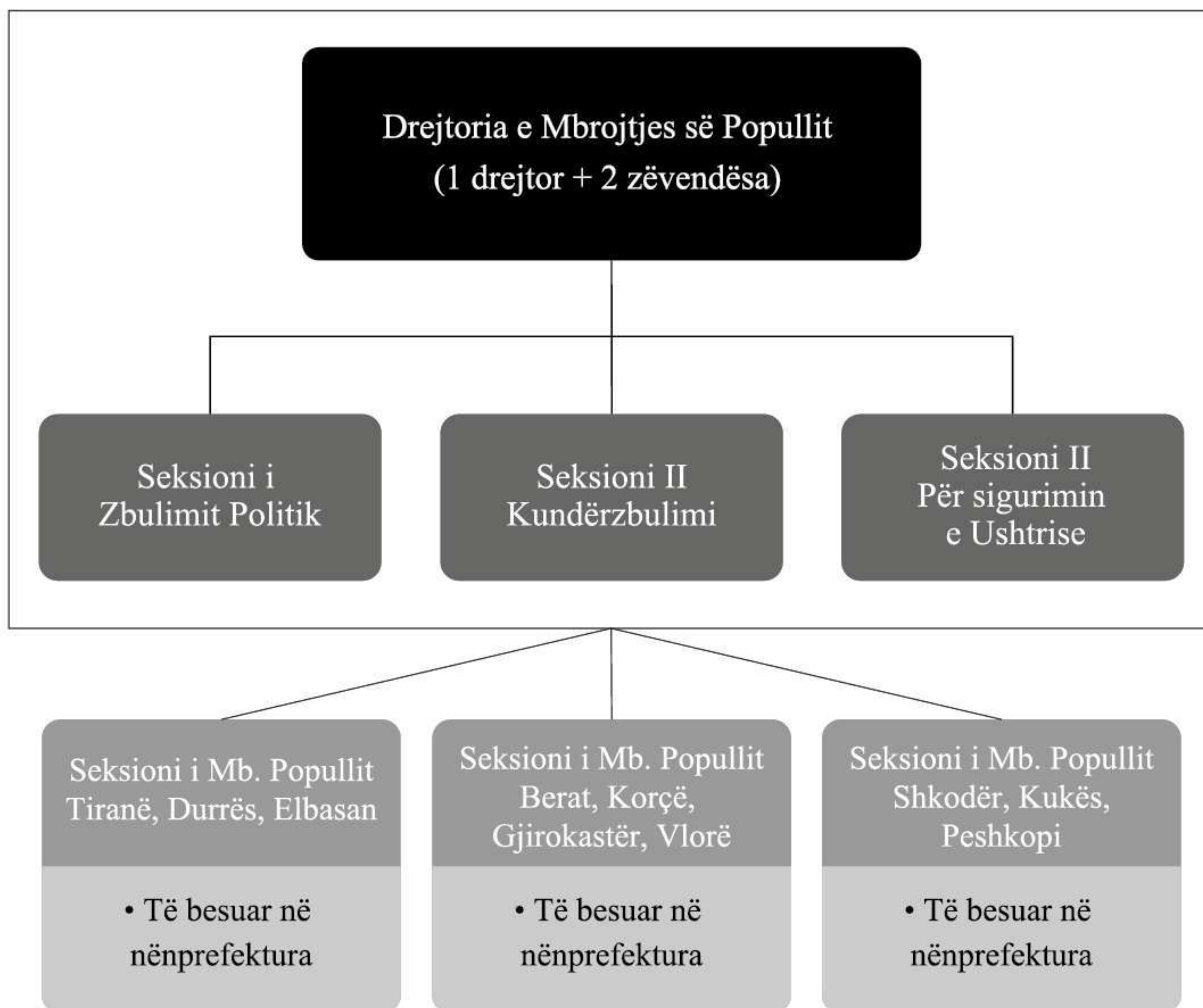

Figura 1: Struktura organizative e Drejtorisë së Mbrojtjes së Popullit, korrik 1945

Në korrik-gusht 1946, Drejtoria e Mbrojtjes së Popullit u quajt Drejtoria e Sigurimit të Shtetit dhe kaloi në varësi të drejtpërdrejtë të Ministrisë së Punëve të Brendshme²⁾. Në prill-maj 1947, në përshtatje me ndarjen e re administrative territoriale u organizuan drejtoritë e punëve të brendshme të qarqeve të cilat kishin në varësi të drejtpërdrejtë degët e punëve të brendshme në rrethe. Pranë drejtorive të punëve të brendshme në qarqe u ngritën të njëjtët sektorë që ishin ngritur në Drejtorinë e Sigurimit të Shtetit, konkretisht:

2) Ligji nr. 248, datë 22.8.1946 dhe praktika e SEMP e viteve 1945-1947.

Seksioni I, i kundërzbulimit

Seksioni II, i luftës kundër bandave, organizatave dhe grupeve kundërrevolucionare

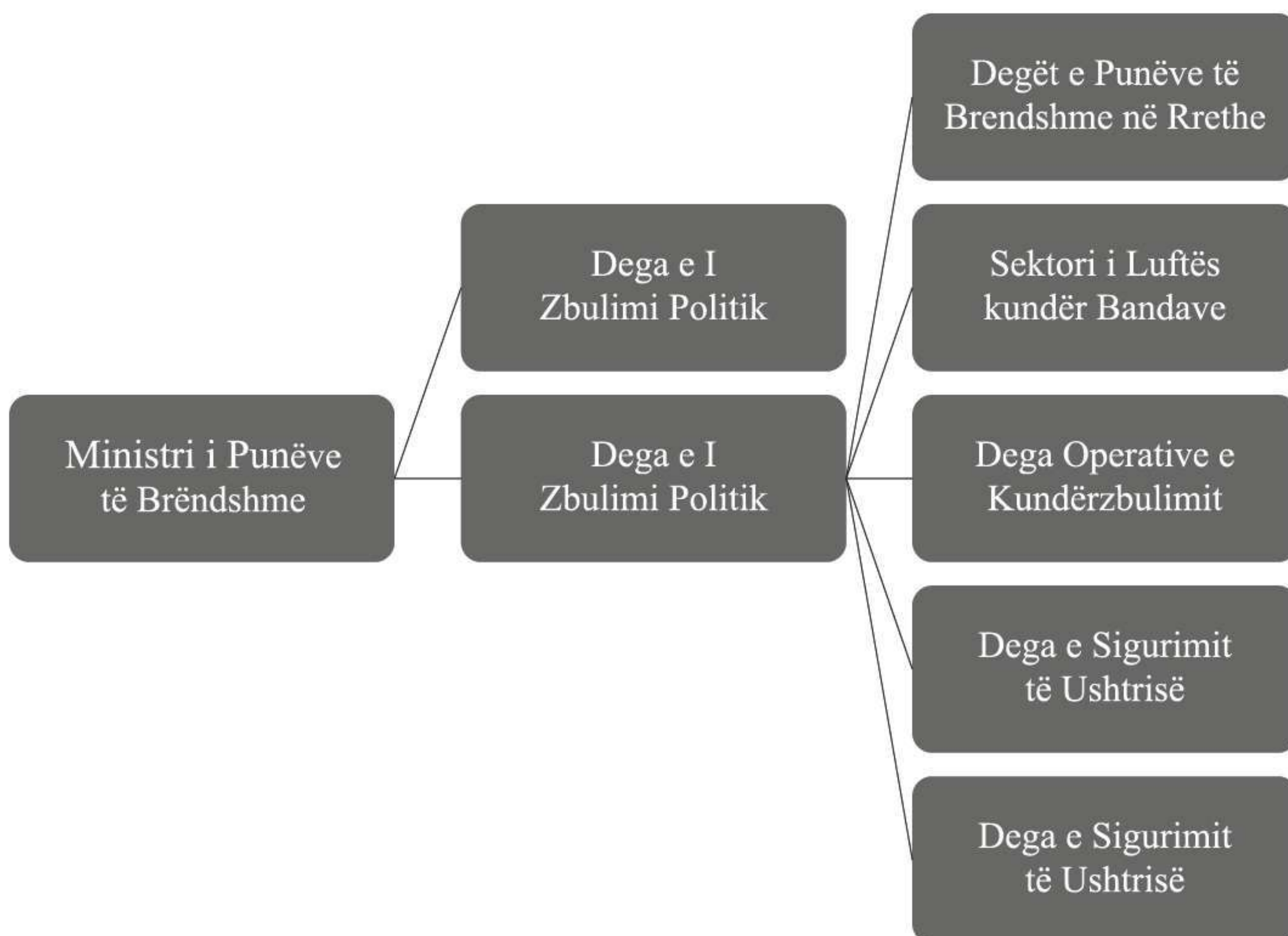
Seksioni III, i mbrojtjes së ekonomisë socialiste

Seksioni IV, i evidencës operative

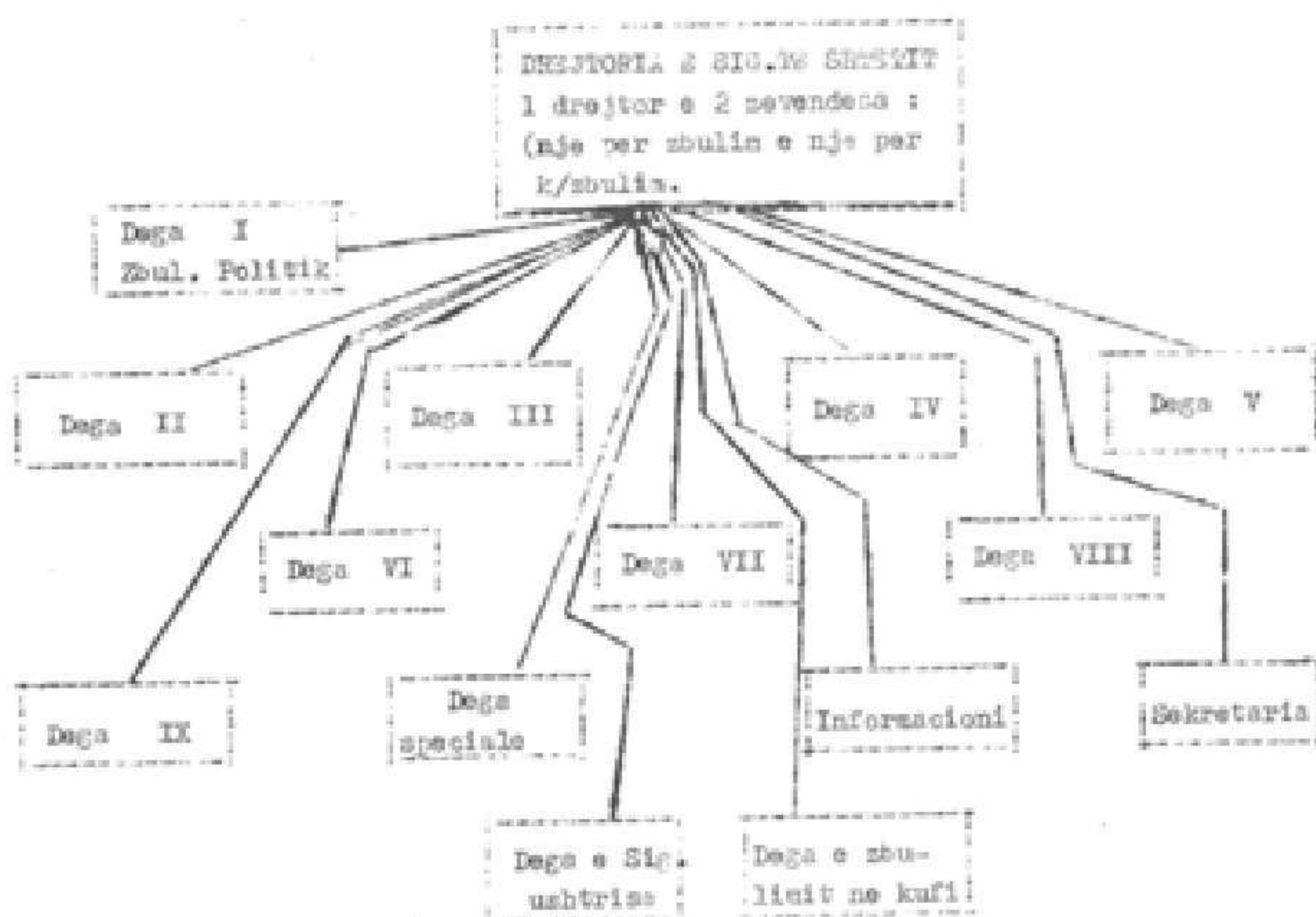
Seksioni V, vëzhgimi dhe kontrolli i përfaqësive diplomatike

Seksioni VI, hetuesia, shifra dhe sekretaria

Në nëntor - dhjetor 1947, me shkrirjen e qarqeve dhe organizimin e rretheve u bë një organizim i ri i strukturave të Ministrisë së Punëve të Brendshme në nivel lokal. Në çdo rreth u ngritën seksionet e punëve të brendshme të rrethit dhe seksionet e punëve të brendshme të qytetit të cilat vareshin nga MPB. Struktura organizative e ish Sigurimit të Shtetit në dhjetor 1948, paraqitej si më poshtë:

Në dhjetor 1948, Byroja Politike e KQ të PPSH i bëri një analizë të thellë punës së organeve të ish Sigurimit dhe më pas aprovoi “*Platformën politike e organizative të Sigurimit të Shtetit*”. Gjatë periudhës dhjetor 1948 - janar 1949 bë riorganizimi i organeve të ish Sigurimit të Shtetit. U nda roli i ministrit të Punëve të Brendshme nga funksioni i sekretarit për kuadrot e KQ të Partisë, u forcuan disa sektorë dhe u krijuan disa sektorë të rinj. Organizimi i ri i strukturës në vitin 1949 paraqitej:

Në vitin 1958, me vendimin nr. 213, datë 4.7.1958 të Byrosë Politike të KQ të PPSH- së platforma e punës operative të organeve të punëve të brendshme pati sërish rishikime dhe ndryshime. Sipas kësaj platforme, Ministria e Punëve të Brendshme përbëhet nga Drejtoria e Sigurimit të Shtetit, Drejtoria e zbulimit politik, nga Drejtoria e policisë popullore, Forcat e kufirit dhe ndjekjes, Organet e repartet e mbrojtjes lokale kundërajrore dhe Degët e Punëve të Brendshme në rrethe. Secila nga drejtoritë kryesore të Ministrisë së Punëve të Brendshme kishte strukturën e saj. Drejtoria e parë ishte e organizuar në disa degë të ndryshme në varësi të aspekteve të ndryshme të punës operative.

Ish -Sigurimi i Shtetit dhe Partia e Punës së Shqipërisë

Në platformën e vitit 1948, përcaktohej qartë se organet e Sigurimit të Shtetit sikurse të gjitha organet e tjera drejtoheshin nga Partia e Punës së Shqipërisë dhe kishin si detyrë kryesore të zbulonin dhe të godisnin në kohë veprimtarinë armike kundërrevolucionare të armiqve të jashtëm dhe të brendshëm të Republikës Popullore dhe të Partisë së Punës dhe të informonin partinë mbi të gjithë aktivitetin e tyre.

Drejtorja e Sigurimit të Shtetit (ministri i Brendshëm) duhej të informonte rregullisht Sekretariatit e Komitetit Qendror mbi të gjithë veprimtarinë e Sigurimit të Shtetit, për çështje me rëndësi të veçantë informohej Komiteti Qendror i Partisë. Në terren, shefat e Sigurimit duhej të informonin vetëm Sekretarin Politik të Komitetit të Partisë, por nëse ata e gjenin të nevojshme mund të njoftonin një pjesë apo të gjithë anëtarët e Komitetit të Partisë. Informim bëhej për:

Dyshimet e ekzistencës së punës armike në sektorë të ndryshëm, përmasat dhe rrezikshmërinë që paraqesin këto dyshime;

Mbi parullat dhe komentet e elementëve reaksionarë dhe sektorët ku ishin shfaqur ato;

Mbi gjendjen politike të popullsisë dhe mënyrës së reagimit të tyre karshi punës armike;

Mbi ekzistencën e armiqve të arratisur në terren, identifikimin e tyre, identifikimin e mbështetësve të tyre, të qëllimeve dhe aktiviteteve pa treguar bazat e tyre, emrat e bashkëpunëtorëve të Sigurimit dhe emrat e personave të marrë në përpunim (pa autorizim).

Udhëheqja dhe kontrolli i partisë mbi organet e punëve të brendshme realizohej nga:

Organizatat bazë të partisë në organet e punëve të brendshme;

Nëpërmjet llogarisë që përgjegjësi i organeve të punëve të brendshme jepte përpara organeve të partisë;

Nëpërmjet informacionit që përgjegjësi i organit të punëve të brendshme i jepte Sekretarit të Parë të Partisë. Ai duhej të informonte rregullisht Sekretarin e Parë të Komitetit të Partisë së rrethit.

Nga fillimet e tij dhe deri në ditët e fundit, viti 1991, ish Sigurimi i Shtetit ishte një strukturë e cila krijoi në mënyrë sistematike dosje dhe dokumente në mënyrë të veçantë për dy kategori kryesore personash: personat e angazhuar në punët operative dhe për personat të cilët viheshin nën survejimin, ndjekjen e më tej asgjësim nga strukturat e ish Sigurimit të Shtetit.

Dosjet e dokumentet e krijuara nga ish Sigurimi i Shtetit për bashkëpunëtorët

Funksionarë të Sigurimit të Shtetit, quhen të gjithë njerëzit e Sigurimit, oficerë, nënoficerë, nëpunës që kanë funksione legale në aparatet e Sigurimit, si në qendër ashtu edhe në terren.

Bashkëpunëtore të ish Sigurimit quhen të gjithë njerëzit e Sigurimit të padeklaruar botërisht, dhe që shërbejnë ilegalisht për sigurimin dhe përfshijnë rezidentët, informatorët, agjentët dhe strehuesit.

Ish Sigurimi i Shtetit, në mënyrë të ngjashme edhe me vendet e tjera të Bllokut të Lindjes, Bullgaria, Rumania etj., për të gjithë kategoritë e bashkëpunëtorëve që tërhiqeshin në bashkëpunim, krijonte dy lloje dosjesh, dosjen personale dhe dosjen e punës.

Secila prej tyre përmbante dokumentet si më poshtë:

Dosje personale, e cila krijohej për të gjithë kategoritë e bashkëpunëtorëve në bazë të vendimit përkatës mbasi ishte bërë raporti përfundimtar i tërheqjes në bashkëpunim. Dosjet personale përmbanin dokumentet si më poshtë:

Lista e dokumenteve që ndodhen në dosje;

Lista e punëtorëve operativë që e mbanin dosjen;

Lista e personave që njihen me dosjen;

Lista e bashkëpunëtorëve që ka në lidhje rezidenti (për rastin e rezidentit);

Lista e lidhjeve familjare;

Fletë kontrolli e kartotekës (model 5)

Dokumente të studimit paraprak;

Skica të bazës së takimit (vetëm për strehuesin);

Dokumentet e bashkëpunëtorëve që tërhiqen me material detyrues;

Vendimi dhe plani i tërheqjes në bashkëpunim;
Procesverbalet dhe deklaratimet gjatë tërheqjes në bashkëpunim;
Deklarata e bashkëpunimit;
Raporti përfundimtar i tërheqjes në bashkëpunim;
Parulla/ kundërparulla dhe fotografia;
Rrethi i çështjeve (agjentët dhe informatorët);
Karakteristika e punës, e cila bëhet çdo dy vjet;
Vendimi për shpërblime apo shpenzime të tjera;
Plani i kombinacionit me dhe pa TO;
Legjendimet e vijat e sjelljes;
Korrespondenca që zhvillohet gjatë kohës së bashkëpunimit;
Letra dhe përgjigje të bashkëpunëtorëve;
Plani i tërheqjes në bashkëpunim nga burgjet apo repartet ushtarake;
Vendime të ndryshme që kanë të bëjnë me caktimin e një informatori tek një rezident i caktuar, për ndryshim kategorie, heqjen nga rrjeti sekret informativ etj.;
Plani i masave operative për marrjen e gjurmëve të çelësave;
Implikim të hetuesisë.

Dosja e punës, për kategorinë *agjent* dhe *informator* krijohej në të njëjtën kohë me dosjen personale. Për kategorinë *rezident* dhe *strehues*, hapja e dosjes së punës bëhej vetëm kur ata jepnin të dhëna me interes operativ.

Lista e dokumenteve që ndodhet brenda në dosje, sipas modelit 1;
Lista e punëtorëve operativ që mbajnë dosjen, sipas model 2;
Lista e personave që njihen më dosjen , sipas modeli 2/1;
Raportet e bashkëpunëtorit, detyrat e ndryshme që i jepen bashkëpunëtorëve ;

Vendimi për arkivimin e dosjes ose për asgjësimin e saj.

Për çdo bashkëpunëtor krijoheshin dy kartela model 2, një kopje e të cilës qëndronte në degën që e krijonte ndërsa tjetra dërgohej në degën e kartotekës qendrore. Kjo kartelë përmban të dhënat e mëposhtme:

Numri i Regjistrit, Mbiemri, Emri, Emri i Babës, datëlindja, vendlindja, vendbanimi, vendi i punës, origjina shoqërore, kombësia, shtetësia, arsimi, kategori, pseudonimi, Sektori, drejtimi, baza e tërheqjes, data e tërheqjes, R.u ku stërvitet, profesioni, gjendja shoqërore, partiniteti, si dhe të dhënat e punonjësit operativ që e ka tërhequr në bashkëpunim dhe titullari i organit.

Dokumentet që mbanin funksionarët që merreshin me punë operative

Çdo funksionar që merrej me punë operative duhej të mbante katër dosar:

Dosari i Parë

Fashikulli i korrespondencës në ndjekje;

Fletorja me planet mujore, ditore dhe grafikët e takimeve me bashkëpunëtorët;

Fletorja me shënime sekrete;

Fletorja e përgatitjes profesionale;

Fletorja e përgatitjes ushtarake.

Dosari i dytë Dosja e informatave;

Dosja e përpunimeve aktive 2/A, paraprake dhe personave në kontroll operativ 2/B; Dosje agjenturore, të kërkimit dhe të të arratisurve;

Fashikujt e të huajve, emigrantëve, të internuarve e të dëbuarvedhe shkelësve të kufirit.

Dosja e tretë Dosje ORV;

Dosje drejtimi;

Fashikuj me material të papërfunduara.

Dosja e katërt

Dosjet personale dhe të punës të bashkëpunëtorëve;

Libri i evidencës operative të punëtorit operativ;

Regjistrat që hapen nga sektorët operativë. Rrjeti informativ sekret ishte sistemi kryesor i cili furnizonte me informacion ish Sigurimin e Shtetit. Puna në Drejtorinë e Sigurimit të Shtetit dhe strukturave të saj konsistonte ndër të tjera edhe në rekrutimin, udhëzimin, organizimin dhe drejtimin e rrjetit informativ nga oficerët dhe punonjësit operativë. Rrjeti informativ përbëhej nga:

Rezidentët që varen direkt nga punonjësi operativ i Sigurimit, i cili është funksionar në Degët e Punëve të Brendshme. Duhet të jetë i maskuar me punë zyrtare, nuk merr rrogë. Çdo lokalitet apo objekt pune duhet të ketë një ose dy rezidentë, të cilët nuk duhet të njihen me njëri- tjetrin. Çdo rezident ka në varësi të tij një grup informatorësh, deri në 12 vetë të cilit i jepen të gatshëm mbas rekrutimit të tyre nga punonjësi operativ. Rezidenti nuk i mbledh kurrë bashkë informatorët e tij, por mban lidhje individuale sekrete me to dhe është përgjegjës për dekonspirimin e tyre. Funksionari i cakton detyra konkrete rezidentëve dhe ju kërkon atyre rregullisht llogari.

Informatori që varet nga rezidenti dhe mund të jetë anëtar partie në raste të veçanta. Rekrutohet nga punëtori operativ dhe dokumentohet me aktin e rekrutimit. Informatorët që janë anëtarë ose kandidatë partie rekrutohen jo me imponim, por me vullnetarizëm. Informatori duhet të jetë i maskuar me funksione, si bujk, punëtor, nëpunës, student etj. Në përgjithësi nuk shpërblehet rregullisht me përjashtim të disa rasteve të veçanta. Vepron në bazë të udhëzimeve që jep rezidenti nga i cili varet. Si rregull, informatori duhej të ishte element i kompromentuar me armikun por edhe një patriot i ndershëm apo qytetar i thjeshtë.

Agjentët - Rekrutohen, varen direkt nga punonjësi operativ i Sigurimit dhe nuk mund të kenë kurrë lidhje me rezidentin. Agjenti mund të jetë anëtar partie vetëm në raste të jashtëzakonshme, por zakonisht agjenti duhej të ishte element i kompromentuar me punë armike, dhe që në bazë të materialit komprometues që ka për të Sigurimi, imponohet të punojë për Sigurimin në radhët e armikut. Punonjësi operativ, bën propozim me shkrim të cilin ia dorëzon shefit të seksionit apo degës së Sigurimit. Pas aprovimit nga shefi i Sigurimit, akti i propozimit i kalon për aprovim Drejtorit të Sigurimit. Rekrutimi miratohet nga ministri ose n/ministri, më pas çohet në arkivin e bashkëpunëtorëve. Agjentët nuk duhet të njihen me njëri- tjetrin si agjentë. Ata duhet të jenë të maskuar në pozicione pune dhe nuk shpërblehen me rrogë të rregullt, por sipas rasteve në bazë të sukseseve. Veprimtaria e një agjenti kontrollohej me anën e një ose më shumë agjentësh dhe në asnjë mënyrë nuk duhet të bazohet vetëm në punën e njërit prej tyre. Agjentët veprojnë bashkë dhe brenda grupeve kundërshtarë duke luajtur rolin e kundërshtarit sipas udhëzimeve që merrte nga punonjësi operativ i Sigurimit nga i cili varet. Agjentët përbënin rrjetin special të agjunkturës të

Strehuesit - Është i zoti i shtëpisë që përdoret nga organet e Sigurimit për të bërë takime me bashkëpunëtorët e tyre. Zakonisht mund të ishin anëtar partie ose patriot i vendosur dhe i provuar i cili nuk duhet të dekonspironte personat që vinin për takime në shtëpinë e tij. Strehuesi nuk duhet të dijë funksionet e bashkëpunëtorëve. Rezidenti dhe agjenti nuk mund të takoheshin me punonjës in operativ të tyre në të njëjtën shtëpi.

Bashkëpunëtori personal - Quhet agjenti që mban lidhje personale me punëtorin operativ të Sigurimit. Çdo punëtor operativ përveç atyre që nuk merren me punë operative (sekretar, daktilografist etj.) duhet të merren me punën e agjunkturës nga referenti deri tek ministri, që do të thotë secili prej tyre duhet të ketë rekrutuar një apo më shumë agjentë dhe i mban personalisht në lidhje për të përpunuar elementët armiq. Funkionarët dhe bashkëpunëtorët firmosnin një deklaratë në fillim për mos dekonspirim, një para fillimit të detyrës dhe një kur dilnin nga Sigurimi.

Përpunimet

Përpunim agjunkturor quhet kompleksi i masave agjunkturorë operative që merren nga organet e punëve të brendshme gjatë procesit të zbulimit, dokumentimit dhe ndërprerjes së veprimtarisë subversive të agjunkturës së huaj. Në proces përpunimi merreshin shtetasit shqiptarë, të huaj ose persona pa shtetësi, të cilët kishin mbushur moshën 14 vjeç në kohën kur datonin të dhënat që i implikonin këta persona si “armiq apo keqbërës të partisë dhe pushtetit”.

Përpunimet klasifikohen në dy grupe: përpunim paraprak dhe përpunim aktiv.

Përpunimi paraprak, fillonte kur OPB kishin sinjale ose të dhëna për “veprimtari armiqësore” për një individ apo një grup individësh. Zakonisht nuk zgjaste më shumë se gjashtë muaj. Nëse gjatë kësaj periudhe vërtetoheshin të dhënat atëherë personi kalonte në përpunim aktiv dhe regjistroheshin në kartotekën e dytë. Në rast se gjatë përpunimit paraprak vërtetohen se të dhënat janë të rreme, atëherë përpunimi likuidohet duke mos u regjistruar në kartotekë.

Përpunimet aktive klasifikoheshin në dy nivele, Përpunim 2A dhe Përpunim 2B.

Në përpunim aktiv 2A viheshin të gjithë ata persona për të cilët OPB kishin evidentuar të dhëna të vërtetuara të cilat sipas tyre i implikonin ata në veprimtari armiqësore kundër partisë dhe pushtetit.

Në përpunim aktiv 2B regjistroheshin të gjithë ata elementë të cilët ishin përcaktuar nga OPB si persona të dyshimtë, të cilët në të kaluarën kishin zhvilluar veprimtari kundërrevolucionare dhe që kishin kondita për t'u aktivizuar kundra partisë dhe pushtetit të kohës, por që në kohën që ishin nën përpunim 2B ishin inaktivë.

Për t'u vënë në përpunim paraprak vendos punonjësi operativ. Ndërsa për t'u vënë në përpunim aktiv vendos Kryetari i Degës në rreth ose Kryetari i Degës Operative në qendër, ndërsa në ushtri vendos shefi i Sigurimit në njësi dhe repart ushtarak, në kufi vendos shefi i zbulimit në batalion.

Për secilin prej rasteve të mësipërm krijohet sipas rastit Dosje përpunim 2A, PP ose Dosje e kontrollit operativ 2B. Këto dosje përmbanin dokumentet si më poshtë:

- Lista e dokumenteve që ndodhen në dosje;
- Lista e punëtorëve operativë që e mbanin dosjen;
- Lista e personave që njihen me dosjen;
- Lista e bashkëpunëtorëve që japin informacion për përpunim;
- Lista e lidhjeve familjare;
- Fletë kontrolli e kartotekës (model 5);
- Të dhëna që kanë shërbyer për marrjen në përpunim;
- Vërtetim biografik, certifikata familjare;
- Vendim për marrjen e personit në përpunim;
- Plani i masave operative;
- Të dhëna të marra gjatë përpunimit;
- Aktet e ekspertizës;
- Denoncimet e shtetasve;
- Fotografi;
- Plane masash të rishikuara me e pa TO;
- Vendime për dëgjimin e bisedave telefonike;

Dokumente të ndryshme të krijuara gjatë procesit të përpunimit;

Relacioni përfundimtar, i cili pasqyron të dhëna të hetimit dhe masën e dënimit të dhënë nga gjykata;

Vendimi i heqjes nga përpunimi, i veçimit të dosjes për asgjësim (vetëm për dosjet PP). Tipa të tjera dosjesh të krijuara nga strukturat e ish Sigurimit të Shtetit

Dosje Agjenturore, krijoheshin për një grup personash që banojnë në territorin e një rrethi të caktuar dhe sipas OPB zhvillonin “veprimtari të përbashkët armiqësore” dhe jo më pak se dy prej këtyre personave janë në përpunim aktiv 2/A.

Dosje të problemeve të centralizuara, krijoheshin nga oficerët operativë për ngjarje apo objekte përpunimi që sipas OPB paraqesin rëndësi të veçantë operative dhe rrezikshmëri të theksuar shoqërore. Dosjeve agjenturore dhe të centralizuara për efekt sekreti zakonisht iu caktoheshin pseudonime.

Dosje me dokumentet e personave të këshilluar jashtë përpunimit.

Dosje e kërkimit, krijohet nga DPB që shpallte kërkimin:

- për gjetjen e kuadrove dhe agentëve të zbulimeve të huaja që futen ilegalisht ose me dokumente falso në territorin e RPSSH;
- për personat e ndaluar, arrestuar dhe dënuar me heqje lirie, të internuar që largohen nga vendi i vuajtjes së dënimit ose izolimit;
- për persona që ndiqen nga hetuesia;
- për personat me tendencë arratisjeje.

Dosja e zbulimit të autorit, krijohet për zbulimin e autorëve të krimeve kundra shtetit;

Dosja informative, krijohet nga punëtorët operativë të zonave, të objekteve të rëndësisë së veçantë ku nuk vepron zona, nga Sigurimi i ushtrisë etj.;

Dosja e të arratisurve, krijohet për çdo shtetas shqiptar që ka mbushur moshën 14 vjeç, i cili arratiset jashtë shtetit;

Dosja e të arratisurve me aktivitet, kryesisht ato që kanë vepruar si diversantë dhe që mund të kishin aftësi e mundësi fizike të vepronin sërish etj.;

Dosja e shoferëve të huaj me aktivitet, e cila përmbante të dhëna me interes operativ për shoferët e huaj që hynin në territorin e RPSSH-së;

Fashikulli i të internuarit dhe i të dëbuarit, krijoreshin nga DPB, e cila kishte bërë edhe propozimin për internim apo dëbim të personit. Fashikulli i të internuarit përveç listës së dokumenteve që ka çdo dosje përmban edhe:

Listën e lidhjeve me interes operativ;

Dëshmi penaliteti;

Vendime të gjykatës, certifikata familjare;

Shkresë amë numrin dhe datën e vendimit të Komisionit të Internim Dëbimeve;

Vërtetime biografike;

Kopje të raport propozimit për internimin apo dëbimin e personit;

Korrespondenca dhe informacione të ndryshme që kanë të bëjnë me të internuarin si individ apo si familje.

Fashikuj për të huaj me qëndrim të përkohshëm në RPSSH

- Fashikulli i shkelësit të kufirit
- Fashikulli i emigrantit
- Fashikulli i personave që arrestohen e dënohen pa qenë në përpunim
- Dosje të objekteve të Rëndësisë së Veçantë (ORV), të cilat përmbajnë:

Në fashikullin e parë:

Lista e dokumenteve që ndodhet në fashikull, sipas modelit 1;

Lista e punëtorëve operativë që mbajnë dosjen, sipas modelit 2;

Lista e bashkëpunëtorëve që punojnë në objekt , sipas modelit 3/1;

Lista e personave në përpunim 2/A, kontroll operativ 2/B e kontingjent, të cilët punojnë në objekt;

Studimi për përcaktimin e vendeve dhe pikave kyçe të ORV-së;

Vendimi për krijimin e dosjes;

Skica për sigurimin e objektit;

Planet e masave operative për sigurimin e objektit;
Historiku i objektit, i cili duhej pasuruar në vazhdimësi;
Vendimi për heqjen e objektit nga lista e ORV dhe arkivimit të dosjes.

Në fashikullin e dytë:

Lista e dokumenteve që ndodhen në fashikull;
Lista e personave që implikohen në fashikull;
Lista e regjistrimit të ngjarjeve të ndodhura në objekt;
Analiza, raporte bashkëpunëtorësh, të dhëna të rëndësishme të dala nga puna operative.

Dosjet e përfaqësive diplomatike ose tregtare.

Edhe në këto dosje kishte katër fashikuj. Në fashikullin e parë përfshihen dokumente të cilat në lidhje me hapjen e dosjes, planimetri të godinës, listë emërore e shtetasve shqiptarë të cilët punojnë në përfaqësi dhe dokumente të karakterit evidentues. Në fashikullin e dytë duhej të pasqyroheshin të dhënat e personelit të përfaqësisë, lista e zbuluesve të cilët kanë punuar në përfaqësi, fotografi të personelit të përfaqësisë. Në fashikullin e tretë, përfshihen planet e masave operative, analiza, relacione dhe raporte të bashkëpunëtorëve dhe çdo e dhënë tjetër që lidhet me veprimtari armiqësore të personelit të përfaqësisë. Në fashikullin e katërt ruhet lista e dokumenteve që përmban fashikulli, dosjet e përpunimeve, fashikujt e kontrollit për familjarët e personelit të përfaqësisë diplomatike etj.

Dosje drejtimi

Dokumente dhe dosjet që krijohen për të ashtuquajturit elementë “armiq dhe keqbërës”

Dosje përpunim 2/A, krijohet për çdo shtetas shqiptar, shtetas të huaj dhe persona pa shtetësi me banim të përhershëm ose të përkohshëm në RPSSH, që kishte mbushur moshën 14 vjeç, në kohën kur për të janë gjetur të dhëna të vërtetuara se ka zhvilluar veprimtari armiqësore, në drejtim të së cilit përdoren aktivisht metoda të ndryshme të punës operative. Dosjet e përpunimit 2/A përmbajnë dokumentet si më poshtë:

Lista e dokumenteve që ndodhet brenda në dosje, sipas modelit 1;
Lista e punëtorëve operativë që mbajnë dosjen, sipas model 2;
Lista e personave që njihen më dosjen, sipas modelit 2/1;
Lista e bashkëpunëtorëve që japin informacion për përpunim, modeli 3/1;
Lista e personave që implikohen;
Lista e lidhjeve familjare, miqësore e shoqërore me interes operativ;
Fleta e kontrollit të kartotekës;
Të dhënat që kanë shërbyer për marrjen në përpunim;
Vërtetim biografik, certifikata të gjendjes familjare;
Vendim për marrjen në përpunim;
Plani i masave operative;
Të dhëna të marra gjatë përpunimit, konkluzione dhe detyra të nxjerra nga studimi i dosjes;
Aktet e ekspertizës së organeve të specializuara;
Fotografi;
Shtesa të planeve operative si dhe plane kombinacionesh;
Vendime për dëgjimin e bisedave telefonike;
Vendime për kopjimin e çelësave.
Informacione të teknikës operative.

Internimet dhe dëbimet

Bazuar në dekretin e Presidiumit të Kuvendit Popullor, nr.1906, datë 0.8.1954, OPB mund të vendosnin si masë administrative për personat që sipas tyre “paraqisnin rrezikshmëri shoqërore” internim ose dëbim. Internimi dhe dëbimi si masë administrative merrej për personat e mëposhtëm:

Pjesëtarët e familjeve të të arratisurve jashtë vendit;

Personat që paraqisnin “rrezikshmëri”, për të cilët nuk ekzistonin faktet për t’i kaluar në procedim penal.

Propozimin për internimin apo dëbimin e bënte Kryetari i degëve të punëve të brendshme në rreth, të cilin ia kalonte për pëlqim sekretarit të Parë të Komitetit të Partisë. Më pas dosja së bashku me materialet e hollësishme i kalon

degës së VII - të ish DSSH (Dega e Hetuesisë). Dega e Hetuesisë mbasi studion dosjen së bashku me degën operative në qendër ia përcillte dosjen të shoqëruar me mendimin përkatës Komisionit të Internimeve dhe Dëbimeve. Komisioni i Internimeve dhe Dëbimeve merrte vendimi kolegjial, të cilin ia komunikonte organit propozues për të vepruar.

Në mbledhjet e Komisionit të Internimeve dhe Dëbimeve duhej të asistonte Prokurori i Përgjithshëm ose i deleguari i tij. Ministri i Punëve të Brendshme kishte të drejtë të urdhëronte dëbimin ose internimin e një personi. Në këtë rast komisioni duhej të mblidhej brenda 3 ditëve nga dalja e urdhrit të ministrit për të sanksionuar ose jo urdhrin e dhënë prej tij.

Arrestimet

Arrestimet nga ana e ish Sigurimit të Shtetit për faje politike mund të kryheshin sipas rregullit. Arrestohet çdo person i cili kapet në flagrancë, duke përfshirë tentativë për vrasje, akt diversion, arratisje etj.;

Kur janë mbledhur dokumente dhe material i nevojshëm që dokumentojnë fajin e të arrestuarit. Në këtë rast, seksioni apo dega e brendshme përpilon letër rreshtimin e cila përpilohet nga referenti, dakordësohet nga shefi i degës e miratohet nga ministri apo n/ministri dhe i kalon prokurorit ushtarak pranë gjykatës ushtarake i cili aprovon ose jo duke u shprehur me shkrim mbi letrën e rreshtimit; Urdhër arresti, i cili firmoset nga drejtoria e sigurimit, ministri apo n/ministri.

Hetuesia

Të burgosurit e Sigurimit hetohen vetëm nga Hetuesia e Drejtorisë së Sigurimit në bashkëpunim me punëtorët operativë ose hetuesit dhe organet e Sigurimit në terren. Mbas procedimit të të burgosurit, procesverbalet i dërgohen Gjykatës Ushtarake për gjykim dhe vendim bashkë me dokumentin zyrtar të aktakuzës që firmoset nga personat që kanë aprovuar arrestimin, ministri i Brendshëm ose zëvendësministri dhe prokurori ushtarak.

Censura

Telegramet dhe kutipostat që dërgohen brenda vendit në drejtim të elementëve të identifikuar si element me rrezikshmëri.

Lidhja, komunikimi

Lidhja kryhej me anë të:

Korrierëve

Radios, përdoret për dërgimin e radiogrameve më karakter jo të rëndësishme;

Telegrafës dhe telefonit, përdoren për dërgimin nga lart -poshtë dhe poshtë-lart radiograme dhe telegrame të cilat gjithmonë janë të shifruara. Telegramet firmosen nga ministri, n/ministri, kryetarët e degëve, zëvendëskryetarët e degëve në rrethe.

Çdo seksion apo degë e punëve të brendshme duhej të njoftonte Drejtorinë e Sigurimit:

Një herë në 24 orë në lidhje me ngjarjet e ditës me anë të telegrameve ose radiogrameve, edhe në rastet kur nuk ndodh asnjë ngjarje.

Regjistrat

Duke qenë se puna operative ishte shtrirë pothuajse në çdo qelizë të shoqërisë shqiptare, sasia e të dhënave dhe informacionit që mbledhej dhe manipulohet ishte mjaft e madhe. Mekanizmi i krijuar nga ish Sigurimi për evidentimin dhe regjistrimin e këtyre në dhënave ishte një set me regjistra të cilët kishin shumë mirë të përcaktuara fushat që duhej të përmbanin ato. Regjistrat kryesorë të përdoruar nga të gjithë strukturat e ish Sigurimit të Shtetit ishin:

Regjistri i korrespondencës, i cili përdorej nga drejtoria kryesore dhe degët e punëve të brendshme për regjistrimin e të gjithë korrespondencës zyrtare që kryenin këto institucione.

Regjistri i evidencës së regjistrave, regjistrohen të gjithë regjistrat me të dhëna sekrete që ka në përdorim çdo vit çdo sektor me përjashtim të regjistrave të kartotekës dhe regjistrave me të dhënasekrete të rëndësisë së veçantë.

Regjistri i përpunimeve, në të cilin regjistroheshin të gjithë personat të cilët kanë qenë në përpunim PP, 2/B dhe 2/A dhe krijohet pranë çdo dege të punëve të brendshme

Regjistri i bashkëpunëtorëve, përdoret për regjistrimin e të gjithë bashkëpunëtorëve në një degë të caktuar të punëve të brendshme. Ai mban informacion të detajuar për bashkëpunëtorët dhe përfshin të dhëna personale, datën e rekrutimit, kategorinë, pseudonimin, drejtimin, sektorin që e regjistron etj.

Regjistri i kontingjenteve;

Treguesi alfabetik i informatave;

Indeksi alfabetik i personave të këshilluar e demaskuar;

Regjistri i dosjeve dhe fashikujve që mban punonjësi operativ;

Regjistri i dosjeve dhe fashikujve të arkivuara;

Regjistri i dosjeve agjenturore dhe problemeve të centralizuara;

Regjistri i regjistrimit të fletoreve/blloqeve me shënime sekrete dhe të planeve të punës. Ky regjistër hapet çdo vit;

Regjistri i evidencimit të konspekteve dhe materialeve të daktilografuara sekrete të rëndësisë së veçantë;

Regjistri i shqiptarëve të riatdhesuar;

Regjistri i të arratisurve;

Regjistri i dosjeve penale;

Regjistri i shkelësve të kufirit

Regjistri i personave të internuar dhe dëbuar;

Indeksi i bashkëpunëtorëve nga radhët e të dënuarve.

Përpilimi dhe trajtimi i dokumenteve në OPB

Duke filluar nga viti 1953, u hartuan akte juridike të cilat rregullonin proceset e përpilimit dhe trajtimit të dokumenteve të krijuara në organet e punëve të brendshme, konkretisht Urdhri nr. 01-65 datë 31.10.1953 “Mbi trajtimin e akteve zyrtare³⁾” dhe Urdhri nr. 01-95 datë 10.11.1953 “Mbi

3) F. Sekretariati, D.119

përpilimin e akteve zyrtare”. Më 1965-1966 këto rregulla u rishikuan me qëllim thjeshtëzimin e tyre.

Sipas këtyre akteve dokumentet që ruheshin dhe administroheshin nga OPB klasifikoheshin në tre grupe kryesore:

Dokumente me karakter juridik, si ligje, dekrete, vendime, urdhëresa, rregullore apo udhëzime;

Dokumente të korrespondencës zyrtare, shkresa, informacione raporte etj.;

Dokumente të brendshme.

Tipat kryesore të dokumenteve të përdorur nga repartet apo degët e punëve të brendshme ishin në formë të standardizuar, çka lehtësonte ndjeshëm prodhimin dhe komunikimin e tyre. Urdhrat, qofshin këto me karakter normative dhe individual;

Rregullore;

Udhëzimet janë dokumente normative me karakter udhëzues mbi mënyrën e zbatimit në praktikë të normave apo rregullave të vendosura me akte normative të tilla si ligje, vendime, urdhra etj.;

Raportet paraqesin në mënyrë të përmbledhur punën e bërë gjatë një periudhe të caktuar nga një organ, repart apo sektor i veçantë. Raport mujor i seksioneve dhe degëve të sigurimit në terren përmbajnë informacion për:

Përpunimet e realizuara;

Gjendja e përpunimeve agjenturore të vjetra që nuk kanë përfunduar;

Mbi përpunimin agjenturor të filluar së voni; Gjendja e rrjetit, e cila përfshin të dhëna të detajuara për informatorët dhe agjenturën;

Gjendja e Hetuesisë, e cila përfshin personat e proceduar gjatë muajit, rezultatet e procedurës së hetuesisë dhe konkluzionet për çdo procesverbal si dhe propozime;

Raport në lidhje me ngjarjet e jashtëzakonshme, bëhen sa herë ndodhin ngjarje të jashtëzakonshme dhe menjëherë pas ndodhjes së lëtyre ngjarjeve ose gjatë zhvillimit të tyre;

Raportet në lidhje me përpunimin agjenturial me rëndësi, bëhen gjithmonë në fillim të përpunimit, në vazhdimi dhe në mbarim të përpunimit;

Raport mbi gjendjen e organit të sigurimit, i cili bëhet një herë në muaj nga ana e shefit të Seksionit ose Degës së Brendshme;

Relacion, përshkrim i një problemi apo një çështjeje të caktuar;

Informacioni është një dokument i cili përdoret për të njoftuar një institucion apo person në lidhje me një problem të caktuar;

Buletinet janë botime periodike në lidhje me probleme apo çështje të caktuara, p.sh. buletini i Drejtorisë së Policisë;

Komunikatë, njoftim zyrtar me anë të shtypit për ngjarje të ndodhura apo veprime të kryera e cila në organet e punëve të brendshme si rregull nuk publikohet. P.sh. komunikatat e ngjarjeve të jashtëzakonshme të ndodhura brenda 24 orëve;

Planet, dokumente ku parashikohen detyrat që duhet të realizohen për një periudhë të caktuar p.sh. planet e punës, plani i masave Procesverbale.

Arkivi i dokumenteve të ish Sigurimit të Shtetit

Arkivi i dokumenteve të ish Sigurimit të Shtetit të identifikuar deri më tani rreth 22 milion dokumente të krijuara nga veprimtaria e OPB në nivel qendror dhe atë lokal. Tërësia e dokumenteve është e organizuar në nivel fondesh si më poshtë:

Ish Sigurimi i shtetit ishte një organ shtetëror, veprimtaria e të cilit drejtohej nga partia shtet. Si e tillë, një pjesë e dokumenteve të cilat buronin nga strukturat partiake vazhdon të jetë ende në fondet arkivore të ish PPSH që ruhen pranë AQSH dhe arkivat shtetërore vendore.

Nga studimi, i cili është bazuar në konsultimin me dokumentet origjinale konstatohet se strukturat e ish Sigurimit, për sa i përket krijimit të dokumenteve kanë funksionuar në bazë të rregullave strikte dhe bazuar në modele standarde, çka ka sjellë në shumicën e rasteve krijimin e dosjeve në formë të organizuar dhe njëkohësisht evidentimin e punës operative si nga krahu i bashkëpunëtorëve ashtu edhe nga ana e punonjësve operativ.

Shfrytëzimi i dokumenteve deri në fund të viteve 1991 bëhej vetëm nga personal e autorizuar, çka duhej realisht të rezultonte në ruajtjen fizike të dokumenteve, e cila nuk konstatohet në masë të madhe.

Strukturat e Sigurimit, nuk kujdeseshin vetëm për krijimin e fabrikimin e

dosjeve por fatkeqësisht edhe për asgjësimin e tyre.

Një numër i madh dokumentesh rezulton i asgjësuar, por kjo procedurë në shumicën e rasteve është e dokumentuar nëpërmjet procesverbaleve të asgjësimit të cilët janë pjesë e fondeve arkivore.

Me kalimin e viteve strukturat e arkivit të MB kanë punuar për krijimin e mjeteve të informimit dhe kërkimit të dokumenteve arkivore. Disa mjete kryesore kërkimi janë:

Inventarët e dosjeve të fondeve;

Katalogët gjeografiko-alfabetik të përpunimeve;

Kartelat, model 1, model 2;

Regjistra të modeleve të ndryshme.

Përfundime

Qëllimi i këtij studimi ishte të krijonte një panoramë të përgjithshme të dokumenteve dhe dosjeve të krijuara nga ish Sigurimi i Shtetit. Për këtë qëllim, fillimisht është bërë një përshkrim i shkurtër i organizimit dhe funksionit të organeve të Sigurimit të Shtetit dhe më pas i dokumenteve të krijuara nga këto organe.

Dokumentacioni është krijuar në bazë të strukturave organizative qendrore (Drejtoria e Sigurimit të Shtetit dhe degët e saj) dhe strukturat organizative në nivel lokal, në degët e punëve të brendshme, repartet ushtarake apo në kufi.

Femi Sufaj

Marinela Sota

Universiteti i Tiranës

Jeta në kampet e punës së detyruar, nga vështrimi i raporteve zyrtare

ABSTRAKT

Situata politike dhe ekonomike e vendit në të cilën u ngritën kampet e punës së detyruar lidhet me instalimin në vend të regjimit komunist dhe nivelin tepër të ulët të ekonomisë dhe infrastrukturës. Puna e detyruar e të dënuarve, të paraburgosurve, të internuarve, të dëbuarve, të moshuarve, të rriturve, fëmijëve, burrave dhe grave, i ka lënë gjurmët e saj në të gjithë vendin nga veriu në jug, në fusha, rrugë, miniera dhe qytete, duke mbajtur një peshë të rëndësishme në të ardhurat e shtetit të periudhës së regjimit komunist. Bazuar në dokumente zyrtare, raporte, statistika dhe informacione, të Degës së Kampeve dhe Burgjeve, të Prokurorisë së Përgjithshme dhe institucioneve të tjera të lidhura, do të përpigemi të prezantojmë përmasat e fenomenit, numrin e të dënuarve, të internuarve dhe dëbuarve të aktivizuar në punë të detyruar dhe të përqendruar në kampet e quajtura “vende edukimi nëpërmjet punës”. Do të paraqesim të dhëna mbi të ardhurat e krijuara nga puna e detyruar në vite në kampe të ndryshme të punës, jetën e vështirë, standardet e ulëta të trajtimit dhe si pasojë, rreziku i shëndetit dhe humbjet e jetës së qindra të dënuarve dhe internuarve.

Pjesë e rëndësishme e trajtesës do të jenë shkeljet e të drejtave, veprimetarbitrare dhe torturat e identifikuar nëpërmjet disa raporteve zyrtare të institucioneve shtetërore dhe të kujtimeve nga shumë persona, të cilët kanë qenë subjekte të shkeljeve, dënimeve dhe torturave.

Fjalë kyçe: kampe pune, burgim, internim dhe dëbim, keqtrajtim.

Hyrje

Objektivi i këtij punimi është të prezantojë një panoramë, mbi sistemin e dënimeve penale gjatë periudhës së diktaturës komuniste i cili të kontribuojë për pasurimin e historisë kombëtare gjatë kësaj periudhe. Studimi synon të influencojë për përmirësimin dhe pasurimin e teksteve dhe programeve mësimore të arsimit të të gjitha niveleve si dhe të shërbejë për njohjen e brezit të ri me këtë pjesë të jetës së shoqërisë tonë dhe të orientohet më mirë për t'u bërë mbrojtës të lirive individuale dhe të parimeve të shoqërisë demokratike. Nëpërmjet këtij studimi do të paraqiten të dhëna të shumta mbi përmasat e përndjekjes gjatë regjimit komunist dhe njëherazi analiza të aspekteve të rëndësishme si përbërja sociale e të dënuarve politikë gjatë regjimit komunist, diferencimi dhe veçimi politik i grupeve të caktuara të shoqërisë, pasojat e politizimit dhe ideologjizimit të sistemit të drejtësisë penale. Do të bëhen përpjekje për të pasqyruar në mënyrë sa më reale dhe të qartë mënyrën si ka funksionuar sistemi shtypës në periudhën komuniste dhe cili ka qenë rezultati dhe pasojat negative mbi jetën e qytetarëve.

Burimet kryesore të përdorura janë: Dokumentet zyrtare të Kuvendit Popullor, të Qeverisë dhe Institucioneve kryesore të sistemit të drejtësisë penale. Të tilla janë, Prokuroria e Përgjithshme, Gjykata e Lartë, Ministria e Brendshme. Dokumentet e mësipërme janë ruajtur në Arkivin Qendror Shtetëror në fondet përkatëse. Arkivi i Ministrisë së Punëve të Brendshme, fondi Dega e Kampeve e Burgjeve. Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Burgjeve si dhe një numër të konsiderueshëm të botimeve të historiografisë shqiptare.

Fillimet e sistemit të dhunës dhe eliminimeve

Kampet e punës së detyruar dhe burgjet e mbyllura, janë një nga elementët tipik që karakterizon natyrën e shteteve diktatoriale komuniste që u instaluan gjatë shek. XX. Përmasat dhe tejzgjatja e këtij fenomeni, kanë qenë rezultat i luftës së klasave, që përbën rrugën e forcimit të shtetit të diktaturës së proletariatit dhe kishte në objektivin e saj likuidimin e klasave kundërshtarë. Zhvillimi i luftës së klasave përbënte esencën e të gjithë propagandës së partisë në pushtet, të zbërthyer në fjalimet e udhëheqjes komuniste dhe madje të fiksuar edhe në Kushtetutën e vitit 1976 dhe në legjislacionin penal, i cili konsiderohej

një armë e fuqishme e diktaturës së proletariatit në luftën e klasave.¹⁾ Gjatë regjimit komunist, prej fillimit dhe deri në ditët e fundit, të tij, një sistem i mirë organizuar propagande, kishte pushtuar të gjitha fushat e jetës së shoqërisë, letërsinë, artin, sportin, shkollën, universitetin, ushtrinë, ndërmarrjet, dhe në emër të formimit të njeriut të ri, në heronj dhe tradhtarë. Likuidimi i klasave kundërshtarë, të regjimit komunist, nuk parakuptonte vetëm ndryshimin e statusit e të gjendjes sociale, por edhe eliminimin fizikisht të tyre, siç edhe shkruhet qartë në objektivat politike të Partisë Komuniste. Në raportin e Kongresit V të Partisë së Punës së Shqipërisë, u theksua se “lufta e klasave edhe pas likuidimit të klasave shfrytëzuese, mbetet një nga forcat kryesore lëvizëse të shoqërisë”.²⁾

Eliminimet fizike, burgosjet, likuidimi i klasave dhe grupeve kundërshtarë të komunistëve, u paralajmëruan që pa mbaruar Lufta. Regjimi i ri nuk ishte i sigurt duke pasur nëpër këmbë rivalët e tij, prandaj për të garantuar mbajtjen e pushtetit, vendosi që në Kongresin e Përmetit, t’i ndalohej rikthimi ish mbretit Zog dhe të mos njihej asnjë qeveri tjetër e formuar brenda ose jashtë vendit. Në ditët e dhjetorit 1944, gazeta “Bashkimi” paralajmëronte se “pushteti ynë do të pastrojë të gjitha hauret e regjimeve të okupacionit, të Zogut e të Judës”.³⁾ Qysh me datën 28 maj 1944, Këshilli Antifashist Nacional Çlirimtar kishte vendosur krijimin e një komisioni për zbulimin dhe vërtetimin e krimeve të pushtuesve dhe bashkëpunëtorëve të tyre.⁴⁾ Në qarkoren e Komisionit Qendror⁵⁾ për krimet e luftës urdhërohej me urgjencë që në çdo prefekturë e nënprefekturë të krijohen komisionet hetuese për krimet e luftës, shqiptarë ose të huaj.

Në ligjin e datës 15.12.1944 mbi sabotatorët e luftës dhe të pushtetit popullor parashikoheshin dënime deri në 30 vjet burg, dënim të përjetshëm dhe me vdekje. Përveç arrestimeve, burgosjeve dhe vrasjeve, u bë edhe sekuestrimi

1) Kodi Penal i Republikës Popullore Socialiste Shqipërisë, viti 1977.

2) Dokumente kryesore të PPSH, vëll. V, F. 151-152.

3) “Bashkimi”, 31 dhjetor 1944; *Arkivi Qendror i Shtetit/ Arkivi i Partisë* (më tej: AQSH/AP) Fondi 14, viti 1945, dos.7, fl. 82. Cituar prej Demir Dyrishi në “Spastrimi i administratës shtetërore nga kundërshtarët politikë (1944-1960)”, në *Studime Historike*, nr. 3-4, 2006, F. 105.

4) *Historia e Shqipërisë*, vëll.IV, botimi i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Tiranë, 1983 F. 22.

5) AQSH, F. 515, V. 1945, D. 5, fl. 1-25, Komisioni Qendror i Hetimeve të Krimeve të Luftës përbëhej nga Manol Konomi, Koçi Xoxe, Bedri Spahiu, Nako Spiro, Pjetër Deda, Ali Shtepani, Faik Shehu dhe Qirjako Harito

i pasurisë së të gjithë personave që shpalleshin kriminel lufte. Numri i personave të kësaj kategorie të dokumentuar arrin deri në 2048 persona, të cilët i përkasin periudhës brenda vitit 1945.⁶⁾ Më 15 dhjetor 1944 u krijua në Tiranë gjykata speciale për gjykimet e personave të konsideruar kriminelë lufte dhe bashkëpunëtorë me fashizmin.⁷⁾ Në raportimin e zyrtarit të shërbimit të jashtëm J.E.Jacobs, dërguar Sekretarit të Shtetit, më 11 qershor 1945, thuhej “... gjyqe të tilla po përdoreshin për të hequr qafe kundërshtarët politikë..”.⁸⁾ Në një qarkore të datës 25 qershor 1945, Enver Hoxha Komandant i Përgjithshëm i Ushtrisë Nacionalçlirimtare, u drejtohet të gjitha reparteve ushtarake, ku i njofton për dënimet me vdekje të 14 oficerëve efektiv të Ushtrisë Nacional Çlirimtare dhe 17 me dënime të ndryshme, të cilët kishin qenë anëtarë të Ballit, Legalitetit, milici dhe xhandarmëri dhe sipas qarkores kishin bërë propagandë kundër Ushtrisë Nacionalçlirimtare. Mënyra si e përçon në publik Enver Hoxha, lajmin për ekzekutimin e oficerëve, nxit urrejtje klasore midis grupeve sociale dhe ndjenjë hakmarrjeje. Ai shprehet: “Këta renegatë me vetëdije e shpirt reaksionari të pakorrigjueshëm kanë vazhduar tradhtinë e tyre duke mohuar gjakun e dëshmorëve të rënun për liri dhe sakrificat e panumërta të popullit shqiptar. Porse shpirt gjërësi nuk do të thotë dobësi dhe për këtë gjë shpata e drejtësisë, me vend ra mbi këta tradhëtar duke i dënuar me vdekje”.⁹⁾

Si rezultat i politikës së goditjes masive numri i të dënuarve u rrit me shpejtësi dhe përmasa të papara. Kështu më 1 janar 1950, Shqipëria kishte 7168 të dënuar me heqje lirie dhe 2000 të internuar që arrinin gjithsej në 9168,¹⁰⁾ pra 753 të dënuar për 100 mijë banorë (Popullsia e Shqipërisë më 3.9.1950 llogaritej në 1.218 900 banor). Një sasi e tillë të dënuarish nuk mund të sistemohej në burgje të cilat jo vetëm që ishin të shkatërruar, por edhe në gjendjen më të mirë të tyre ishin llogaritur për një kapacitet 3 herë më të vogël. Statistikë mbi kapacitetin e burgjeve më 1 janar 1951¹¹⁾

6) *AQSH*, F. 515, V.1945, D. 4, fl. 1-22.

7) *Historia e Shqipërisë...*, F. 24.

8) Bernd Fischer, *Shqipëria 1943-1945, Një vështrimpërmasë dokumentaveperendimore*, Tiranë: AIIS, 2012, F. 116.

9) *AQSH*, F. 516 Gj. L. Ushtarake, V. 1945, D. 5.

10) Arkivi i Ministrisë së Punëve të Brendshme (më tej: AMPB), Fondi Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V.1950, D. 50.

11) *AMPB*, Fondi Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V.1951, D. 17.

Nr.	Burgjet	Kapaciteti		Gjendja në fakt	Mbi kapacitet
	Tirana	Politik	298	298	615
		Ordiner	191	873	722
	Elbasani	Politik	163	216	53
		Ordiner	118	324	206
	Korça	Politik	221	353	132
		Ordiner	91	487	396
	Vlora	Politik	211	130	81
		Ordiner	102	544	442
	Shkodra	Politik	256	565	309
		Ordiner	265	565	309
	Durrësi	Politik	149	97	-52
		Ordiner	176	308	132
	Berati	Ordiner	216	487	273
	Gjirokastra		351	735	384
	Burreli	Politik	228	581	353
	Shuma		3005	7168	4163

Gjendja e kampeve të internimit ishte si më poshtë:

JETA NË KAMPET E PUNËS SË DETYRUAR, NGA VËSHTRIMI I RAPORTEVE ZYRTARE

Kampet	Tepelenë	Valias	P. Palermo	Gjerman	Grek	Shuma
Maj 1949	1172	584	198	212	606	2771
Maj 1950	1352	733	91	212	605	2993

Kampet e punës së detyruar.

Ngritja e kampeve të punës së detyruar me të dënuar dhe paraburgosur si dhe ngritja e kampeve të internimit, kishte qëllim të shumëfishtë, përdorimin e punës së detyruar, pa pagesë në degët më të vështira të ekonomisë, eliminimin e klasave kundërshtarë, parandalimin e rrëzimit të pushtetit dhe ndikimin në gjithë popullatën.

Në dhjetor 1944, me urdhër të Qeverisë së Përkohshme Demokratike u hap në Tiranë Burgu nr 5, në të cilin u izoluan personat e etiketuar armiq të popullit. Burgjet dhe kampet, nga dhjetori 1944 deri në maj 1945 siguroheshin nga Divizioni i Mbrojtjes së Popullit dhe pas kësaj kohe, personat që janë proceduar për vepra ordinere janë vënë nën administrimin, drejtimin dhe sigurimin e Policisë Popullore, ndërsa ata të cilët procedoheshin për vepra politike, kanë qenë nën juridiksionin e Divizionit të Mbrojtjes së Popullit, pra të sigurimit dhe të gjykatave ushtarake.

Sistemi i ekzekutimeve të vendimeve penale, gjatë regjimit komunist, është zbatuar, në burgje të mbyllura, në kampe pune, të cilët janë emëruar “reparte” dhe në kampe internimi. Qëllimi i këtij organizimi, ishte ekonomik, për shfrytëzimin e punës së detyruar në ngritjen e veprave ekonomike. Në kodin Penal të vitit 1952 përdoret termi kampe korektonjëse, në Kodin Penal të vitit 1970 përdoret termi “vende riedukimi nëpërmjet punës”. Në Kodin Penal të vitit 1952 parashikohej që heqja e lirisë rregullisht të vuhej në kampet e punës korektonjëse. Gjykata mund të vendosë që gjithë koha, ose një pjesë e heqjes së lirisë të vuhej në burg, kur e gjen se i dënuari është përsëritës i rrezikshëm si

dhe kur ka kryer një krim të rëndë.¹²⁾ Zakonisht gjykatat nuk i vendosnin të dënuarit në burgje të nisur nga fakti se ishin përsëritës. Në burgje vendoseshin detyrimisht të dënuarit për krime kundër shtetit, që ndryshe jo vetëm verbalisht, por edhe në dokumente zyrtare quheshin “armiq të popullit”. Dekreti nr 3584, datë 12 Nëntor 1962, mbi “Zbatimin e vendimeve gjyqësore”, parashikon që burgjet konsiderohen një formë më e rëndë ndëshkimi krahasuar me kampet e punës. Të burgosurit e dënuar dërgohen në burgje nëse ata realizojnë “dhunime të rënda apo të përsëritura”¹³⁾ të rregullit të kampit, ose nëse mbajtja e tyre në një kamp pune “përbën rrezik”, apo në rastin kur ata nuk janë në gjendje të punojnë për shkak të gjendjes fizike.

Në fillim në punë u aktivizuan ushtarakët e dënuar me dënime të lehta dhe që nuk paraqisnin rrezik për rendin. Kjo bëhet e qartë me një urdhër të E.Hoxhës me cilësinë e Ministrit të Mbrojtjes dhe Komandantit Suprem të datës 4.5.1946 ku i drejtohet Drejtorisë së Mbrojtjes së Popullit dhe Divizionit të III dhe porositën “Për me aktivizuar të burgosurit ushtarak në punë të ndryshme në dobi të ushtrisë në fillim dhe më vonë sipas rrethanave në dobi të pushtetit popullor”¹⁴⁾ Në vazhdim të planeve për punësimin e të dënuarve, më 6.12.1946, Ministri i Punëve të Brendshme Koçi Xoxe i dërgon një shkresë Ministrisë së Punëve Botore dhe të Bujqësisë e Pyjeve ku midis të tj erave thekson: “Ndër burgje kemi një numër të konsiderueshëm të burgosur të cilët ushqehen dhe e shkojnë bukën kot. Në mënyrë që të aktivizohen në punë dhe veçanërisht të ekzekutohet dënimi i dhënë me punë të detyruar, ky dikaster ka ngritur si problem futjen e të dënuarve në punë...”¹⁵⁾

Internimet dhe dëbimet kishte filluar që në vitin 1945, megjithëse ky lloj dënimi, ligjërisht është parashikuar në vitin 1949. Në një evidencë të vitit 1947 konstatohet që gjatë vitit 1947 nga janari ndodheshin 1272 të internuar dhe ishin të vendosur në Krujë dhe në Berat.

12) Ligji nr 1470 dt.23.Maj 1952 i ndryshuar, Kodi Penal i Republikës Popullore të Shqipërisë

13) AQSH, Fondi Prokuroria e Përgjithshme (492),v.1962, D. 31.

14) AQSH, Gjykata e Lartë Ushtarake (516), V.1946, D. 8, fl. 1.

15) Po aty (Letër e Ministrit të P. Brendshme, Koci Xoxe, dërguar Ministrisë së Punëve Botore, datë 6.12.1946

JETA NË KAMPET E PUNËS SË DETYRUAR, NGA VËSHTRIMI I RAPORTEVE ZYRTARE

	Janar	Shkurt	Mars	Prill	Maj	Qershor	Korrik	Gusht	Shtator	Tetor	Nentor	Dhjetor
Nr Total	272	158	115	126	110	67	78	84	95	81	86	76
Kampi Berat	55	92	62	70	43	65	75	75	86	71	83	83
Kampi Krujë	16	66	53	56	67	02	03	09	09	10	03	03

Të dhënat i referohen Fondit të Degës së Kampeve dhe Burgjeve në Arkivin e Ministrisë së Brendshme.¹⁶⁾

Dënimet, me internim dhe dëbim, janë parashikuar në dekretligjin nr. 649 datë 10.1.1949, si masë administrative, në kompetenca të Komisionit të Internimeve. Ky ligj është ndryshuar, pjesërisht, pa e cenuar thelbin dhe qëllimin e tij, gjatë viteve, me dekretin nr. 1906, dt. 02.08.1954, nr. 3021, datë 12.01.1960, nr. 4137, datë 9.5.1966 dhe me dekrete të tjera të mëvonshme. Dënimi me internim dhe dëbim, u parashikua edhe në Kodin Penal, si dënim gjyqësor. Në nenin 22 të Kodit Penal të vitit 1952 përcaktohet procedura dhe aplikimi i masës së dëbimit.¹⁷⁾ Në nenin 21 të Kodit Penal përcaktohet masa e internimit: “Internimi është largimi i të dënuarit nga vendbanimi me detyrim që të qëndrojë në një vend të caktuar me ose pa punë korektonjëse. Internimi si dënim kryesor jepet për një kohë nga një gjer në 10 vjet. Internimi pa punë korektonjëse jepet për një kohë nga gjashtë muaj gjer në pesë vjet dhe ekzekutohet pas vuajtjes së dënimit kryesor.¹⁸⁾ Internimi nuk jepet kundër të miturve sipas ligjit, por në të vërtetë janë me mijëra ata që kaluan fëmijërinë në

16) AMPB, Fondi Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V.1950, D. 10.

17) Kodi Penal i Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë 1959.

18) Po aty, Kodi Penal...

kampet e internimit. Edhe në Kodin Penal të vitit 1977 janë ruajtur këto dispozita thuajse të pandryshuara, çka dëshmon se asgjë nuk kishte ndryshuar në politikën penale të shtetit komunist.

Masa e internimit ose dëbimit administrativ vendosej nga një komision i veçantë i cili kishte në përbërje 7 veta të caktuar me dekret të Presidiumit Kuvendit Popullor dhe që kryesohet nga Ministri i Punëve të Brendshme. Në mbledhjen e Komisionit merr pjesë edhe Prokurori i Përgjithshëm ose zëvendësi i tij. Kundër vendimeve të Komisionit mund të bëhet protestë në Këshillin e Ministrave nga Prokurori i Përgjithshëm. Në diskutimin e projektligjit, raportohet të jetë marrë parasysh eksperiencia sovjetike. “Në përpunimin e projekt ligjës,-raportonte M.Shehu,-është shfrytëzuar eksperiencia sovjetike për sa i përket internim dëbimeve si masë administrative dhe dispozitat e neneve 21 dhe 22 të K.Penal shqiptar”.¹⁹⁾ Me ndryshimet e herëpashershme që i është bërë ligjit për internimet dhe dëbimet, vetëm sa është theksuar dhe forcuar kontrolli mbi zbatimin e internimeve dhe janë kufizuar të gjitha mundësitë për t’u mbrojtur, apo për t’u shprehur. Në dekret nr. 3027 datë 12.1.1960 mbi internim-dëbimet parashikohej kjo përbërje e komisionit: Kryetari që është Zëvendëskryetari i Këshillit të Ministrave, Zëvendësi i tij që është Ministri i Punëve të Brendshme, Prokurori i Përgjithshëm dhe Kryetari i Gjykatës së Lartë. Vendimet e Komisionit merren me shumicë votash dhe janë të formës së prerë. Neni 6 i dekretit të vitit 1954 që bën fjalë se mund të protestohet nga Prokurori i Përgjithshëm, abrogohet.²⁰⁾

Në vitin 1969 u diskutua që të hiqet internimi dhe dëbimi si masë administrative dhe të lihej vetëm si dënim penal i dhënë nga gjykata. Kjo u hodh poshtë nga juristët pasi sillte disa vështirësi për gjykatat. Konkretisht shumica e internimeve dhe dëbimeve ishin dhënë si masë administrative nga komisioni dhe nëse do të ndryshohej procedura, duhej që të internuarit të liroheshin, gjë që konsiderohej e pamundur për pushtetin e kohës, sepse jo vetëm donte t’i mbante nën kontroll një kategori të caktuar njerëzish, por edhe t’i shfrytëzonte në punë krahu. Problemi i dytë “ishin personat që do të kryenin veprime antiparti por që nuk arrinin në krim kundër shtetit dhe nuk dënoheshin nga kodi penal”.²¹⁾

19) AQSH, F. 890/Kuvendi Popullor, V.1953, D. 231.

20) Po aty, D. 231.

21) AQSH, F. 890/Kuvendi Popullor, V.1970, D. 255.

Pra, kuptohet që internimi jepej edhe pa prova nga komisioni, kurse gjykata duhet të bazohet në prova dhe fakte, sipas diskutantëve.

Së treti, do të ishte problem me familjet e të arratisurve, kur nuk provohej se ata kane dijeni për anëtarin e familjes së tyre.²²⁾ Pra, nga diskutimet e specialistëve lidhur me organin që ka kompetencë të dhënies së masës së dënimit internim dhe dëbim, del e qartë se kjo masë është ushtruar në mënyrë arbitrare, pa provat e nevojshme dhe në procedurë, nuk ishte parashikuar një proces i rregullt, dëgjimi, informimi, mbrojtje dhe apelimi. Kriteret për internimin dhe dëbimin si masë administrative, parashikoheshin në ligjet e përmendura më lart dhe rregulloren mbi të internuarit dhe të dëbuarit. Internimi dhe dëbimi do të aplikoheshin kundër personave që paraqesin rrezikshmëri të theksuar shoqërore si:

Pjesëtarë të veçantë ose të gjithë familja e një personi që arratiset jashtë shtetit, kur ajo banon në afërsi të zonës kufitare;

Mund të internohen edhe një pjesë ose disa pjesëtarë të familjes së një personi që arratiset jashtë shtetit, të cilët banojnë jo në zona kufitare, kur një masë e tillë i shërben prevenimit të arratisjeve të tjera të mundshme nga ajo zonë;

Elementë antiparti, qëndrimi i të cilëve në vendin ku banojnë bëhet i rrezikshëm;

Persona të veçantë ose familje të personave që banojnë në afërsi të zonave kufitare dhe që paraqesin rrezikshmëri për t'u arratisur;

Elementë me tendencë të mprehtë terrori;

Kundër pjesëtarëve madhorë të familjeve të kriminelëve të luftës që janë arratisur jashtë shtetit, pjesëtarë të personave të tjerë të t'arratisurve jashtë shtetit kur ata kanë prejardhje klasore reaksionare dhe vet paraqesin rrezikshmëri. Për të dy këto kategori, kjo masë të merret kur banojnë në qytetet kryesore.

Në raste të veçanta, masa e internim dëbimit mund të merret edhe kundër personave që kanë kryer vepra të tilla keqbërëse si vjedhje, prostitucion, vagobantazh me përsëritje, por kur këta banojnë në qytetet kryesore.²³⁾

Nga raporti mbi internim-dëbimet gjatë vitit 1967, shikohet të jenë si të

22) Po aty, D. 255.

23) AQSH, F. 890/Kuvendi Popullor, V.1970, D. 255.

dënuar me internim dhe dëbim 1189 persona, nga të cilët 791 të internuar, duke shënuar një rritje 49% të krahasuar me vitin 1966, 1965. Kjo lidhet jo me shtimin e shkeljeve, por me ashpërsimin e kontrollit mbi shoqërinë dhe me acarimin e luftës së klasave, në kuadër të nisjes së të ashtuquajturit revolucion ideologjik dhe forcim të vijës së masave. Të dhënat flasin qartë se nga drejtohej goditja dhe ku përqendrohej kontrolli i plotë i shtetit.

Nga 1189 të internuar dhe dëbuar 496, raportohen të jenë shtresa të pasura, 421 ishin shtresa të mesme, 272 janë shtresa të varfra dhe 555 persona janë nga fshati, 634 nga qyteti. Arsytet e internimit konkludohet të jetë, 432 persona kanë pjesëtarë të familjes të arratisur, 105 kanë tendencë arratisje, 288 kanë rrezikshmëri shoqërore, 19 persona antiparti, 285 sjellje të padenjë në shoqëri, vjedhje, kurvëri etj. Në shkallë vendi rezultonin 270 familje të internuara, nga të cilat 122 nga fshati dhe 148 nga qyteti.²⁴⁾

Trajtimi dhe të drejtat e të internuarve ishin parashikuar në një rregullore të posaçme të vitit 1962, e cila në fakt ishte krejt formale sepse asgjë nuk realizohej nga ato që ishin parashikuar. Masa e dënimit me internim jepej deri në 10 vjet dhe më pas kishte zgjatje afati. Kështu nga viti 1965 deri në gusht 1967 u ishte zgjatur afati 117 personave dhe ishin liruar me plotësim kohe vetëm 73 vetë ose 38% e tyre. Në nenin 5 parashikohej që personat e internuar, me kërkesën e tyre kanë të drejta të marrin dhe mbajnë me vete fëmijët e tyre të mitur. Për këtë organi i punëve të brendshme bën pasaportizimin e të internuarit. Gjithashtu, personi i internuar ka të drejtë të marrë me vete edhe pjesëtarë të tjerë të familjes, gruan, burrin, nënën, ose të tjerë, mbasi të jetë dhënë autorizimi përkatës nga organet e punëve të brendshme. Shkelja e të drejtave dhe arbitrariteti ndaj të internuarve dhe të dëbuarve, dokumentohet edhe në raporte zyrtare të organeve përkatëse. Një raport i vitit 1961, mbi inspektimet dhe kontrollin në kampet e të internuarve Savre, Gradisht të Lushnjës dhe Shtyllas, Ferma “Çlirimi” në Fier si dhe kampin e të huajve Seman Fier dhe Çermë Lushnjë, raportohet: “Në lidhje me administrimin dhe zbatimin e ligjshmërisë, ka të internuar që nuk kanë të qartë sa do të qëndrojnë atje, nuk janë bërë anëtarë kooperative dhe punojnë si argatë, refuzohen për të ndjekur shkollat të mesme dhe të larta”.²⁵⁾ Në lidhje me strehimin e tyre, raportohet se në disa raste gratë

24) AQSH, F. 492/Prokuroria e Përgjithshme, V. 1967, D. 60.

25) AQSH, Fondi Prokuroria e Përgjithshme (492), V.1967, D. 69.

JETA NË KAMPET E PUNËS SË DETYRUAR, NGA VËSHTRIMI I RAPORTEVE ZYRTARE

janë ndarë nga burrat e tyre dhe flenë në kapanone të ndara. Gjendja e pajisjeve është e mjerueshme. Këpucët, ushqimet, rrobat mbahen të varura mbi krevat në mure. Në të njëjtin vend flenë, hanë, gatuajnë duke munguar higjiena. Uji i pijshëm mungon, ka ngjyrë të kuqe dhe është i ngrohtë.²⁶⁾

Në një informacion dërguar Kuvendit Popullor mbi disa probleme mbi internim dëbimet rezulton: Deri më 1969 kanë qenë 849 të internuar dhe 295 të dëbuar në rrugë administrative, gjithsej 1144 persona.²⁷⁾ Nga këta 807 ishin për qëndrime armiqësore ndaj pushtetit popullor dhe 337 për vepra ordinere, 118 janë individë të tjerët familjarë. Nuk janë llogaritur ata që qëndrojnë përgjithnjë në vend internimi. Në prill 1965 kanë qenë 794 persona të internuar e dëbuar.

Numri i përgjithshëm i personave që kanë kaluar në internim dëbim gjatë viteve 1949- 1969.²⁸⁾

Motivi	3	4	5	6	7	8	9	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Shuma
Politik	79	46	0	94	13	12	02	16	57	72	2	6	9	8	97	57	27	528
Ordiner		1			3						9	0		99	5	8	8	14
Gjithsej	79	57	0	94	26	12	02	16	57	72	11	06	00	97	82	55	85	141

Motivi	Politik		6	3	3	0	7	5	5	3		7	3					86
Totali		79	73	3	27	56	29	37	41	00	81	28	9	01	97	84	57	997

26) AQSH, Fondi, Prokuroria e Përgjithshme (492), V.1961, D. 20.

27) Po aty, Dosja nr. 20.

28) Po aty, Dosja nr.255.

Në këto shifra përfshihen edhe 379 persona të internuar dhe dëbuar gjatë viteve 1949- 1952 të cilët janë internuar në bazë të dekretit nr. 649, dt 19.01.1949. Në momentin e hartimit të këtij raporti rezultonin të jenë 868 të internuar, nga të cilët 578 për veprimtari armiqësore dhe 250 për veprimtari keqbërëse. Nga 578 për veprimtari armiqësore: 115 u janë arratis pjesëtarët e familjes, 90% janë në zona kufitare, 124 kanë pasur tendenca arratisje, ose kanë nxitur të tjerët për arratisje, 23 dyshohen si agjentë të huaj, 13 elementë antiparti, 303 për qëndrim të keq të familjeve, janë nga familje reaksionare. Përveç krimeve, ose dyshimeve që kishin strukturat e shtetit, për individë të veçantë ose familje që nuk pajtoheshin me sistemin, kishte shumë të internuar ose të dëbuar për arsye të shkeljeve të tjera të karakterit ordiner, si vrasje, papunësi, akte që nuk pajtoheshin me normat dhe rregullat standarde të shoqërisë komuniste. Kjo kategori përbënte rreth 290 persona, të cilët ishin internuar për vjedhje të përsëritura, për të parandaluar vrasjet, sjellje të padenjë në shoqëri, marrëdhënie seksuale jashtë martese etj. Shumica e personave të kësaj kategorie ishin nga qytetet, 279 nga 290 gjithsej. Në zonat qytetare, shoqëria është më e organizuar dhe për rrjedhojë më e kontrolluar.²⁹⁾

Puna e detyruar një burim i rëndësishëm i buxhetit të shtetit komunist

Nga puna e të burgosurve sigurohej një e ardhur e konsiderueshme në buxhetin e shtetit, që më pas përdorej përveç nevojave të Ministrisë së Punëve të Brendshme, kryesisht nga Ministria e Financave për investime në sektorë të tjerë. Po të shikohen disa raporte mbi bilancin ekonomik të të ardhurave të krijuara nga puna e të burgosurve, arrin të kuptosh se ata përballonin punët më të vështira të vendit dhe përbënin një faktor të rëndësishëm për shtimin e të ardhurave.

Në vitin 1948, realizimi i të ardhurave nga puna e të burgosurve raportohet 10.780.420.50 lek, me kursin e kohës. Gjatë vitit 1950, raportohen 16.000.000 lek, ku vetëm në Bishqem llogariten 65.000 ditë pune nga 800 të burgosur dhe 3.282.595.50 lek të ardhura.³⁰⁾ Në kampin Ura e Bonës në Peqin, filluan punimet më 22.01.1950. Janë dërguar në fillim 500 të burgosur, të cilët kanë punuar në

29) AQSH, F. 890/Kuvendi Popullor, V. 1970, D. 255.

30) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V.1950, D. 9.

JETA NË KAMPET E PUNËS SË DETYRUAR, NGA VËSHTRIMI I RAPORTEVE ZYRTARE

trasenë e hekurudhës Peqin-Elbasan, në gërmime dheu, në transport dhe mbushje traseje. Janë realizuar 70350 ditë pune dhe 4.834.343 lek të ardhura.

Në tharjen e kënetës së Maliqit ishte ngritur një nga kampet më të vështira. Punimet kanë filluar më 1947 dhe kanë përfunduar më 1951. Gjatë vitit 1950 kanë punuar 900 të dënuar, të cilët kanë kryer 110.000 ditë pune dhe siguruar 12.671.741.50 lek të ardhura. Gjatë vitit 1951 në këtë kamp kanë punuar 1085 të dënuar duke kryer 148.026 ditë pune dhe realizuar 22.773.449.65 lek të ardhura.³¹⁾

Për nevoja që kishte Ministria e Brendshme, ishte ngritur një kamp me rreth 150 të burgosur, të cilët ishin organizuar në disa reparte si marangoz, rrobaqepës, mekanikë, përkthyes dhe këpucarë. Të ardhurat e realizuara prej tyre llogariteshin në 1.628.336 lek brenda vitit 1950. Në janar 1950 në Sukth u ngrit kampi me robërit monarko-fashistë grek.³²⁾ Rreth 400 veta merrnin pjesë në punë çdo ditë për shpyllëzime, prashitje pambuku, vreshtari, korrije, mbledhje domatesh etj. Puna ishte dy orë larg vajtje-kthim. Sipas analizave të vitit, llogariten 80.000 ditë punë dhe 1.628.336 lek të ardhura. Gjithsej kampi kishte 616 grekë.

Kampi i Valiasit ishte ngritur që në vitin 1948. Në këtë kamp bënë pjesë të internuarit, robërit e luftës dhe të burgosur. Në janar 1950, në kamp ndodheshin edhe 200 gjermanë. Pjesa më e madhe e të internuarve ishin gra. Në maj të vitit 1950 ky kamp kishte 733 vetë. Në Vlorë ka qenë ngritur një kamp me 50 veta që quhej “Lufta e Vlorës” dhe në Fier një kamp tjetër. Përveç kampeve të punës me të burgosur, në vitin 1950 ishin ngritur edhe disa kampe internimi. Në Tepelenë, 1352 të internuar, në Valias 733 vetë, në Porto Palermo 91, kampi i gjermanëve me 212 dhe kampi i grekëve me 605 veta. Në total llogariten në vitin 1950 të jenë 2993 të internuar, prej të cilëve janë aktivizuar në punë 2500 veta. Në punë janë aktivizuar, përveç të rriturve dhe grave edhe fëmijët. Kampi nr. 2 në Selenicë filloi më 2 maj 1951. Në këtë kamp punuan çdo ditë 788 të burgosur. Kushtet e punës ishin shumë të vështira, mungonte uji i pijshëm dhe shumë të burgosur ishin sëmurë. Gjatë vitit 1951 janë realizuar në këtë kamp 120.259 ditë pune. Kampi i quajtur “Kombinati Stalin” filloi në korrik 1951 dhe çdo ditë janë aktivizuar 299 të burgosur.

31) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V.1951, D. 17.

32) Po aty, D. 17

Në Urën Vajgurore ishte ngritur kampi për ngritjen e aeroportit dhe kanë punuar 2000 të burgosur.

Gjatë vitit 1954, sipas raportit vjetor të Degës së Kampeve e Burgjeve,³³⁾ janë aktivizuar në punë 4272 të dënuar dhe të arrestuar, por duke i llogaritur forcat për çdo kamp, llogariten rreth 6684 të burgosur. Në kampin nr.1 ishin aktivizuar 1159 vetë, në kampin nr .2, 2769 të dënuar, në kampin nr. 3, 1252 të dënuar dhe në kampin nr.4, 394 të dënuar, në punëtorinë e artizanatit, 679 vetë dhe në kampin e të internuarve, 431 veta, nga të cilët 200 gra dhe fëmijë dhe 215 burra. Gjatë vitit 1956, aktivizimi në punë sipas kampeve ishte: Reparti 301, Bulqizë ka aktivizuar 931 të dënuar, nga 1047 që kishte gjithsej.³⁴⁾ Në Rinas, ku ishte dislokuar, kampi nr. 2, ose Reparti 303, ishin aktivizuar 800 të burgosur. Në Zadrinë Lezhë, ndodhej kampi nr.3, ose Reparti 305 me 1284 të burgosur të angazhuar në bonifikimin dhe sistemimin e lumit Gjadër. Në Tiranë, për ndërtim pallatesh, ishin aktivizuar të dënuarit e kampit nr.4, me një efektiv prej 333 forca pune, nga 400 që kishte kampi.

Në punëtorinë e artizanatit, që ishte një kamp me shërbime të ndryshme, ishin angazhuar 581 të burgosur. Për tharjen e kënetës së Tërbufit ishte dislokuar kampi nr. 5, ose Reparti 309, me një forcë prej 700 të dënuar. Në gjithë vendin punonte një ushtri e tërë të burgosurish që kapte numrin 5000 veta, por në raportimet zyrtare, thuhej se ishin angazhuar 4044 të burgosur.

33) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V.1954, D. 34.

34) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V.1956, D. 47.

JETA NË KAMPET E PUNËS SË DETYRUAR, NGA VËSHTRIMI I RAPORTEVE ZYRTARE

Reparti (kamp ose burg)	Të dënuar ordiner	Të dënuar politik	Shuma
Reparti 301 Bulqizë	716		716
Reparti 303 Rinas		401	401
Reparti 305 Zadrimë	668	93	761
Reparti 307 Tiranë	455	9	464
Reparti 309 Tërbuf		557	557
Punotëria e Artizanatit	388	139	527
Burgu i Tiranës	302	319	621
Burgu i Shkodrës	189	127	316
Burgu i Vlorës	302	262	564
Burgu i Burrelit	6	240	246
Burgu i Korçës	95	105	200
Shuma	3121	2252	5373

Kjo statistikë i përket vitit 1957³⁵⁾.

35) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V. 1958, D. 9.

Këtu nuk janë llogaritur personat në pritje të gjykimit, të cilët qëndronin pranë degëvi të punëve të brendshme të rretheve.

Gjatë vitit 1958 dhe 1959, kampet vazhduan të spostohen në zona dhe fronte të reja; pune. Të ardhurat e realizuara gjatë vitit 1959, raportohen 161.438.454 lek.³⁶⁾ Gjatë vitit 1961 4345 të dënuar ishin shpërndarë në 6 kampe pune dhe 4 burgje. Një pjesë e konsiderueshme e të dënuarve gjatë vitit 1961-1962, ishin përqendruar në Tiranë në ndërtime pallatesh, vepr industriale dhe kulturore. Raportet thonë se “Tiranën e kemi rrethuar nga veriu dhe jugu, nga lindja dhe perëndimi me të dënuar,.... të ruhen nga legatat e huaja”.³⁷⁾ Pra, është e kuptueshme se kjo “ushtri skllëvëresh” nuk ishte lavdi për pushtetin komunist, i cili përpiqej ta fshihte në sytë e botës, por që nuk fshihej.

Në vitin 1965, kampet ishin vendosur në Elbasan, për ndërtimin e fabrikës së çimentos Rubik, uzina e shkrirjes së bakrit, Bulqizë, në minierën e kromit, Fushë Krujë, në fabrikën e çimentos. Në bazë të një urdhri të kryeministrit datë 24.11.1966, çdo vit në Tiranë do të ndërtoheshin 150 pallate banimi, gjatë periudhës 1966-1970. Në shkurt të vitit 1966 u krijua; reparti 315, në Belsh të Elbasanit, i cili përbëhej nga mosha të reja 14 deri 24 vjeç. Ky kamp kishte rreth 373 të dënuar dhe një personel prej 14 punonjës, oficerë, policë dhe 40 ushtarë, të cilët bënë shërbimin e detyruar në sigurimin perimetrik të kampit. Në vitin 1966 filloi puna për sistemimin dhe taracimin e bregdetit Jon, ku për një periudhë më shumë se dy dekada punuan mijëra të burgosur, në kushte tepër të vështira, të cilët e transformuan plotësisht peizazhin natyror duke krijuar plantacione të tëra me agrume. Nga viti 1968 deri më 1990, një pjesë e konsiderueshme të burgosur politikë, u dislokuan në minierën e Spaçit, i quajtur reparti 303. Përveç këtyre kanë ekzistuar edhe disa kampe të tjera si Qafa e Barit, Pukë, Tërnovë, Dibër Batër Martanesh.

Frontet e punës ku u aktivizuan të burgosurit kanë qenë më të vështirë dhe të shtrirë në të gjithë territorin e Republikës. Në një letër të ministrit të Ndërtimit, Josif Pashko drejtuar Kryetarit të Këshillit të Ministrave, Mehmet Shehu më 6.4.1963 i kërkon të aktivizohen të burgosurit në veprat industriale që do të ndërtoheshin me ndihmën e Republikës Popullore të Kinës.

36) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V. 1959, D. 71.

37) Po aty, D. 71.

JETA NË KAMPET E PUNËS SË DETYRUAR, NGA VËSHTRIMI I RAPORTEVE ZYRTARE

Konkretisht kërkoheshin 2000 të burgosur në vitin 1963 dhe 1000 në vitin 1964 të cilët do të punonin në uzinën e bakrit Rubik, çimentos Fushë Krujë, Elbasan dhe uzinën e sodës, Vlorë.³⁸⁾ Në një raport të Ministrisë së Ndërtimit në vitin 1964, informohemi se, në vitin 1963 në Laç dhe Vlorë kanë punuar 860 të burgosur dhe në vitin 1964 janë aktivizuar 1400 të burgosur në kampet e mësipërme dhe 330 në Fushë Krujë dhe 250 në Rubik.³⁹⁾ Sipas raportimit zyrtar më 1956, nga 5346 të dënuar që ishin vendosur në burgje dhe kampe, 1321 ishin të sëmurë, nga të cilët 890 të sëmurë, rezultojnë për shkak të kushteve të këqija të burgut dhe pjesa tjetër raportoheshin me sëmundje të trashëguara, por që janë keqësuar.

Nga sëmundjet më të përhapura ishin ato TBC, ku raportoheshin 334 të sëmurë.⁴⁰⁾ Uria që sundonte në të gjithë territorin e vendit, por veçanërisht në burgje, konsiderohej si një vuajtje tjetër, përveç privimit të lirisë së të burgosurve. Kjo duket qartë në një raport, ku thuhet se të dënuarve u është dhënë ushqim më shumë se norma e tyre, kështu që ata nuk e kanë ndjerë si duhet dënimin.⁴¹⁾ Pra duket qartë se përmirësimi i kushteve të banimit dhe të trajtimit të të dënuarve, nuk ishte në misionin e shërbimit të burgjeve, pasi keqtrajtimi ishte pjesë e filozofisë së politikës penale të sistemit të diktaturës. Gjatë vitit 1949, janë raportuar 59 të vdekur nga të burgosurit politikë dhe 14 të burgosur ordinerë të cilët ishin në burgje. Në këto të dhëna nuk përfshihen ata që kanë vdekur në kampe pune dhe qendra internimi. Në kampin e internimit Tepelenë, kishin vdekur 3 burra, 12 gra dhe 28 fëmijë. Në vitin 1950 janë raportuar të kenë vdekur 39 të burgosur dhe 53 të internuar.

Gjatë vitit 1951, gjendja ka ardhur në keqësim, ku raportohen 5132 të sëmurë, 178 të vdekur, nga të cilët 129 të burgosur dhe 48 të internuar. Sëmundjet më të përhapura kanë qenë TBC, ku janë identifikuar të vdekur për shkak të kësaj diagnoze 46 persona. Vitet në vazhdim, nuk sollën ndonjë përmirësim në kushtet dhe trajtimin e të burgosurve. Viti 1952 shënon një rritje të madhe të shifrave të fatkeqësive, ku raportohen 207 të vdekur, 101 të burgosur politikë dhe 106 të dënuar ordiner.⁴²⁾

38) AQSH, F. 494/Ministria e Ndërtimit, V.1963, D. 174, fl. 1.

39) AQSH, F. 494/Ministria e Ndërtimit, V.1963, D. 174.

40) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V.1956, D. 47.

41) Po aty, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V. 1948, D. 2.

42) Po aty, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V. 1952, D. 25.

Nga analizat e drejtorisë së kampeve dhe të burgjeve, vdekjet e shumta në radhët e të burgosurve dhe të internuarve pranohen zyrtarisht të jenë rritur si rezultat i punës së rëndë në kampe dhe i sëmundjeve të shumta.⁴³⁾

Në disa raste është hedhur dyshim për mënyrën e vdekjes së të dënuarve dhe janë bërë deklarime për ekzekutime të planifikuara nga ana e komandave, si mënyrë parandalimi të çdo rezistence, apo hakmarrje ndaj të burgosurve të veçantë. Në raportin e vitit 1950 informohemi se një i burgosur është vrarë pa paralajmërim vetëm se ka shkelur vijën e ndaluar.⁴⁴⁾ I dënuari ishte dënuar dy vjet dhe pas dy muajve lirohej. Në raportin e datës 7.6.1952 thuhet se masat ndëshkimore kanë qenë ekstreme. Në kampin nr. 1 dhe 2 të burgosurit janë qëlluar me shkop nga policët, punëtori operativ në kampin e monarko-fashistëve grekë Lushnjë ka plaçkitur dhe torturuar të internuarit. Janë konstatuar edhe mjaft sjellje imoraliteti.⁴⁵⁾

Keqtrajtimet e kishin bazën në filozofinë e urrejtjes që ishte mbjellë nga shteti midis shtresave të ndryshme të vendit, veçanërisht ndaj të burgosurve politikë. Vendosja e etiketimit “armiq të popullit” ishte nxitje direkte për dhunë, për veçim, për poshtërim dhe diskreditim. Në raportin e vitit 1956, thuhet: “Ne kishim qëllim të godisnim disa të meta të zbutjes së luftës së klasave dhe urrejtjen karshi armikut, por në disa reparte janë hedhur në ekstrem dhe kërcet druri”⁴⁶⁾.

Ministria e Punëve të Brendshme me shkresë nr. 1374 datë 1.8.1968,⁴⁷⁾ i ka përcjellë Prokurorisë së Përgjithshme denoncimin e qytetarit S.H ish kryeinfermier në kampin e Bulqizës ku thuhet se gjatë vitit 1957 janë kryer disa krime: kanë vrarë në pritë të burgosurin H.S. Ka vdekur në tortura i burgosuri S.M. Është hedhur në një oxhak galerie i burgosuri M.I. Janë pyetur 12 persona dhe është provuar nga organet e hetuesisë, se është kryer krim kundër të dënuarve me bashkëpunimin e stafit. Ushqimi që u jepej të dënuarve ishte i pamjaftueshëm dhe shumë larg sasisë së kalorive që duhet të marrë organizmi për të jetuar. Në burgje deri në vitin 1950 është përdorur vetëm buka, në pjesën më të madhe e misrit që ishte plot mbeturina.

43) Po aty, D. 25.

44) Po aty, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V. 1950, D. 10.

45) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V. 1952, D. 25.

46) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V. 1965, D. 47.

47) AQSH, F. 492/Prokuroria e Përgjithshme, V. 1969, D. 66.

Në mars 1950 qeveria vendosi që krahas bukës të gatuhej edhe supa, duke e interpretuar si zemërgjerësi të qeverisë. “Ky vendim ka pasur rëndësi politike, - thuhej në një raport, - sepse komentohet se pushteti popullor megjithëse ata kanë kryer krime e faje kundër shtetit e shoqërisë, mendon për shëndetin e tyre... Të sqarohen të burgosurit për rëndësinë politike të problemit, se pushteti popullor mendon për ata, megjithë veprimtarinë e tyre armiqësore”.⁴⁸⁾

Në një raport të vitit 1970 jepet një panoramë e plotë e situatës në burgje dhe kampe. Në atë periudhë në burgjet dhe kampet e Shqipërisë ndodheshin 4145 të dënuar, nga këto 1420 për krime kundër shtetit dhe 2724 ordinerë. Kampet dhe burgjet ishin dislokuar në 9 rrethe. Burgjet ndodheshin në Tiranë dhe Burrel, ndërsa kampet në Bulqizë, Spaç, Elbasan, Kuçovë, Vlorë, Borsh, pra 2 burgje dhe 7 kampe. Në Spaç dhe Bulqizë punohej në minierë ndërsa në kampet e tjera në bujqësi. Në raport theksohet se ka pasur shkelje të ligjshmërisë në lidhje me të dënuarit si rrahje, fyerje e raste të tjera ndëshkimore të cilat kanë shkaktuar ankesa nga të burgosurit deri në organet më të larta të Partisë dhe shtetit.

Gjendje e mjerueshme raportohet edhe në kampin e grave në Kuçovë. Në bazë të një raporti të Prokurorisë së Përgjithshme datë 24.04.1974, Kampi i grave Kuçovë kishte 322 të dënuara, shumica e tyre flenë për tokë ku dhomat janë të mbipopulluara dyfishin e kapacitetit. Në një dhomë me kapacitet 48 të dënuara banojnë 70 gra e vajza, të ngjeshura sa nuk hapet porta.

Të dënuara të tjera flenë në lavanteri, në korridor dhe në ambientet e punës.⁴⁹⁾ Për krime politike vuanin dënimin në këtë kamp 35 gra, nga të cilat një pjesë ishin me kombësi të huaj, si ruse, çeke, jugosllave, të martuara me shtetas shqiptarë dhe shumica e tyre ishin të dënuara në vitet 1975-1978,⁵⁰⁾ periudhë që lidhet me një shkallëzim të luftës së klasave.

Në burgun 313, në Tiranë, ku shërbente si qendër paraburgimi dhe një seksion si pikë grumbullimi për shpërndarjen e të dënuarve nëpër kampe pune, raportohet nga prokuroria e Tiranës një gjendje e mjeruar, sidomos për të miturit në pritje të gjykimit, të cilët mbaheshin në ambiente të përbashkëta me të

48) AMPB, F. Dega e Kampeve dhe Burgjeve, V.1950, D. 10.

49) AQSH, F. 492/Prokuroria e Përgjithshme, V.1974, D. 96, fl. 13.

50) Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Burgjeve, shkresë nr 122, datë 14.5.1985, Reparti 318 Lushnjë.

rriturit.⁵¹⁾

Gjatë vitit 1991 u mbyllën kampet famëkeqe Spaç, Qafë Bari, Bulqizë, Burgu i Burrelit dhe për një kohë shumë të shkurtër u mbyllën të gjitha kampet e punës duke u trashëguar vetëm dy burgje, i Burrelit dhe burgu i Tiranës në gjendje të mjeruar dhe me histori të dhimbshme.

Përfundime

Shqipëria gjatë 45 viteve pas çlirimit nga nazistët, përjetoj një prej diktaturave komuniste më të egra në Europë. Gjatë kësaj periudhe u ekzekutuan për motive politike 5037 burra dhe 450 gra. Janë dënuar me burg, ose dërguar në kampet e punës së detyruar 19.250 persona dhe kaluan në kampet e internimit 48217 burra dhe 10792 gra.

Komunistët erdhën në pushtet nëpërmjet luftës kundër okupatorit dhe kundërshtarëve politikë dhe e mbajtën pushtetin me anë të dhunës si tipari kryesor i luftës së klasave, që shigjetoj jo vetëm klasat e përmbysura dhe opozitare, por edhe klane, individë dhe grupe të shumta brenda gjirit të partisë.

Funksioni kryesor i shtetit totalitar ishte dhuna dhe shtypja, që përcaktonte politikën kriminale dhe luftën juridike penale si formë të luftës klasore. Si model i politikës kriminale, legjislacionit penal dhe zbatimit të vendimeve penale, ishte marrë eksperiencia e vendeve të Bllokut Komunist të Europës Lindore dhe kryesisht eksperiencia sovjetike.

Burgjet e regjimit komunist u bënë simboli më i qartë i dhunës, shkeljeve të të drejtave të qytetarëve dhe shtypjes. Nën shembullin e gulagut të Bashkimit Sovjetik u ngritën kampet e punës së detyruar ku u grumbulluan mijëra të burgosur ordinerë dhe politikë, të cilët kanë punuar në kushte çnjerëzore të zhveshur dhe pa ushqyer, nën kërcënimin e armëve. Të burgosurit dhe të paraburgosurit e regjimit komunist, si dhe familjarët e tyre, janë një pjesë e konsiderueshme e shoqërisë shqiptare, të cilët përballuan peshën kryesore të dhunës, shtypjes dhe shfrytëzimin barbar për ndërtimin e vendit pa asnjë shpërblim.

51) AQSH, F. 492/Prokuroria e Përgjithshme, V. 1974, D. 96, fl. 3.

Burime dokumentare dhe bibliografia

Burime dokumentare Dokumente arkivore të pabotuara

- Arkivi i Ministrisë së Punëve të Brendshme, Fondi Dega e Kampeve dhe Burgjeve, dosjet 1-150, viti 1946-1974.
- Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Burgjeve, viti 1981-1991
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Arqipeshkvia Durrës (131), vitet 1945-1966
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Këshilli Antifashist Nacional Çlirimtar (489), viti 1945
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Këshilli Ministrave (490), vitet 1945-1981
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Ministria e Drejtësisë (515), vitet 1945-1966
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Komiteti Mysliman (482), vitet 1946-1966
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Presidiumi I Kuvendit Popullor (489), vitet 1946-1991
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Ministria e Ekonomisë (494), viti 1946
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Ministria e Punëve Botore (499) viti 1946
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Gjykata e Lartë Ushtarake (516), vitet 1945-1960
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Ministria e Financave (505), vitet 1949-1968
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Prokuroria e Përgjithshme (492), vitet 1945-1991
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Ministria e Ndërtimit (499), viti 1952
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Komiteti Bektashi (483), viti 1954
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Arqipeshkevia Shkodër (132), viti 1955
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Abacia e Mirditës(616), viti 1955
- Arkivi Qendror i Shtetit, Fondi Gjykata e Lartë(493), vitet 1945-1991

Literatura historiografike

- *Historia e popullit shqiptar*, vëll.III, Botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, viti 1999
- *Historia e popullit shqiptar*, vëll.IV, Botim i Akademisë së Shkencave, viti 1999 *Historia e Shqipërisë*, vëll.IV, Botim i Akademisë së Shkencave, viti 1983 Bernd Fischer, *Shqipëria 1943-1945, Një vështrim përmes dokumenteve perëndimore*, Tiranë, AIIS 2012
- Pol Xhonsen. *Kohët Moderne*. Bota nga vitet 1920-1990, Vëllim I. Përkthyer nga Vjollca Shtylla. Copyright 1983
- Sufaj, F. *Histori e Burgjeve të Shqipërisë*, Albin, Tiranë, 2000
- Sufaj, F. *Sistemi i ndëshkimeve në Shqipëri gjatë regjimit komunist*, Dita 200), Tiranë 2014
- Krasniqi, A. *Sistemet politike në Shqipëri 1912-2008*. UFO Press, Tiranë 2009 Bernd J.Fischer, *Shqipëria gjatë Luftës, 1939-1945*. Përkth. K.Hajdëri, Tiranë: Çabej MÇM, 2000
- Dyrmishi, D.- *Luftapolitike në udhëheqjen e PKSh (PPSh) 1944-1960*, Tiranë 2011 Pipa, A. *Stalinizmi shqiptar*, Tiranë, Pegi, 2007
- Bare, Th.- *Provokacione dhe komplete kundër Republikës Popullore të Shqipërisë në vitet 1945-1956*, Tiranë, 1966
- Reginald Hibbert, *Fitorja e hidhur. Lufta Nacional Çlirimtare e Shqipërisë*, Përkth. Xhevat Lloshi, Tiranë 1993
- Hannah ARENDT, *Origjina e Totalitarizmit*. Përkthyer prej origjinali nga Myftar Gjana, Prishtinë 2002
- Misja, V. ; Veisiu, Y. ; Bërxolli, A. - *Popullsia e Shqipërisë*, Tiranë 1987 Nina D. Smirnova, *Historia e Shqipërisë përgjatë shekullit XX*, Ideart, Tiranë

Botime dhe artikuj në revista dhe gazeta

- Gashi, Rexhep. *Ekzekutimi i dënimit me burgim në Shqipëri*, Prishtinë 2001.
- At Zef Pllumbi, -*Rrno vetëm me tregue*, Tiranë, Shtëpia bot. “55”, 2006
- Repishti, S.-*Nën hijen e Razafës*, narrativë e jetueme. Tiranë, “Onufri” 2004

- Musta, A. Burgjet e Diktaturës Komuniste në Republikën e Shqipërisë, Tiranë, 2005
- Musta, A.- Gjëmat e komunizmit në Shqipëri, Tiranë 2001
- Imzot Zef Simoni, Persekutimi i kishës katolike në Shqipëri nga 1944-1990
- Aliko, T.- Antologjia e krimit komunist, Tiranë, 2006
- Dosti, H.- Një jetëpër cështjen Kombëtare, Tiranë 2008
- Koncilijska, Ziga. *Karakteristikat kryesore të sistemit juridik si mjet represioni në vitet 1945-1951 në Slloveni*. Kumtesë mbajtur në Faenza, Itali në Konferencën ndërkombëtare mbi stalinizmin dhe viktimat e tij, më 27-29 shtator 2010.
- Gullotta, Andrea. *Kultura si rezistence: Rasti i kampit të të burgosurve Solovki*. Kumtesë mbajtur në Faenza, Itali në Konferencën ndërkombëtare mbi stalinizmin dhe viktimat e tij, më 27-29 shtator 2010
- Grbic, Srdjan. *Nga denoncimi i Stalinit, në praktikimin e Stalinizmit*. Kumtesë mbajtur në Faenza, Itali në Konferencën ndërkombëtare mbi stalinizmin dhe viktimat e tij, më 27-29 shtator 2010
- Premtja, *Sadik-Stalinizmi dhe komunizmi në Shqipëri*. Botuar së pari në revistën “Internacionalja e 4-t”, janar 1949 dhe ribotuar në revistën “Revolutionary History”, 1990
- Blendi Fevziu, artikull, Strategjia e terrorit gjatë “mbretërimit” të Enver Hoxhës, botuar në Koha Jonë, shtator 2011
- Dyrmishi, Demir -*Zgjedhjet e 2 dhjetorit*, artikull i botuar në “Tirana Observer” 2 dhjetor 2005
- Gazeta Zyrtare, nr.12, datë 22 maj 1945
- Dyrmishi, Demir -*Goditjet e organeve të drejtësisë dhe dënimi i Tuk Jakovës dhe Bedri Spahiut (1949-1952)*, Studime Historike, nr.1-2, viti 2007, botim i Institutit të Historisë.
- “*Në mbrëmjen e 17 nëntorit*”, botuar në gazetën Shekulli, 16 prill 2011

Dispozita ligjore

- Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë, 1946
- Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, 1976
- Kodi Penal i Republikës Popullore të Shqipërisë, 1952
- Kodi i Procedurës Penale i Republikës Popullore të Shqipërisë, 1953
- Kodi Penal i Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, 1977
- Ligj nr. 59 datë 17.5.1945 mbi organizimin e përkohshëm gjyqësor
- Ligj nr. 275 datë 13.8.1946 mbi organizimin e përkohshëm gjyqësor
- Ligj nr. 1284 datë 9.6.1951 mbi organizimin e përkohshëm gjyqësor
- Udhëzim nr. 32, datë 11.1.1952 i Ministrisë së Brendshme për administrimin e burgjeve
- Rregullore mbi Sigurimin dhe Riedukimin e të Dënuarve në Repartet e Riedukimit e Burgjet, 1986